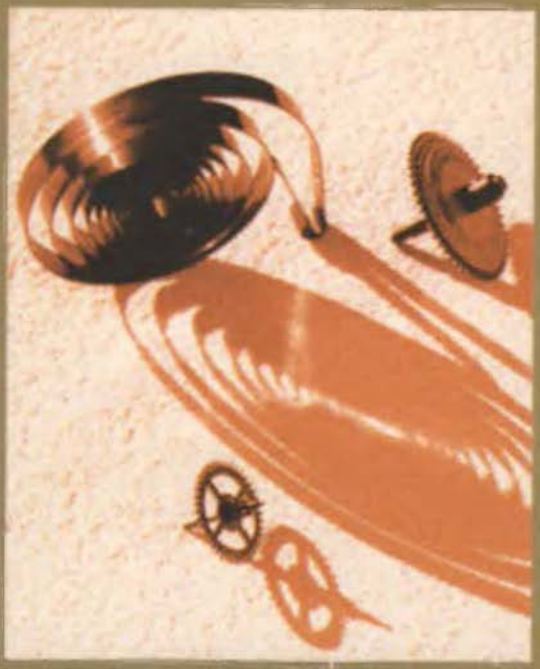

Taner Timur

Türkiye Nasıl *Küreselleşti?*

İMGE kitabevi

Taner Timur, 1958 yılında AÜ SBF'den mezun oldu. Aynı fakültede asistan olmasının ardından, 1968 yılında doçentliğe, 1979 yılında profesörlüğe yükseldi. 12 Eylül askeri darbesinden sonra görevinden istifa ederek çalışmalarını Paris'te sürdürdü. Eylül 1992'de eski görevine döndü. 2002 yılına kadar bu görevini sürdürdü.

Timur'un Eserleri:

- *Türk Devrimi ve Sonrası* (Doğan Yayınevi, 1971; İmge Kitabevi Yayınları, 1993, 1994, 1997, 2000)
- *Osmanlı Toplumsal Düzeni* (AÜ SBF, 1979; İmge Kitabevi Yayınları, 1994, 2000)
- *Osmanlı Kimliği* (Hil Yayınları, 1986; İmge Kitabevi Yayınları, 1998, 2000)
- *Osmanlı Çalışmaları-İlkel Feodalizmden Yarı Sömürge Ekonomisine* (Verso, 1989; İmge Kitabevi Yayınları, 1996, 1998)
- *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş* (İletişim Yayınları, 1991, 1994; İmge Kitabevi Yayınları, 2003)
- *Osmanlı-Türk Romanında Tarih, Toplum ve Kimlik* (Afa Yayınları, 1991; İmge Kitabevi Yayınları, 2002)
- *Küreselleşme ve Demokrasi Krizi* (İmge Kitabevi Yayınları, 1996, 2000)
- *Toplumsal Değişme ve Üniversiteler* (İmge Kitabevi Yayınları, 2000)
- *Sürüden Ayrılanlar* (İmge Kitabevi Yayınları, 2000)
- *Türkler ve Ermeniler* (İmge Kitabevi Yayınları, 2000, 2001)
- *Türkiye Nasıl Küreselleşti?* (İmge Kitabevi Yayınları, 2004)

İmge Kitabevi Yayınları
Genel Yayın Yönetmeni
Şebnem Çiler Tabakçı

ISBN 975-533-421-1

© İmge Kitabevi Yayınları, Taner Timur, 2004

Tüm hakları saklıdır.
Yayıncı izni olmadan, kısmen de olsa
fotokopi, film vb. elektronik ve mekanik
yöntemlerle çoğaltılamaz.

1. Baskı: Eylül 2004

Düzelti
Alaattin Topçu

Kapak Uygulama
Murat Özkoyuncu

Sayfa Düzeni
Yalçın Ateş

Baskı ve Cilt
Pelin Ofset (312) 418 70 93/94

İmge Kitabevi
Yayıncılık Paz. San. ve Tic. Ltd. Şti.
Konur Sok. No: 3 Kızılay 06650 Ankara
Tel: (312) 419 46 10 – 419 46 11 • Faks: (312) 425 29 87
İnternet: www.imge.com.tr • E-Posta: imge@imge.com.tr

İmge Dağıtım

Ankara
Konur Sokak No: 43/A Kızılay
Tel: (312) 417 50 95/96 – 418 28 65
Faks: (312) 425 65 32
E-Posta: dagitim@imge.com.tr

İstanbul
Mühürdar Cad. No: 80 Kadıköy
Tel: (216) 348 60 58
Faks: (216) 418 26 10
E-Posta: kadikoy@imge.com.tr

Taner Timur

Türkiye Nasıl *Küreselleşti?*

İMGE kitabevi

İçindekiler

Önsöz 7
Giriş 11
Neoliberalizm, Özal ve Kriz 31
12 Eylül, Özal ve Liberalizm 49
Sol Liberalizm, Merkantilizm ve Devrimci Demokrasi 77
"Küreselleşme"den "İmparatorluk"a 111
George W. Bush'un Bağdat Seferi 125
Irak, Kirli Savaş ve Türkiye 137
AKP, "Finans Egemenliği", Yangın ve Türban 149
Demokrat Parti'den AK Parti'ye:
Bir Takiyyeden Ötekine 159
Demokrat Parti ve Kalkınma Politikası:
Şehirliler, Köylüler ve Alacaklılar 173
CHP'deki Evrim ve 12 Mart "Ara Rejimi" 185
27 Mayıs, Darbe ve Devrim 203
CHP, DP ve 27 Mayıs Devrimciliği 217

Önsöz

Bu kitabımda son yıllarda yazmış olduğum ve daha çok Türkiye'yi küreselleşme bağlantıları içinde ele alan makalelerimi topluyorum. Bunlara Türkiye'yle doğrudan ilgisi olmasa bile, Irak Savaşı, "çağdaş emperyalizm ve imparatorluk kavramı" gibi onu çok yakından ilgilendiren konulardaki bazı incelemelerimi de ekledim. Bunlardan bir kısmı daha önce *Mülkiye, Praksis, Evrensel Kültür* ve *Ilke* gibi dergilerde yayımlanmıştı. Sadece ikisi hayli eski tarihlerde, 1970'lerde yazıldılar. CHP'nin evrimi ve 27 Mayıs ile ilgili bu makaleleri, günümüzdeki bazı gelişmelere bir ölçüde ışık tutabilecekleri umuduyla (ve gerekli bulduğum değişiklikleri yaparak) kitabıma dahil ettim. Son yıl içinde kaleme aldığım ve toparlayıcı olmalarına çalıştığım bazı makaleler ise burada ilk kez yayımlanıyorlar. Kitabım, bu haliyle, 1997'de yayımlanan *Küreselleşme ve Demokrasi Krizi* başlıklı çalışmamın, bir bakıma da *Türk Devrimi* ile başladığım yakın tarih araştırmalarının devamı niteliğinde sayılabilir.

Okuyucularının yazdıklarımdan kolayca anlayacakları gibi, ülkemizin, tarihinin çok nazik ve risklerle dolu bir döneminden geçtiği kanısındayım. Üstelik, sık sık ifade edildiği gibi, 'tünelden çıkma'nın pek de o kadar kolay olmadığını düşünüyorum. Bu karamsarlığın bana özgü olmadığını, yurt ve dünya sorunlarını benden çok farklı yorumlayan birçok kişinin de aynı duyguyu paylaştığını biliyorum. Kendi hesabıma, bu konularda tavır alırken, akademinin sözde tarafsız, mesafeli ve betimleyici üslubunun koruyucu zırhına bürünmek istemedim. Düşüncelerimi ve duruşumu, yer yer bir militan üslubuyla, çok açık ve kesin siyasal angajmanlar şeklinde ifade ettim. Buna rağmen dogmatik bir espriden uzak olduğuma inanıyorum ve ileri sürdüğüm görüşlerin bir tartışma yaratması beni son derece sevindirecektir.

Açıklamalarımda Türkiye açısından yeni olduğunu düşündüğüm, tartıştığım ve tartışılması gerektiğine inandığım yaklaşım, aslında Perulu bir iktisatçının çoktandır beni düşündüren tezleri oldu. İlgili yazımda görüleceği gibi, Hernando de Soto'nun birçok görüşünü paylaşmıyorum. Yine de Peru örneğinden hareketle, kayıt dışı ekonomiyi merkantilist (bölüşümcü) devlet yapısıyla ilişkileri içinde ele alan ve reel ekonomiye eğilen H. de Soto'nun dünya çapında ilgi konusu olan analizlerine şimdiye kadar bizde hiçbir gönderme yapılmamış olması bana hayli şaşırtıcı geldi. Marksist açıdan tutarlı bir eleştiriyi hak eden Perulu iktisatçı, bana, sorunlara sadece insan hakları, ulus-devlet ve milliyetçilik eleştirisi, çevre sorunları vb. gibi başlıklar altında yaklaşan bizdeki "sol liberaller"den çok daha gerçekçi göründü.

Yorum ve tartışmalarımda farklı disiplinlerden yararlandım ve "akademik işbölümü" açısından zaaf gibi görülebilecek bu yaklaşımın aslında Türkiye gibi, ileri kapitalist ülkelerden çok farklı sorunlar yaşayan, bünyesinde

farklı çağları ve toplumsal yapıları bir arada bulunduran bir ülkede vazgeçilmez olduğunu düşünüyorum. Batılı ülkelerde bile, ağaca bakmaktan ormanı göremeyen "uzman" toplumbilimcilerin zaman zaman açmaza düştüklerine tanık olmuyor muyuz?

Sorun elbette ki uzmanlığı küçümsemek değildir. Ne var ki her sosyal olguya sınıf önyargılarıyla bakan; fakat yine de analizlerinde sınıf gerçeğini reddeden ve devleti "sınıflar üstü", "teknik", bazen de "kutsal" bir araç olarak görmeyi bilimselliğin ölçütü olarak gören zihniyetin bilime fazla bir katkısı olabileceğine inanmıyorum. Önemli olan gerçekçi varsayımlara dayanmak, tutarlı olmak ve toplumsal konularda genel bir kavrayışa götürebilecek temeller üzerinde mümkün olduğu kadar uzmanlaşmaktır.

Kendi hesabıma bu alanda çok yetkin konumda olduğum söylenemezse de analizlerimin belirli ölçüde ilgi uyandıracağını umuyorum.

Yine de takdir, her zaman olduğu gibi okuyucularındır.

İstanbul, 29 Temmuz 2004

Giriş

Yirmi yılı aşkın bir süreden beri "küreselleşen" bir dünyada yaşıyoruz. Ne var ki bu "küreselleşme"nin gerçek bir küreselleşme olmadığı; insanlığın büyük çoğunluğuna mutluluk getirmediği; ülkeler arasında ve ülkeler içinde gelir eşitsizliklerini çoğu kez artırdığı çoktandır uluslararası kurumların raporlarında bile gizlenemez hale geldi. Bununla beraber, toplumsal analiz açısından, günümüzde yapay bir biçimde sunulduğu gibi, "*küreselleşme karşıtları - küreselleşme yandaşları*" çatışması, aslında Don Kişot'un yel değirmenleri ile savaşması gibi bir sanrıdan ibaret değil midir? Çeşitli ve çelişik toplumsal güçler sarmalından oluşan "küreselleşme olgusu" somut bir analiz çerçevesi olabilir mi? Aldatıcı bütünlüğü içinde övgü ya da yergi konusu gibi düşünülebilir mi?

Kuşkusuz düşünülemez.

O halde yanılgı nereden doğuyor?

Aslında yanılgı, bize göre, "küreselleşme" kavramının somut gerçekleri gizleyici, ideolojik niteliğinden doğuyor.

Eğer bu kavram yerine üç yüz yıllık geçmişi, sınıfsal dayanakları ve sömürü mekanizmaları bağlamında ***kapitalist üretim biçimi*** kavramından hareket edersek kuşkusuz çağımızı çok daha iyi anlayabiliriz. Ne var ki, tarihi bir sistem olarak kapitalizm de mutlak, evrim dışı, donmuş bir "üretim biçimi" değildir. Bu bakımdan çağdaş dünya düzenini anlamak için asıl sormamız gereken soru, bizce, şu oluyor: Bugün dünyaya egemen durumda bulunan kapitalist sistem, bu üretim biçiminin evriminde hangi aşamayı temsil ediyor ve özgül nitelikleri nelerdir?

Kapitalist üretim biçimi, öncülleri XVI. yüzyıla kadar giden tarihi içinde kuşkusuz büyük evrime uğradı. Temel yasasını oluşturan emek-sermaye karşıtlığı, kendisini yaratan işbölümü olgusunun giderek giriftleşen mekanizmaları içinde adeta zor seçilir hale geldi. Sermayeci sınıflar bir yandan artıdeğeri büyütecek yenilikleri topluca benimserken, öte yandan da artıdeğeri paylaşmak için aralarında kıyasıya bir kavga verdiler. Öyle ki ticaret, sanayi ve finans sermayelerini karşı karşıya getiren bu paylaşım kavgası, zaman zaman emek-sermaye kavgasını ikincil bir çelişki görünümüne soktu ve arka plana attı. Kapitalist sınıfların ortak cephe halinde emekçilere karşı verdikleri savaş ise emeğin verimliliğini artıracak faktörleri çeşitlendirdi ve yetkinleştirdi. Emekçi sınıflar iş organizasyonundaki (Taylorizm, Fordizm vb.) ve teknolojideki gelişmelerle farklı kategorilere ayrılırken, sermaye grupları ücretleri baskı altında tutacak bir "yedek işçi ordusu" yaratmaya da daima özen gösterdiler.

Kapitalizm sermayenin egemen olduğu bir üretim biçimi olduğuna göre, bu sistemin evrimini incelerken, onu, ön plana çıkan sermaye kategorisine göre dönemlere ayırmamız gerekiyor. Bu bağlamda diyebiliriz ki, kapitalizmin bugün "küreselleşme" başlığı altında sunulan aşaması aslında sermayenin "finans kesimi"nin egemen konumda

bulunduğu bir aşamadır. Fakat her tarihi dönem gibi, küreselleşme de tarihi bir dönemdir; az çok belirli bir başlangıcı olduğu gibi, kaçınılmaz bir sonu da olacaktır.

Marx XIX. yüzyılın ortalarında İngiliz kapitalizmini incelerken sanayi kapitalizmi egemenliğinin uluslararası planda ticari üstünlüğü de sağladığını saptamıştı; başka bir deyişle, Marx'a göre, sanayi sermayesi o dönemde diğer sermaye şekillerine de egemen olmuştu. "Günümüzde, diyordu Marx, sanayide üstünlük ticaret üstünlüğünü de dolaylıyor; oysa imalat (manüfaktür) sanayi döneminde ticari üstünlük sanayide de üstünlük sağlıyordu."[1]

Ya mali sermaye?

İlkel sermaye birikimin temelinde maddi "cebir" unsurunu gören ve burjuvazinin devlet aygıtını devamlı borçlandırarak onu nasıl ele geçirdiğini sergileyen Marx, "kamu kredisi"nin girift bir finans ağı ile sağlandığına ve desteklendiğine de işaret ediyordu. "Kamu borcu", diyordu, "hissedar şirketlerini, her türlü senet ticaretini, şüpheli işlemleri, acyoyu (agiotage'ı), kısaca borsa oyunlarını ve bankokrasiyi harekete geçirdi."[2]

Marx'ın daha 1860'larda *bankokrasi*den söz etmesi ilginçtir. Ne var ki büyük düşünür, kapitalizmin özünü tayin eden sermaye türünün artıdeğer yaratan sanayi sermayesi olduğunu ve diğer sermaye türlerinin (para-sermaye ve mal-sermaye) ona tâbi olduklarını (veya son tahlilde olacaklarını) açıklıkla belirtmiştir.[3] Bununla beraber kapitalist üretim biçimi, belli konjonktürel durumlarda, mali sermayenin diğer sermaye biçimlerini kontrol altına aldığı

---

1 Karl Marx; *Le Capital*, Paris, Garnier-Flammarion, 1969. Kitap I, Bölüm VIII, s. 559.

2 Aynı eser, s. 560.

3 Bu konudaki açıklamamız için bkz. *Küreselleşme ve Demokrasi Krizi;* Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2000, s. 87-88. Marx'ın bu konudaki açıklaması için bkz. *Le Capital*, Paris, Ed. Sociales, 1974. II. Kitap, c. I, s. 53.

aşamalardan da geçebiliyordu. Marx, bu konuda *Kapital*'de, günümüze de ışık tutacak biçimde şu nüfuz edici çözümlemeyi yapmıştır: "Değerin parasal biçimi, onun bağımsız ve elle tutulur biçimi olduğu içindir ki, hareket ve varış noktaları gerçek para olan A...Á formülü, en somut biçimde, kapitalist üretimin esas motoru olan 'para yapmak' fikrini ifade eder. Kapitalist üretim süreci ise, sadece para yapmak için kaçınılmaz bir ara yol, zorunlu bir ıstıraptır. Bu yüzden kapitalist üretim biçimine geçmiş bütün milletler, zaman zaman, üretim sürecinden geçmeden para yapmak tutkusuna kapılırlar."[4]

1870-1914 döneminden sonra, kapitalizmin "küreselleşme" etiketi ile bugün de böyle bir "tutku"ya kapıldığı kuşkusuzdur.

***

XIX. yüzyılın sonlarında kapitalist ekonomilerle ilgili en öğretici tartışma ileri sanayi ülkelerinin *finans kapital*[5] ihracıyla azgelişmiş ülkeleri kontrol etme ve sömürmeleri konusunda cereyan etmiştir. O yıllarda daha çok siyasal içerikli bir kavram olarak kullanılan *emperyalizm* kavramı, Lenin'in analizi ve Sovyet devrimiyle iktisadi bir içerik kazanmış ve daha sonraki gelişmelere damgasını vurmuştur. Bu gelişmenin öyküsünü ve günümüzde nasıl Amerikan emperyalizminin yeniden siyasal bir renk kazanarak *imparatorluk*a dönüşme eğilimi gösterdiğini ayrı bir bölümde sorguluyorum. Fakat burada, bu bağlamda, akla şu

---

[4] Marx; *Le Capital*, Kitap 1, Bölüm 1. (A...Á) formülü başlangıçta konulan parasal sermaye (A) ile üretim ve değişim süreçlerinden sonra elde edilen ve artıdeğer ilavesiyle ulaşılan yeni parasal sermaye değerini (Á) ifade etmektedir.

[5] R. Hilferding, o dönemde bu kavramı sanayi ve finans sermayelerinin bütünleşmesi anlamında kullanmıştı. Daha sonra Lenin de finans kapital kavramını aynı anlamda kullanmıştır.

soru geliyor: Yoksa çağ atladığımızı sanarken, dönüp dolaşıp *(mutatis mutandis)* XIX. yüzyıla geri dönmüş mü bulunuyoruz?

XIX. yüzyıl sonları ve XX. yüzyıl başlarındaki tartışmaların ana temalarından biri sermaye ihracının geri kalmış ülkelerde kapitalizmi geliştirip geliştirmediği idi. Rosa Luxembourg'a karşı geliştirdiği tezde, Lenin, finans kapitalin geri kalmış bölgelerde kapitalizmi geliştirici bir rol oynadığını vurgulamıştır. "Sermaye ihracı", diyordu Lenin, "gittiği ülkeleri çok etkiler ve bu ülkelerde kapitalizmin gelişmesini hızlandırır. Böylece, sermaye ihracı, onu ihraç eden ülkelerde bir dereceye kadar gelişmeyi durdurabilirse de, bunu sadece kapitalizmin dünya çapında daha çok yayılması ve derinleşmesi için yapar."[6]

Lenin elbette ki azgelişmiş ülkelerde sermaye birikimini olumsuz bir olgu olarak görmüyordu; fakat finans kapital ihracının hammadde kaynaklarını kontrol etmek ve bu amaçla geri kalmış ülkeleri sömürgeleştirmek için yapıldığını; bunun yoğun bir rekabet yarattığını ve bu rekabetin de giderek daha şiddetli bir paylaşım savaşma yol açacağını düşünüyordu. Bu konuda aksi görüşte olan K. Kautsky ile sert bir polemiğe girmiş ve haklı çıkmıştır. Böylece bazı çağdaş yorumcuların 1870'te başlattıkları ve "*birinci küreselleşme*" olarak niteledikleri süreç de 1914'te sömürgeci paylaşım savaşının patlamasıyla son bulmuş oluyordu.[7]

***

1980'lerde iktisat yazınına giren ve artık -olumlu ya da olumsuz bir şekilde- herkes tarafından kullanılan, ikinci "küreselleşme"nin özellikleri nelerdir?

---

[6] Lenin, *Imperialism*, New York, 1939, s. 65.

[7] Bu konuda ilginç bir karşılaştırma için bkz. Suzanne Berger, *Notre Première Mondialisation, Leçons d'un Echec Oublié*, Paris, Seuil, 2003.

Daha önce de söylediğimiz gibi bu özelliklerin başında parasal sermayenin egemenliği, bazı ulus-ötesi şirketlerin ve "rantçı devletler"in üretim sürecini ikinci plana atarak para yapmanın büyüsüne kapılmaları olgusu geliyor. 1980'lerde sermaye hareketlerini kısıtlayan tüm engelleri kaldırma *(deregulation)* kampanyası başarıya ulaştı ve *yeni dünya düzeni* sermayenin serbestçe dolaştığı bir ekonomik düzen haline geldi. Bu süreç içinde parasal sermayenin, borsa operasyonlarının ve döviz ticaretinin ön plana çıktıklarını ve toplumların hayatını giderek daha belirgin bir biçimde etkilediklerini görüyoruz. Tüm sermayenin "likit"leşme eğilimi içine girdiği, hissedarlar saltanatının "kurumsal yönetim" (*corporate governance*) ile[8] daha çabuk, daha çok ve en çok kâr oranlarına doğru koştuğu; emeğin de her zamankinden sıkı bir kontrol ve baskı altında tutulduğu bu düzen, biliyoruz ki, yer yer çirkin görüntüler sergilemekten de kurtulamadı. Enron skandalından Parmalat vurgununa kadar bir sürü örneği görülen kâr saplantısı şimdiden yargı arşivlerine girmiş bulunuyor. Fakat görünüşe göre, nurlu ufuklar biraz gölgelense bile, "küreselleşme" macerasının kolay kolay biteceğine de kimse inanmıyor.

Çağdaş küreselleşme elbette ki sadece finansal sermaye ihracıyla kısıtlı kalmadı. Diğer sermaye dallarına da damgasını vurdu. Son yıllarda Çin'i de üyeleri arasına alan Dünya Ticaret Örgütü, ileri sanayi ülkelerinin tarımsal ürünlerini sistemli bir şekilde desteklemesi ve yoksul ülkelerin tek kazancı olan bu ürünlerin fiyatlarını artırmala-

---

[8] Türkiye'de de, önde gelen bazı işadamlarını üyeleri arasında bulunduran *Kurumsal Yönetim Derneği* (*Corporate Governance Association of Turkey*) "kurumsal yönetim"in "ana amacı"nı "hissedar ve hak sahiplerinin beklentilerini yerine getirmek" olarak tanımlamıştır. Derneğin tanıtım belgesinde, ayrıca, "Aile şirketlerinin nesilden nesile kârlı büyüyerek gelişmesi ancak kurumsallaşmakla olur; kurumsal tamamlamanın yolu ise kurumsal yönetimden geçer" denilmektedir (www.tkyd.org).

rı karşısında aciz kaldı.[9] Fakat dünya ticaretinin gelişmesinde yine de belli bir rol oynadı. Öte yandan finans dünyasındaki kâr yarışı sanayi şirketlerinin de tutkusu haline geldi ve dev korporasyonların iş idaresine bu zihniyet egemen olmaya başladı. Fransız iktisatçısı Charles-Albert Michalet, günümüzde dış yatırımların nasıl tüm ülkeler için "baştan çıkarıcı" hale geldiğini anlatan eserinde, 1980'lerde bir sürü çokuluslu sanayi şirketinde sorumluluk mevkilerini finans uzmanlarının aldığını belirtir. Daha önce pazarlama uzmanlarının işgal ettiği yeri alan bu yeni tip CEO'lar, Michalet'ye göre, şirketin değişik etkinlik bölümlerini *bir portföyün aktifleri* gibi algılıyorlardı. Yazar "bu değişim, açık bir şekilde, finans yönetimi ilkelerinin sanayi yönetimine aktarılmasını ve üretici etkinliğe finansal yaklaşımın uygulanmasını kolaylaştırıyordu" demektedir.[10]

Neoliberalizmin zaferi ve çağdaş kapitalizmde finans egemenliği yakın tarihlere kadar tartışılmaz bir gerçek olarak görünüyordu ve bu dalga içinde "tarihin bittiğini" iddia edenler bile çıkmıştı. 11 Eylül 2001 saldırısından sonraki gelişmeler ise bu yöndeki inançları sarstı ve "yeni ekonomik düzen"in öyle pek de oturmuş bir düzen olmadığını ortaya koydu. Bu gelişmeler sadece siyasal nitelikli değildi. 1997 Asya krizinden sonra Rusya'da, Latin Amerika'da, Türkiye'de yeni krizlerin patlaması ve ABD'de yeni teknolojiler borsasında (NASDAQ) kopan fırtınalar, *ku-*

---

[9] Brezilya Başkanı Lula'nın, Çin ve Hindistan gibi ülkeleri de yanına alarak oluşturduğu G-20 grubu uluslararası örgütlerde tarımsal ürünlerin ticaretine konulan engellerle savaşmaktadır. Dünya Bankası'nın hesaplarına göre, tarımda sübvansiyonların ve diğer engellerin kalkması halinde, tarım ürünleri ticareti % 32 artacak ve bu da günde iki doların altında gelirle yaşayan insanların sayısını 144 milyon azaltacaktır. Bkz. Babette Stern, "L'Emérgence d'un Commerce Sud-Sud", *Le Monde*, 7 Temmuz 2004.

[10] Charles-Albert Michalet, *La Séduction des Nations ou Comment Attirer les Investissement*, Economica, Paris, 1999, s. 36-37.

marhane ekonomisi kavramının da boşuna icat edilmediğini ortaya koyuyordu. 11 Eylül faciasından sonra ABD borsası, büyük bir çöküntü yaratacak zararları önlemek için ulusal marşlar söylenerek, bayraklar dalgalandırılarak açıldı.

Çağdaş küreselleşmenin finans egemenliği devamlı borsa şişkinlikleri, *spekülatif balonlar* yaratarak somutlaştı. Lester Thurow'un zelzele faylarına benzettiği bu balonların bir gün patlayacağını herkes biliyordu; fakat ne zaman ve nerede patlayacağını kimse kestiremiyordu.[11] 1997'de Tayland'daki infilak kısa bir süre içinde bölgedeki diğer fayların da kırılmasına yol açmış ve bir yıl içinde yüzlerce milyar dolar buharlaşmıştı.

Faylar çeşitli ve irili ufaklıydı; fakat kuşkusuz en büyük fay New York'ta bulunuyordu. Buradaki bir kırılma tüm dünyayı derinden sarsacağı için bütün gözler de FED Başkanı'na, finans analizcilerine, borsa kâhinlerine çevrilmişti. Özellikle yeni teknolojilerin kızıştırdığı yeni borsa endeksi (NASDAQ), 1999 ortaları ile 2000 Mart ayı arasında % 75 değer kazanmıştı. Bunu izleyen iki buçuk yıl içinde de bu kez % 75 değer kaybetti ki bunun dolar olarak ifadesi beş trilyon doları buluyordu.[12]

Kumar gerçekten baş döndürücüydü.

***

Türkiye'nin durumuna daha sonra değineceğiz; fakat "küresel kapitalizm"den söz ederken işaret etmeliyim ki bu baş döndürücü *küresel kumar* Türk işadamlarına da cazip gelmiş ve bazı büyük patronlarımız uluslararası finans pi-

---

[11] Lester Thurow, *Le Capitalisme a-t-il un Avenir?* (*Vingt Economistes face a la Crise* başlıklı eser içinde; der. H. Lepage, Odile Jacop, Paris, 1999) s.

[12] "Les Dangers de E-Krach" (başyazı), *Le Monde*, 16 Ocak 2001 ve 14 Mart 2001; *New York Times*, 5 Temmuz 2002.

yasasına, bu piyasanın büyük bir merkezinde açılma denemelerine başlamışlardı.

Bu alanda ilk girişim Koç Grubu'ndan gelmişti. Ne var ki Grup'un New York borsasında 250 milyon dolarlık arzının (Temmuz 1998) pek başarılı olduğu söylenemezdi. Hisse senetlerine talep, câri fiyatın % 10 altında oluşunca Koç Grubu da girişiminden vazgeçmişti.[13] Ve böylece borsa arzından kısa bir süre önce bir Amerikan gazetesine "*Küreselleşme övgüsüne şarkılar söyleyerek katılın!*" başlıklı bir yazı yazan Rahmi Koç, ülkesine daha çok ulusal piyasa ile yetinerek döndü.[14]

İki yıl sonra da Turkcell aynı borsada şansını deneme yolunu tuttu.

Aslında New York'ta her şey iyi başladı. Zeybek dansları, Türk kahveleri ve Kahramanmaraş dondurmaları ile Wall Street'e neşe ve lezzet katan merasim, borsa uzmanları tarafından sempatiyle karşılandı. Ne var ki beklenen yine gerçekleşmedi. Turkcell hisseleri borsada ilk günlerde büyük bir işlem hacmine ulaşmışlar, fakat yükselme beklenen ölçüde olmamıştı. Buna rağmen NYSE temsilcileri memnundu ve hatta Başkan Grossa "Türkleri bekliyoruz!" diye bir beyanat bile vermişti.[15] Kısaca operasyon tam da başarısız sayılmazdı ve o günlerde Turkcell'in borsa değeri 16,7 milyar dolar olarak hesaplanıyordu. Şubat 2001 krizinde bu değerin 4 milyara indiği düşünülürse, Turkcell'in altı ay sonra kumardan nasıl bir kayıpla çıktığı açıkça ortaya çıkıyordu.[16]

---

[13] Türk basınında üstü kapalı bir şekilde geçen haber, Batı basınında daha çok yer aldı. *Financial Times*'ın (15 Temmuz 1998) yazdığına göre Koç'ları bu girişim için Goldman Sachs grubu teşvik etmişti.

[14] Rahmi Koç, "Join in Singing the Praise of Globalization", *International Herald Tribune*, 15 Ekim 1997.

[15] *Finansal Forum*, 13 Temmuz 2000. *Hürriyet* gazetesinin yazdığına göre, Wall Street'de Türk zeybeklerini gören bir Amerikalı banker, "otuz yıldır sokaktayım böylesine görkemli bir borsa girişi görmedim" demişti (*Hürriyet*, 12 Temmuz 2000).

[16] *Milliyet*, 25 Şubat 2001.

Türkiye genelinde kaybedilenler ise elbette çok daha fazlaydı. 2001 krizinden sonra IMKB portföyünün % 70'ini teşkil eden 30 hisse senedi, bir yıl içinde % 11 ile % 85 arasında değer kaybetmişlerdi. Bu hisselerin toplam borsa değerinin 114 milyar dolardan 29 milyar dolara düştüğü hesaplanmıştı.[17]

Dünya borsasında herkes büyük oynuyor; kendi çapında büyük kazanıyor ya da kaybediyordu.

***

Dünya ekonomisinin "finanslaşması"nı sermaye hareketlerinin serbest bırakılması hızlandırmıştı. Fakat bu finansal egemenliği besleyen dev fonlar esas itibariyle Amerikan kökenliydi ve bunlar trilyonlarca doları ifade eden emekli fonları, kurumsal yatırımcılar *(Mutual funds)* ve piyasada "spekülasyon fonları" *(Hedge funds)* olarak isim yapan binlerce fondan oluşuyordu.

Emekli fonları Dünya Bankası, IMF, OECD gibi kuruluşların desteğiyle ve görünüşte Batı'da gitgide yaşlanan nüfus kompozisyonunun yarattığı sorunlara yanıt vermek amacıyla piyasaya girmişlerdi. Asıl yükselişleri 1990'larda oldu ve 1996'da OECD ülkelerindeki yekûnu 8 trilyon 700 milyar dolara ulaştı.[18] F. Chesnais'nin belirttiği gibi, "nitelik itibarıyla yeni olan bu finans operatörleri finansal küreselleşmenin çok büyük farkla kazançlı çıkan unsurları haline geldiler."[19]

---

[17] *Milliyet*, 29 Eylül 2002.

[18] Bu konuda çarpıcı bir eleştiri yapan Jacques Nikonoff, emeklilik alanında rol oynayan diğer kurumsal yatırımcıları *(mutual funds)* ve sigorta şirketlerini de katmak gerektiğini ve böylece rakamın 14 trilyon dolara ulaşacağını ifade ediyor (bkz. *La Comédie des Fonds de Pension*, Paris, Arlea, 1999, s. 94). Nikonoff'un belirttiği gibi, Dünya Bankası, 1994'te geleneksel emeklilik sisteminin artık işlemez hale geldiğine dair bir rapor yayımlamıştı (Bkz. *Averting the Old Age Crisis: Policies to Protect the Old and Promote Growth; Policy Research Bulletin*, no. 4, Ağustos-Ekim 1994).

[19] François Chesnais, *Etats Rentiers Dominants et Contradiction Tedancielle*

Emekli fonlarının finans piyasasına girişi elbette ki sadece "emeklileri korumak" gibi masum bir amaçtan kaynaklanmıyordu. Zaten yaşlıların, artık çalışamadıkları günlerini güvence altına almak için yaptıkları tasarrufları bir çeşit kumar masasına sürmenin garipliği, tasarının öne çıkarılmayan bazı amaçlarının olduğunun da bir işaretiydi. Asıl amaç dünyada istikrarın jandarması ve küresel finans piyasasında bir emme basma tulumba haline gelen Amerika'nın her gün biraz daha artan ihtiyaçlarını karşılamaktı.

Ekonominin finanslaşmasının ikinci önemli aracı olan spekülatif fonlara (*Hedge Funds*) gelince, kökeni 1960'lara uzanan bu fonlar da 1990'larda çarpıcı bir gelişme gösterdiler. "Yeni dünya düzeni"nde irili ufaklı binlerce spekülasyon fonu, halen dünya piyasalarında tehlikeli gezintilerini sürdürmeye devam ediyorlar. 1997'de patlak veren Asya krizinden sonra, özellikle Malezya Devlet Başkanı Mahathir Muhammed'in ateşli suçlamalarının ve bu sıralarda *Long Term Capital Management* (LTCM) adlı dev şirketin iflastan ancak devlet yardımıyla kurtuluşunun etkisiyle aleyhlerinde esen havalardan etkilenen bu fonlar itibarlarını kaybetmişler ve bir süre gölgede kalmışlardı. 2001 yılından itibaren bunlar yeniden ve artan bir güçle piyasaya döndüler.

Sayıları beş bini aşan, çoğu yüz milyon dolardan daha az bir sermayeden oluşan ve "vergi cennetleri"ni merkez seçen spekülasyon fonları Türkiye'de daha çok G. Soros'un adıyla biliniyorlar.[20] Aslında en önemlileri, sermayeleri mil-

---

Le Triangle Infernal, Crise, Mondialisation, Financiarisation içinde, der. Gérard Duménil ve Dominique Lévy, PUF, Paris, 1999, s. 107).

[20] G. Soros 1992 Eylülünde İngiliz sterlinine karşı başlattığı ve devalüasyona yol açan spekülatif hücumla bu fonların yükselmesinde önemli bir rol oynamıştı. Daha sonra da Malezya, Rusya, Brezilya paraları üzerinde spekülasyon yaparak büyük kârlar yaptı. Fakat 2000-2001 krizinde bu kez büyük paralar kaybederek *Quantum* adlı şirketini oğluna bıraktı ve kendisi filantropi ve "kapitalizmin reformu" gibi konularla uğraşmaya başladı.

yar doları aşan az sayıda şirketten oluşan spekülasyon fonları bir ölçüde diğer fonlara da örnek olmakta ve bunların bir kısmını kendilerine çekmektedirler.[21] Bu bağlamda çağdaş kapitalizmin gerçek yüzünü en iyi ortaya koyan "kurum"ların da bu gibi spekülasyon fonları olduğu yadsınabilir mi?

***

Finansal kapitalizm ve spekülatif fonlar sadece varsılların aralarında kumar oynadıkları (ve çoğu kez büyük balığın küçük balığı yuttuğu) bir mekân değildi. İşçi sınıfına da nüfuz etmeli; o alanda da "kanun"larını uygulamaya koymalıydı. Kapitalizmin maddi temeli, yani "üretim süreci" dışlanınca kapitalizm de olmayacağına göre finans kapitalin "sınıf kavgasını" da denetim altına alması gerekiyordu. Bunu 70'li yılların krizlerinden sonra kumanda mevkiine gelen neoklasik öğreti bağlamında burjuva iktidarlarının "enflasyonla savaş" tutkuları gerçekleştirdi.

Burjuva kuramcıları iktisadi hayatın öznesini soyut, "tarafsız" ve "sınıflar-üstü" bir statüde algıladıkları için enflasyonu da üretim faktörlerinin mekanik ilişkileri içinde (talep enflasyonu, maliyet enflasyonu vb.) yorumlamışlardır. Örneğin fiyat artışlarını para arzındaki artışların sonucu olarak açıklarken, asıl sorulması gereken soruyu ertelemişler ve para arzını kimlerin, ne amaçla ve nasıl ar-

---

Hedge Funds içinde en önemlileri *Argent Classis, Orbis US, Orbis EURO, Short Alpha Bear* gibi isimler taşıyorlar (bkz. *Le Monde*, 6-7 Mayıs 2001 ve 16-17 Haziran 2002). Günümüzde (Haziran 2004) Goldman Sachs, Bear Stearns, Morgan Stanley gibi ünlü şirketler de bu fonlara para yatırıyorlar ve genel miktar giderek artıyor (*Le Monde*, 19 Haziran 2004).

[21] Moody's'in rakamlarına göre 2000 yılında emeklilik fonlarının % 17'si bunlara gitmişti. *Le Monde*'da çıkan bir habere göre Dünya Bankası'nda çalışanlar 1999'da emeklilik fonlarının (toplam 11 milyar dolar) bir kısmını bu fonlara yatırmak istemişlerdi; *Le Monde*, 12 Ekim 1999 ve 6-7 Mayıs 2001.

tırdıklarını düşünmek istememişlerdir. Kısaca enflasyonun kârlarını azamileştirmek isteyen egemen sınıflar tarafından sınıf kavgasının araçlarından biri olarak kullanıldığını kabule yanaşmamışlardır.[22] Oysa çağdaş kapitalizmde finans egemenliği, enflasyonu, devamlı bir şekilde belli bir işsizlik oranı yaratarak önlemeye çalışırken, kapitalizmin geleneksel bir yan ürünü olan *işçi aristokrasisini* kendisiyle bütünleştirmenin yollarını da aramaktadır.

Batılı hükümetlerin enflasyonla savaşı işsizlikle savaşın önüne koymaları, üstelik belli bir işsizlik oranını enflasyonla savaşın bir aracı olarak kabul etmeleri ilk bakışta garip görünebilir. Fakat soruna ulusal refah değil de sınıf çıkarları açısından bakılırsa bunun hiç de şaşırtıcı bir şey olmadığı, üstelik çağdaş kapitalizmin en etkili "düzenleme" *(régulation)* araçlarından biri olduğu anlaşılır.

Doğal bir işsizlik oranının teorik savunmasının monetarizmin ünlü ismi Milton Friedman tarafından yapılmış olması anlamlıdır. Friedman bu kavramı, 1968'de yazdığı bir makalede kendisinin önermiş olduğunu söylüyor ve "doğal" işsizliği, "reel ücretler oranı bağlamında dengeyi sağlayabilecek işsizlik oranı" olarak tanımlıyordu.[23] Bu kavram neoliberal çevrelerde kabul görmüş ve geliştirilmiş şekliyle burjuva iktidarlarının programlarına girmiştir. Nikonoff, artık "NAİRU" *(Non Accelerating Inflation Rate of Unempleymont)* olarak uygulanan bu kavramın ülkelerin ve dönemlerin farklı koşullarına göre değişen "oran"larda ifadesini bulduğunu ve hükümetlerin bunu ellerinden geldiği kadar gizlemeye çalıştıklarını belirtmektedir.[24]

---

[22] Pierre Salama ve Jacques Valier, *L'Economie Gangrénée*, Ed. La Découverte, Paris, 1990.

[23] J. Nikonoff aktarıyor, *age*, s. 46 (M. Friedman, *FED and the Natural Rate*, The Wall Street Journal, 25 Eylül 1996).

[24] *Age*, s. 46, 47. Nikonoff bu oranın Fransa için 1997 sonunda, Maliye Bakanlığı tarafından % 9 olarak saptandığını belirtiyor.

Friedman'ın *doğal işsizlik* kavramı milyonlarca insanın işsizliğini meşru kılmakla kalmamış, reel ücretlerin kısılması, patronal yükümlülüklerin ve asgari ücretin azaltılması, sendikal hakların ağır baskı altında tutulması gibi diğer sınıf kavgası araçlarına da destek olmuştur. Bütün bunlara ek olarak neoliberal iktidarlar "işçi emeklileri"ni finans kapitalle bütünleştiren önlemleri de ihmal etmemişlerdir. Burada sözü, bu sürecin gerekçelerini çok iyi anlatan F. Chesnais'ye bırakabiliriz.

Fransız iktisatçı şunu söylüyor: "Finansal sermayenin rehin almış olduğu eski ücretliler, günümüzde, emeğin sömürülme oranının mümkün olduğu kadar yükselmesinin *'objektif olarak çıkarlarına'* yaradığı bir duruma geldiler. Lenin perspektifinde diyebiliriz ki, rantçı parasal sermaye işçi aristokrasisini kendi tarafına çekmeye çalışıyor ve belki de kısmen bunu başardı. Bazı ülkelerde büyük sermaye grupları ve korporasyonlarm emeklilik sistemlerini izleyen konseylerdeki işçi temsilcileri, tasarruflarını nasıl para piyasalarının en büyük çıkarına olacak iktisadi, sosyal ve siyasi vuruş gücü haline getirebileceklerinin kaygısını gütmeye başladılar."[25] Kısaca çağdaş kapitalizmin ideologları işçi sınıfının bittiğini ilan ederken, "kurumsal yönetim"in uygulayıcıları da, bir kısım işçi temsilcilerinin de yardımıyla, emekli işçi fonlarını finans kumarına sokmaya çalışıyorlardı.[26]

***

Özelliklerini ve eğilimini ana hatları içinde anlatmaya çalıştığımız finans kapitalizmi çağdaş dünyayı nereye doğru götürüyor?

---

[25] Chesnais, *age*, s 108.

[26] Küreselleşme koşulları içinde ücretli sınıfların konumu ile ilgili iki yorum için bkz. Claude Pottier; *Mondialisation et Mise en Concurrence des Salariés, le Rôle des Multinationales ve* Stéphanie Treillet, *La Régression du Salariat: Mythe ou Réalité (Le Triangle Infernal* içinde).

Küreselleşme adı altında uygulanan politikaların tüm dünyada giderek artan bir huzursuzluk yaratmış olması artık herkesin bildiği bir gerçek haline geldi. Davos toplantılarına almaşık olarak Porto Allegre'de başlayan muhalefet akımları günümüzde dünyanın her köşesine yayılma eğilimi gösteriyorlar. Öyle ki günden güne dozu artan eleştiriler artık "küreselleşme"nin kalesi sayılan kurumlarda da işitilmeye başladı. Daha birkaç yıl öncesine kadar, İMF politikalarını J. Stiglitz'in eleştirilerine karşı savunan İMF başdanışmanı K. Rogoff, finans piyasalarından sağlanan % 55 oranındaki gelirleri "sapkınlık" olarak niteliyor.[27] Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) yakınlarda yayımladığı rapor[28] ise küresel ekonominin son yıllardaki gelişmeleri konusunda hayli karamsar bir tablo çiziyor.

Küreselleşme olgusunun dünyayı giderek belirgin bir biçimde "kazananlar ve kaybedenler" arasında böldüğünü ileri süren İLO Raporu, bu sürecin "son yirmi yıl içindeki en dramatik unsuru" olarak da "finans piyasalarının bütünleşmesi"ne işaret ediyor. Aynı rapora göre dünya ekonomisi 65 000 kadar çokuluslu şirket ve bunlara bağlı 850 000 civarında şube tarafından yönlendirilmekte ve artan rekabet gelişmekte olan ülkelerde kayıt dışı ekonominin büyümesini engelleyememektedir.

---

[27] Korkut Boratav'ın bu konudaki özeti ve göndermeleri için bkz. "İçten ve Dıştan Uyarılar", *Cumhuriyet*, 5 Mayıs 2004.

[28] Rapor iki devlet başkanının (Finlandiya ve Tanzanya başkanları) yönetiminde 26 kişilik bir komisyon tarafından hazırlanmıştır. Komisyon'da eski İtalyan başbakanı G. Amato gibi devlet adamları; J. Stiglitz ve Hernando de Soto gibi iktisatçılar; T. Nishimuro (Toshiba) işadamları ve sendikacılar vb. yer alıyorlardı. *A Fair Globalization Creating Opportunities for All*, Cenevre-Londra, Şubat 2004 (www.ilo.gov). Raporda, ifade edildiğine göre "küreselleşme" kavramının kullanımı ancak finansal küreselleşmenin en hızlı olduğu 1990'larda yaygın bir hale gelmiştir. Bu konuda Almanya'da Bundestag'ın kurduğu bir Komisyon'un yaptığı bir ankete dayanılarak, kavramın *Frankfurter Allgemeine Zeitung* gazetesinde 1993 yılında 34, 2001 yılında ise 1.136 kez kullanıldığı belirtiliyor, s. 24.

Fakat madalyanın bir de ters tarafı yok mu? Küreselleşme olgusu kalkınma çabası içindeki ülkelerin reel sermaye birikimine katkıda bulunmadı mı? Bu alanda yapılmış bilimsel çalışmalar ne gösteriyorlar?

İLO Raporu, bu konuda hazırlanmış özel raporlara da dayanarak, durumun hiç de parlak olmadığını ileri sürüyor. Verilen bilgilere göre, 1985-2000 arasında sadece 19 ülkede fert başına milli gelir artışı % 3'ün üstünde olmuş; buna karşılık 55 ülkede bu büyüme % 2'nin altında gerçekleşmiştir. Ayrıca bu sonuncular arasında 23 ülkenin de ekonomilerinde "negatif büyüme", yani küçülme gibi bir durumla karşılaştıkları unutulmamalıdır.

IMF bünyesinde, aynı konuyla ilgili olarak hazırlanan özel bir raporun bulguları arasında ise şu satırları okuyoruz: "Finansal küreselleşmenin, teorik olarak, çeşitli kanallardan iktisadi büyümenin hızlanmasına neden yardım edeceği konusunda; böyle bir nedensellik bağının nicelik planında çok önemli olduğu hususunda şimdiye kadar bol miktarda ampirik veri ortaya çıkmadı."[29] Kısaca yıllardır övgüsü yapılan "küreselleşme" olgusunun dünyadaki yoksulluğu yenme konusunda başarılı olduğuna inanmamızı sağlayacak somut veriler yoktur.[30]

Küreselleşme süreci üçüncü dünya ülkelerinin kalkınmalarına yardımcı olmadığı gibi, son on yıl içinde dünya çapında işsizliği de artırmıştır. Raporda 2003 yılında dünyadaki işsizlerin sayısının 183 milyonu bulduğu ifade edilmektedir. Bunun dışında küreselleşme sınır ötesi illegal operasyonları, mafya ağlarının güçlenmesini, vergi

---

[29] E. Prasad, K. Rogoff, Shang-Jin-Wei, A. Köse, *Effects of Financial Globalization on Developping Countries. Some Emprical Evidence. IMF Board Document*, 17 Mart 2003.

[30] Raporda küreselleşme sayesinde Doğu Asya'da 200 milyon insanın yoksulluktan kurtulduğu, buna karşılık Latin Amerika ve Afrika'da (Sahra'nın güneyinde) yoksulların sayısının çok arttığı belirtiliyor (s. 26).

kaçakçılıklarım ve kayıt dışı ekonomiyi de besleyen etkiler yapmaktadır.

Evet İLO Raporu bunları söylemektedir: Tarafsızlığından kimsenin kuşku duymayacağı karma bir komisyondan acımasız bir iddianame!

***

Çağdaş küreselleşmenin en bariz özelliği, finans piyasalarının bütünleşmesi ise, ikinci özelliği de büyük ölçüde ABD damgasını taşımakta oluşudur. Gerçekten Amerikan ekonomisi, boyutları itibariyle, küresel kapitalizmin motoru olma durumundadır ve bu ekonomide patlak verecek bir kriz, başlangıçta periferide baş gösterecek ulusal ya da bölgesel bir krizle tetiklenmiş olsa bile, tüm dünya ekonomisini bunalıma sokacak niteliktedir. Son yıllarda Amerikan emperyalizminin küresel boyutlarda bir siyasal misyonla da yüklenerek bir Dünya İmparatorluğu giysilerine bürünmesi ve Irak'ın işgaline giden gelişmelerde görüldüğü gibi başına buyruk ve küstahça hareket etmesi krizi daha da etkin bir biçimde davet eder görünüyor.

Bu niteliği ile "Amerikan demokrasisi" dünya barışına bir tehdit değil midir? Ve bu sıfatla dünyadaki tüm demokrat ve barışsever güçler tarafından kontrol edilmesi gerekmiyor mu?

Böyle bir kontrole özlem duyan bir Japon gazeteci, esprili bir biçimde, tüm dünya halklarının da Amerikan seçimlerinde oy vermesi gerektiğini ileri sürmüştü.[31] Oysa günümüzde, Kuzey Amerika'daki gelişmeler ülkedeki mevcut demokratik hak ve özgürlükleri de ciddi bir biçimde zedelemiş bulunuyor. 11 Eylül terör eyleminden

[31] Yoichi Funabashi, *US Election: The World should also have a vote; International Herald Tribune*, 25 Mart 2004. (Funabashi, Japonya'nın en büyük gazetelerinden *The Ashahi Shimbun* yazarlarındandır.)

sonra Kongre'de kabul edilen ve kamuoyunda "ABD Yurtseverlik Yasası" (*The USA Patriot Act*) olarak bilinen yasa bu konuda çok elverişli bir hukuki zemin oluşturuyor. 11 Eylül saldırısından sonra, Ekim 2001'de, yıldırım hızıyla Kongre'den çıkan ve yabancıların "şüphe üzerine" göz altına alınmalarına, avukatlarıyla görüşemeden sınırsız sorgulanmalarına olanak veren bu yasa, kendisini "demokrasi" olarak tanımlayan bir rejim için kuşkusuz yüz karasıdır. Nitekim daha sonra Guantanamo adasındaki tutuklular hakkında yazılanlar ve Mayıs 2004'te Irak'taki işkencelerle ilgili ortaya çıkan gerçekler günümüzde "Amerikan demokrasisi"nin gerçek niteliğini gözler önüne sermiştir.

ABD'nin Irak'ı işgaliyle ilgili görüşlerimizi bu kitabımızda yer alan ayrı bir bölümde ifade etmiştik. Burada şunu eklemek isteriz ki bu haksız ve kirli savaş, askeri ve siyasal fiyaskonun ötesinde, Amerikan ekonomisini de sarsmaya başlamış bulunuyor. Askeri harcamalar ve Irak'ta yapılan tahribatı bir ölçüde tamir etme yükümlülüğü ABD bütçe açıklarını artırmış ve zaten dünya tasarrufunu emen bir tulumba olan bu ekonomiyi dış dünyaya daha da bağımlı kılmıştır. Öyle ki yarım trilyon doları bulan bütçe açıkları IMF otoritelerini dahi harekete geçirmiş ve bunların Bush yönetimine bir ikaz mektubu yollamalarına yol açmıştır. "Küreselleşen" dünyada herkes az çok "(ikinci sınıf) Amerikalı" haline geldiğine göre, bu rapor üzerinde biraz durmamız gerekmiyor mu?

IMF otoriteleri 2004 yılı başlarında "alışılmadık derecede sert" bir üslupla kaleme aldıkları 60 sayfalık bir raporda, temel eleştiri konusu olarak ABD bütçe açıklarını ele alıyorlardı.[32] Rapor'a göre "büyük bir sanayi ülkesi için

[32] Bu konuda ilk işaretler 2003 Ağustos ayında *Financial Times* gazetesinde yer almıştı (Alan Beattie, *IMF Warns US over Mounting Deficit*; 27 Ağustos 2003). Sözünü ettiğimiz raporun özeti için bkz. E. Becker, E. L. Andrews, *IMF Alarmed by U'S Foreign Debt; International Herald Tribune*, 8 Ocak 2004.

alışılmadık bir düzeyde olan" bu borçlar sadece Amerikan ekonomisine değil, tüm dünya ekonomisine yönelik "büyük bir tehlike" oluşturuyordu. Bu durumda ABD'nin "doyumsuz borçlanma iştahı faiz oranlarını yükseltecek, bu da global yatırımları ve büyümeyi azaltacaktı." Aksi yönde ise, doların çökmesi ve bunun doğuracağı benzer çöküntüler gündeme gelecekti.

ABD yöneticileri IMF raporunu beğenmediler; ileri sürülen alarm işaretlerini abartılı buldular. Ne var ki kısa bir süre sonra ABD'de Kongre Bütçe Ofisi'nin önümüzdeki on yıl ile ilgili bütçe açığı tahminleri de aynı derecede karamsardı. Ofis iktisatçılarına göre gelecek on yıl için altı ay önce yapılan tahminler gerçekçi değildi. Bu tahminlerin öngördüğü açığa bir trilyon dolar daha ilave etmek gerekiyordu. Yani gelecek on yıl içinde Amerikan bütçesi beklenenden bir trilyon dolar daha fazla açık verecekti.[33] Dolar çökme tehlikesiyle karşı kaşıya bulunuyordu.

Bu durumda neler olacak?

Bu durumda kuşkusuz gözler FED'e, Amerikalı para otoritelerine, Alan Greenspan'e çevrilecekti. Küreselleşme ile, faiz-döviz arbitrajı tüm dünya için geçerli bir kılavuz haline gelmişti. Dünya ekonomisinin geleceği yine küresel kumarın kaprislerine terk edilmişti.

---

[33] Christopher Swann, "US Federal Deficit to rise by extra 986 bn $", *International Herald Tribune*, 26 Ocak 2004. ABD dış ticaret açığı da, geçtiğimiz Nisan ayında 48,3 milyar dolara yükselerek tarihi rekor kırmıştır. Bu olgu, önümüzdeki dönemde faizlerin yükselmesi, büyümenin yavaşlaması, işsizliğin ve spekülatif oyunların artması işaretlerini veriyor. Bkz. *Financial Times*, 14 Haziran 2004. Petrol fiyatları ise geçen yıla göre % 40 artarak, varili 40 dolar civarında dolaşmaya başlamıştır (Bkz. Katrin Bennhold, *Return of an economic demon: Oil Shock; International Herald Tribune*, 4 Mayıs 2004) Türkiye Petrol Ofisi Genel Müdürü Ertuğrul Tuncer'e göre, petrol varilinde her beş dolarlık artış Türkiye'ye de bir milyar dolarlık ek maliyet getirmektedir (*Milliyet*, 13 Mayıs 2004).

Neoliberalizm, Özal ve Kriz

"Washington Uzlaşması" ve 32 Sayılı Karar

"İktisat ilmi" denilince, kuşkusuz, ilk akla gelen isim Adam Smith oluyor: XVIII. yüzyılda yaşamış İskoçyalı profesör, klasik iktisat kuramının "kurucu baba"sıdır. Gerçekten de üniversitelerde iktisat öğrencilerine kapitalizm anlatılırken önce onun ünlü formülü açıklanıyor: *Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler!* Ve tabii, piyasada her şeyi yerli yerine oturtan "görünmeyen el" simgesi!

Aslına bakılırsa, ilk bakışta, yıllardır dillere pelesenk olan "küreselleşme" hikâyesini en iyi anlatan formülün de bu olduğu söylenebilir. Çağdaş *neoliberallerin* bütün söyledikleri bu formülde en özlü ifadesini bulmuyor mu? Fakat yine de bu konuda hayli ketum davranıyorlar; neoliberal söylemde İskoçyalı düşünürün adı pek geçmiyor.

Neden geçmiyor?

Doğrusu, "moda"nın egemen olduğu bir dünyada, iki yüz elli yıl önce yaşamış bir isme takılıp kalmak herhalde pek de şık bir davranış sayılmıyor; özellikle, sosyalistleri

ikide bir XIX. yüzyıl düşüncesine takılıp kalmış olmakla suçlarken! Ayrıca, "Ulusların Zenginliği"nin yayımlanmasından (1776) bu yana köprülerin altından çok sular akıtığını da göz ardı edemeyiz. İçinde yaşadığımız kapitalist sistemin bambaşka özellikler taşıdığını kim yadsıyabilir?

Bu özelliklerin bazıları üzerinde kısaca biz de duracağız. Zaten burada "küreselleşme"yi ve çağdaş Türkiye'yi "küreselleşme"ye entegre eden temel olguları tartışmak istiyoruz. Daha özgül olarak da Özal'ın ünlü *32 Sayılı Kararnamesi* üzerinde duracağız ve bu kararın hangi iç ve dış koşullar altında, hangi etkenlerin dürtüsüyle çıkarıldığını irdeleyeceğiz. Fakat mademki Adam Smith'le başladık; galiba bu konuda birkaç şey daha söylemek farz oldu!

Kurucu babalar hemen her zaman torunlarından daha dürüst, daha tutarlı oluyorlar. Bu söz, sanıyoruz, Adam Smith için daha da geçerli. Kendisi zaten aslında "etik" profesörü idi ve yeni bir bilim kurma gibi bir iddiası da yoktu. Hayatını kaleme alanlar, ahlakla ilgili kitabının değil de "Ulusların Zenginliği"nin kendisini gelecek nesillere taşıdığını öğrenseydi, mutlaka hem şaşırır hem de üzülürdü, diye yazmışlardır.

Adam Smith kapitalist sistemin pek de hayranı değildi. Onu, biraz da günümüzde daha çok demokrasiler için kullanılan bir formülü anımsatır biçimde, en az kötü sistem olarak betimlemiştir. Bakınız ünlü eserinde kapitalist devletin temel işlevini nasıl tanımlıyor: *"Devlet, mülkiyetin emniyeti için kurulduğu ölçüde, gerçekte belli bir mülkü olanların, olmayanlara; zenginin fakire karşı korunması için ortaya çıkmıştır."*[1] İşte size, hiç beklenmedik bir yerden gelen, sınıfsal bir devlet kuramı! İşte size gerçekte kimlerin ne "yapacakları" ve nerelerden "geçecekle-

[1] Adam Smith, *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, Clarendon Pres, Oxford, 1979, c. II, s. 715.

ri" konusunda şaşmaz bir ipucu! Yine de, bir "ahlak profesörü"nün, acı bir gerçekçiliğin ürünü olan bu satırları vicdanı sızlamadan yazdığını düşünmek zor değil midir?

"Mülkiyet"i toplumsal düzenin zorunlu temeli olarak gören A. Smith için, Devletin "jandarma" işlevini ortaya koyduktan sonra gerisi elbette kolaydı. Artık devlet rahatça savunulabilirdi; nitekim ahlak profesörümüzün, "Ahlaki Duyguların Teorisi" başlıklı temel eserinde bunu yaptığını görüyoruz. Ona göre, hangi zümreden olursa olsunlar, bireylerin "iyi vatandaş" olabilmeleri için, devleti sevmeleri ve ona itaat etmeleri gerekiyordu. Düzenin istikrarı ve refah böyle sağlanacaktı. Zümrelerin ve bireylerin çıkarlarını egemen kılma hırslarından doğacak "yenilikler" (*innovations*) önlenecekti.[2]

Yeni bir sistemin kurucusunun "yenilik"ten korkması bugün çok garip görünüyor. Klasik iktisadın babası, herhalde daha o günlerde "sosyalizm" korkusuna kapılmamıştı. Herhalde önerdiği itaatin ve korkunun "ulü'l emre itaat" emreden Ayeti Kerimeyle ya da Osmanlı'nın "bidat" korkusuyla da bir ilgisi yoktu. Adam Smith aşırılıktan, açgözlülükten korkuyordu; vahşi kapitalizmin egemen olduğu bir dönemde tüm sistemin çökmesinden, anarşiden endişe ediyordu.

Adam Smith'in kapitalizmi, tüm beklentileri ve tüm korkularıyla günümüzde de yürürlükte bulunuyor. Fakat sermayenin sözcülüğünü yapan iktisatçılar A. Smith'in açıklığı ve içtenliğiyle konuşmuyorlar. Çağdaş küreselleşme olgusu, sermayenin özgürlüğünü artırmak isterken sermaye dışı ve karşıtı tüm güçleri de kontrol altına almaya, susturmaya çalışıyor.

Çalışıyor, fakat bunu istediği ölçüde başarabiliyor mu?

---

[2] Adam Smith, *The Theory of Moral Sentiments*, Clarendon Press, Oxford, 1991, s. 230, 231

Kapitalizm, kendinden önceki tüm üretim biçimlerinden farklı olarak "devrimci" bir sistem olarak doğdu. "Küresel" bir potansiyel taşıyor, enternasyonal hedefler güdüyordu. Sistemin bu özelliğini, onu en özlü bir şekilde eleştiren Marx ve Engels de defalarca belirtmişlerdir. Fakat bu üretim biçimi, aynı zamanda emeğin sömürüsüne dayanıyor, sınıf kavgasını besliyor ve insanları devamlı bir kriz potansiyeli içinde yaşatıyordu. Ayrıca bu potansiyel sık sık da gerçeğe dönüşüyor ve milyonlarca insanın perişan olmasına yol açıyordu. Çünkü kapitalist sistem, adı üstünde, sermayenin sistemiydi ve "*üretimin kolektif yapısı ile üretim araçlarının bireysel mülkiyeti arasındaki çelişkiye*" dayanıyordu. Binlerce insanın ortak emeğinin ürünü olan bir mal, üretim süreci sonunda bir kişinin, bir küçük grubun, nihayet "mutlu" bir azınlığın malı oluyordu.

Bu çelişki ortadan kalktı mı?

Kapitalist sistemin iki yüz elli yıllık tecrübesi bu çelişkinin ortadan kalkmadığını; tersine, yaşadığımız dünyada daha da trajik bir güncellik kazandığını gösteriyor.

Burjuva iktisatçıları sermayenin gerçek niteliğini hiçbir zaman anlamadılar, anlamak da istemediler. Onu bir toplumsal ilişki, diyalektik dönüşüm halinde bir süreç olarak değil de, nesnel biçimde, bir bilanço kalemi olarak görme eğiliminde oldular. Bu yüzden "ilkel birikim"i, yani kapitalizmin doğuş koşullarını da doğru dürüst açıklayamadılar. Bu koşulların analizi, hâlâ hiçbir yerde "Kapital"de olduğundan daha inandırıcı bir biçimde yapılmamıştır. Bunun kuşkusuz en önemli nedenlerinden biri de, "Kapital"in sadece bir iktisat kitabı değil, aynı zamanda bir sosyoloji, tarih ve siyaset bilimi kitabı oluşudur.

Kapitalizm, "sermayenin rejimi" olarak, iki yüz elli yıllık tarihi içinde, sermayenin dönüşümü sürecinde he-

gemonya kuran sermaye biçimlerine göre devrelere ayrılır. Kuruluş döneminde, vahşi kapitalizmin feodal rejimi tasfiye eden atılımı içinde, *sanayi sermayesi* ön cephede idi. Sınıf kavgaları, demokratik devrimler ve karşı-devrimler içinde geçen XIX. yüzyıl, burjuva patentli ulus-devletlerin biçimlendiği yüzyıl olmuştur. Bu dönem, 1870'lerde "mali sermaye"nin (finans kapitalin) üstünlük sağlaması ve emperyalizm olgusunun siyasal bir söylem olmaktan çıkarak iktisadi bir içerik kazanmasıyla son buldu.

XX. yüzyıla girerken, sermayedar sınıflar, kapitalizme özgü azalan kâr oranı eğilimini tersine dönüştürmek için bir sürü yeni mekanizmalar geliştirmişlerdi. Bunlar arasında en çok bilinen ve en sık tekrarlanan, çalışma düzeninin emeğin verimliliğini artıracak şekilde, "bilimsel" bir şekilde örgütlenmesi olmuştur. Bu dönemde çalışanlar her şeyden önce büyük bir çarkın vidaları olarak görülüyorlardı. Taylorizm manisi, en düşündürücü ve eğlendirici ifadesini, sanatta, Charlie Chaplin'in "Modern Zamanlar" adlı başyapıtında bulmuştur. Fakat daha da önemli gelişme, anonim şirketler çerçevesinde, sermayenin büyümesi ve yoğunlaşması; mülkiyetin de kısıtlı bir şekilde yaygınlaşarak yeni bir orta sınıfın doğmasına yol açmasıydı. Finans ve ticaret ağlarının hızla değiştiği ve modernleştiği bu dönem, daha sonra "menajerler devrimi" (*managerial revolution*) olarak adlandırılacak değişimi hazırladı. Yeni dönem, yeni finans ve ticaret dünyasının inceliklerini bilen kadrolar, kendisi sermaye sahibi olmasa bile sermayeyi çok iyi yöneten "menajer"ler yetiştirmişti.

Batı kapitalizmi XX. yüzyıla krizi çözmüş olarak, güven ve umut dolu bir şekilde girdi. Hatta Fransızlar, on beş yıl sonra olacaklardan habersiz, yeni yüzyılı *Belle Epoque* (güzel çağ) olarak isimlendirdiler. Fakat canlılık savaşa rağmen devam etti ve spekülatif balonların patlamasıyla, ancak 1929'da sona erdi. 1880'lerde Batı'da banka

mevduatı tedavüldeki para oranının iki katı iken, bu oran 1929'da kriz patladığında on bir katına çıkmıştı.[3]

1929 krizini izleyen yıllarda kapitalizmin yeni bir dönemi başlıyordu. Bu dönemin temel ilkeleri yaşanan acı tecrübeden çıkarılan derslere dayandırıldı. "*Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler!*" felsefesi bekleneni vermemiş; *görünmeyen el* milyonlarca işsize iş bulamamıştı. Gözler devlete çevrildi. Devlet ekonomide *makro dengeleri* sağlamalı; verimsiz de olsa yatırımlar yaparak işsizlik belasına karşı etkili bir *istihdam politikası* oluşturmalıydı.

Her dönem kendi putlarını, kendi efsanelerini yaratıyor. Buhran yılları da *refah devleti* efsanesini ve "Keynes putu"nu yarattı. İngiliz iktisatçı "Genel Teori"sini 1936 yılında yayımlamıştı. Savaşı izleyen yıllarda, Türkiye gibi, "tam istihdam"ın yapısal nedenlerle mümkün olmadığı yarıfeodal bir ülkede dahi, tüm iktisatçılar Keynes'le yatıp Keynes'le kalkmaya başladılar. Oysa İngiliz kuramcı daha doktrinini bile ortaya koymamışken Batı'da kapitalist sınıfların temsilcileri, sınıfsal içgüdülerle onun "genel teori"sini uygulamaya koyulmuşlardı. "Taylorizm"e eklenen "Fordizm" de bunun bir parçası oldu. Seri imalat, standartlaşma, "kolektif talep"i artıran yüksek ücret politikası... her şey yeni dalgaya uygundu. Doğrusu, sosyal demokrasi zaferden zafere koşuyor, *refah* da artıyordu. O yıllarda kimse *popülizm* çığlıkları atmıyordu ve *sosyal devlet* kazanımları demagojik sloganlar olarak kalmadı.

Aslında Keynes, Keynesçilerden daha gerçekçi olmuş, reçetesinin uzun vadeli bir çözüm getirmediğini söylemiş-

---

[3] Görebildiğimiz kadarıyla "dönemleme" konusundaki en dikkate değer tartışma Fransız (Marksist ve Regulation'cu) iktisatçılar ve I. Wallerstein arasında yapılmıştır. Bkz. F. Chesnais, Gérard Dumesnil, Dominique Lévy, I. Wallerstein, *Une Nouvelle Phase du Capitalisme*, Syllepse, Paris, 2001. Dönemlemeyle ilgili açıklamalarınızda Dumesnil ve Lévy'nin görüşlerini paylaştığımızı ve bunlardan yararlandığımızı belirtmek isteriz.

ti. İngiliz Lord, Anglosakson ampirizminin sinik tonuyla, "uzun vadede hepimiz ölmüş olacağız!" diyordu. Doğru ki, kapitalizmin geleceği tam bir güvence altında değildi. Fakat bayram, kazasız nizasız, otuz yıl kadar sürdü.

Fransızlar bu yıllara "şanlı otuzlar" dediler.

Uykudan 70'li yıllarda, "petrol krizleri"nin zorlamalarıyla uyanıldı. 1979'da İngiltere'de Thatcher'in, bir yıl sonra da ABD'de Reagan'ın iktidara gelmeleri bir dönemi daha kapatıyordu.

Evet, bir dönem daha kapanıyordu; ama tamamen yeni bir döneme girildiği de söylenemezdi. "Küreselleşme" adı altında sunulan reçeteler ve uygulanan politikalar, bir iki nokta dışında, hiç de yeni şeyler değildi. XXI. yüzyıla doğru yürürlüğe konulan program, *mutatis mutandis,* XX. yüzyıla girerken benimsenen politikalardan pek farklı görünmüyordu.

Kapitalizmin en parazit sınıfları yüz yıl önce sahneledikleri oyunu, yeni koşullar altında tekrar sergilemeye başladılar. Her şeyden önce azalan kâr oranı eğilimini tersine çevirmek gerekiyordu. Bunun için de işçi ücretlerini kontrol altına almak; Fordizmin dışında, yeni bir yönetim felsefesi geliştirmek gerekiyordu. Borsada hisse senetlerine, hazine tahvillerine hücum yeniden başlamıştı.[4] Döviz spekülasyonu bile inanılmaz boyutlara ulaştı.

Başı bu kez de Amerika çekiyordu.

1979 "Darbesi"nden Washington "Uzlaşması"na

Dönüşüm aslında Reagan'dan önce başlamıştı. Petrol krizleriyle sarsılan Amerikan ekonomisi giderek artan açıklar

[4] Pierre Balley'in deyimiyle, 1962-1978 yılları arasında borsanın tutulduğu "bitkinlik hastalığı" sona ermişti (*La Bourse, Mythe et Réalité*, PUF, Paris, 1987, s. 278).

veriyor; dolar, büyüyen *euro-dolar* piyasası karşısında sarsılıyordu. Carter yönetimi buna yanıtı, 1979 Ağustosunda pervasız bir *monetarist* olan Paul Volker'i Merkez Bankası Başkanlığına getirerek verdi.

Tayin haberi finans merkezlerinde bomba gibi patlamıştı.

Dünya piyasaları gerçekten de olayın önemini hemen kavradılar ve ona bir de isim taktılar: *1979 darbesi!* Keynes dönemi bitmiş, Friedman dönemi başlamıştı. 1970'lerde bir ara menfi değerlere düşen faiz hadleri 1980 ortalarına doğru % 10'u aştı. Bu trend, daha sonra rekor düzeylere, % 20'lere kadar yükseldi.

Reagan, ekonominin "finanslaşması" sürecini hızlandırmıştı.

Eski Kaliforniya valisi ve Hollywood aktörü, bir yandan başkalarının parasıyla "Şer İmparatorluğu"nu çökertme planını finanse ediyor, öte yandan da dört başı mamur bir liberal programı tüm dünyaya empoze etmeye çalışıyordu. Bir Amerikalı iktisatçının on madde halinde sergilediği bu programa, başka bir Amerikalı profesör de *Washington Uzlaşması* adını verdi.[5] Programda her şey (para politikası, faizler, kur politikası, vergi reformu, ticaret özgürlüğü, özelleştirmeler vb.) kutsal sermayenin özgür hareketine göre düzenlenecekti. Ve tabii bu özgür hareketi kısıtlayan her türlü engel de ortadan kaldırılacaktı.

Amerika'da sermaye zaten özgürdü. 1974'ten beri serbestçe ülkeye girip çıkıyordu.[6] Ne var ki 80'li yıllarda

---

[5] John Williamson (der.), *Latin American Adjustment*, Washington, Institute for International Economics, 1990. Kolektif eserde, özellikle J. Williamson'un *What Washington Means by Policy Reform?* başlıklı yazısı "consensus"a temel olacak on maddeyi sıralamaktadır. Bu politika, Paul Krugman tarafından "Washington Uzlaşması" olarak adlandırıldı.

[6] Sermaye hareketlerinin liberalleşmesi konusunda ayrıntılı bir anlatım için bkz. Eric Helleiner, *States and the Reemergence of Global Finace*, Cornell University Pres, Ithaca-Londra, 1994.

Amerika, artan ihtiyaçları çerçevesinde, daha geniş bir sermaye piyasasına muhtaçtı. Japonya ve AB'yi de kervana katmak gerekiyordu. Bir de, sonradan görme *yükselen piyasalar (emerging markets)* olgusu vardı. Onlar da hesaba katılmalıydı.

Kervana ilk katılanlar, uluslararası finans piyasasında *hegemonya* potansiyeli taşıyan İngiltere ve Japonya oldular. İngiltere, 1979'da Thatcher iktidara gelir gelmez; Japonya da bir yıl sonra sermaye hareketini önleyen her türlü engeli kaldırdı. Diğer Avrupa ülkeleri, her biri kendine özgü nedenlerle, biraz daha ayak sürüttü.

OECD, daha 1960 yılında, bünyesinde bir *Sermaye Hareketlerinin Özgürleşmesi Kodu* yaratmış, fakat daha sonra önemli bir gelişme olmamıştı. Buna karşılık AB, kendi perspektifi içinde, 80'li yıllarda harekete geçti ve Avrupa Komisyonu'nun 1985'te kabul ettiği raporla (*White Paper)* anlaşma zeminini sağladı. Daha kapsamlı anlaşma ise, 1989 Mayısında, OECD bünyesinde, *1960 Kodu*'nun pratiğe geçirilmesi ile oldu ve kısa süreliler de dahil, tüm sermaye akımlarına tam bir serbestlik sağlandı.

Bu politikanın on iki yıllık uygulaması pratikte nasıl somutlaştı ve hangi sonuçları verdi?

Teori ve Pratik

Bu politikanın uygulanması pratikte daha önce de belli olan bazı eğilimleri güçlendirdi ve "finans diktatörlüğü"nün adaletsiz ve kriz yaratıcı sonuçlarına dramatik bir güncellik kazandırdı. Fakat aynı gelişme "teori"yi de etkiledi ve ilk aşamada "iktisat ilmi", egemen söylem formatı içinde, kritik niteliğini tamamen kaybederek küresel kapitalizmin savunulması ve övgüsü haline geldi. Bu haliyle, doğal olarak da "küreselci" iktisatçılar, "küreselleşme"

rantlarına çapları ve becerileri oranında ortak oldular.[7] Aynı gelişimin başka bir sonucu ise, 1950 ve 60'lı yıllarda ciddi bir entelektüel çabanın konusu olan "kalkınma iktisadı"nın rafa kaldırılması oldu.[8] Küresel kapitalizm "türdeş"ti ve türdeş bir sistemde iki ayrı iktisadi disipline yer yoktu.

Neoklasik iktisadın sağladığı bütünlüğün ayrıntılı bir eleştirisinin yeri elbette ki burası değildir ve konunun uzmanı da değilim. Fakat çağdaş tartışmalarda önemli bir yeri olan bir kuramcının, M. Aglietta'nın, neoklasik sentezin temelleriyle ilgili *metodolojik* eleştirisini burada nakletmenin yararlı olacağını düşünüyorum. Bu eleştiri neoklasik yaklaşımın *kalkınma* sorununa neden yabancı kaldığını da ortaya koyacak niteliktedir.

M. Aglietta'ya göre, "neoklasik kuramcıların yüz yıldan beri geliştirdikleri teorik abidenin *büyüleyici* bir tarafı

---

[7] Bu "ortaklığın" göstergelerinden biri de günümüzde bu bilimi öğreten ders kitaplarının ("textbook"ların), sistemin değilse bile, kendi kârlarını azamileştirmede çok başarılı olduklarıdır. Liberal dergi *The Economist*'in bir başyazısında, P. Samuelson'un "textbook"unun ilk on beş baskısının dört milyon sattığı ve 41 dile çevrildiği belirtiliyor. Bununla beraber yazarın değişen konjonktür ve iktisat politikalarına uyum göstermiş olması (Keynesciliğe verdiği ödünler) eleştiriliyor. Onu izleyen ve tam liberal tutumuyla derginin övgüsünü kazanan Gregory Mankiw'in "textbook"unun ilk baskısının ise 1,4 milyon dolar "avans" aldığına işaret ediliyor (*The Economist, The Puzzling Failure of Economics*, 23-29 Ağustos 1997).

[8] Bu konuyu *Küreselleşme ve Demokrasi Krizi* (İmge Kitabevi Yayınları, 2000) başlıklı kitabımızda tartışmıştık. Burada konuya "küreselleşme" açısından bakan bir Alman bilim adamının görüşünü yansıtmak isteriz. Frankfurt *Wuppertal* Enstitüsü'nden, çevreci eğilimli Wolfgang Sachs "kalkınma kavramının geçmişe ait bir kavram olduğunu" söylemekte ve bu kavramın 1949'da Truman tarafından komünizme karşı savaş aracı olarak ortaya atıldığını iddia etmektedir. Yazara göre "kalkınma" kavramı ile, ikinci olarak da, azgelişmiş ülkelerin Batı düzeyine gelmeleri hedeflenmişti. Bu hedefin olanaksızlığı anlaşılınca kavramın anlamı da kalmadı. Yazar bu kavramın yerini "sosyal değişme" kavramına bırakması gerektiği inancında. Bu ifadeler 1960'ların düşünce atmosferinden ne kadar uzaklaşmış olduğumuzu gösteriyor (*Le Monde*, 27 Haziran 2000).

vardı."[9] Fakat bu *büyüleyici* sistemde bir de büyük zaaf bulunuyordu. Neoklasik iktisatta "*iktisadi özne* daha başlangıçta *a priori* bir *veri* olarak konmuş ve insan doğasının bir niteliği olan *rasyonel davranış* bağlamında tanımlanmıştı. İnsan doğası ise değişmeyen, kendi kendine yeten bir veri olarak kabul edilmişti. İktisadi ilişkiler, ancak bundan sonra, öznelerin önceden belli ve değişmeyen davranışları arasında uyum sağlama tarzları olarak betimlenmişti. Teorik tartışmalar bu uyum tarzları üzerindeydi ve daha genel kapsamlı bir ahenk örgüsünü tanımlama çabasındaydılar"[10] (italikler bizim, T.T.). Oysa 1929'da patlak veren büyük kapitalizm krizi neoklasik iktisatçılara özgü *toplumsal ahenk* fikrinin ne kadar yapay olduğunu iyice gözler önüne serdi ve "Keynes devrimi"ne yol açtı. Ne var ki, Keynes, eleştiri oklarını tam istihdamı sağlayamayan sözde "toplumsal ahenk"e çevirmekle beraber, daha temele inip *iktisadi özne* kavramını tartışma konusu yapmadı. Daha açık bir deyimle *sınıfsal bir özne* fikrine iltifat etmedi.

Aglietta bunu, Keynes'in düşüncesini eksik kıldığını ve bu yüzden teorisinin, kolayca, öğrencileri (Hicks, Hansen, Samuelson vb.) tarafından neoklasik kuramla barışık hale getirildiğini yazar. Neoklasik sentez böyle doğmuş, kapitalist dünyaya bu referanslarla egemen olmuştu.

---

[9] Michel Aglietta, *Régulation et Crise du Capitalisme*, Calman-Lévy, Paris, 1976, s. 9. Michel Aglietta teorik iktisatta, çağdaş tartışmalara "düzenleme (régulation) okulu" diye geçen önemli bir akımın kurucularından ve en önde gelen temsilcilerinden biridir. Aglietta, neoklasik okulun felsefi idealizme dayanan "teolojik" nitelikli yöntemini eleştirirken, kendi yaklaşımının "mantıki temellerinin, Marx tarafından geliştirilmiş olan diyalektik materyalizme dayandığını" söylüyor ve bu yöntemin de "somutun (tarihi olarak belirlenmiş toplumsal ilişkilerin) tamamen deneysel irdelenmesine dayandığını" belirtiyor (s. 12). Bu yaklaşımın günümüzdeki durumunu ilerde göreceğiz.

[10] *Age*, s. 11.

Sınıf kavgasındaki yerinin "okumuş burjuvazinin yanında"[11] olduğunu söyleyen bir İngiliz Lordu'nu, iktisadi hayatın özneleri olarak neden *toplumsal sınıfları* seçmedi diye eleştirmek biraz yersiz görünebilir. Fakat bilimle ideolojinin dirsek teması halinde olduğu bu alan, kalkınmakta olan (veya öyle farz edilen) ülkelerin sorunlarına eğilirken farklı nitelikte sorunlar ortaya çıkarmıyor mu?

Bir kere, neoklasik sentezin insanlar için var saydığı, fakat gelişmiş ülke halkları için bile tartışma götürür *rasyonel davranış* modeli, azgelişmiş ülke insanları için daha da problematik bir niteliktir. Elbette her türlü davranışın belli bir ereksellik bağlamında bir rasyonalitesi vardır. Fakat kapitalist ekonomi normları içinde rasyonel sayılacak davranış tipi *doğal* değil *kazanılmış*, yani tarihi bir niteliktir. Weber'in böyle bir davranışı Protestanlığa atfeden görüşlerinin bu kadar ilgi görmesi de bu nedenle değil midir? Oysa, geri kalmış ülkelerin bu durumlarının nedenlerinden biri rasyonel davranışı *norm* haline getirememiş olmaları, başka bir deyimle, *aydınlanma*dan geçmemiş olmalarıdır.

Neoklasik sentezi azgelişmiş ülkeler için anlamsız kılan ikinci unsur da şudur. Gelişmiş sanayi ülkelerinde egemen burjuvaziler, *devrimci* sınıf konumunu çoktan kaybetmiş olmakla beraber, ülkelerinde belli bir *refah*ın yapıcısı ve garantisi olarak görülüyorlar. Kuşkusuz *refah* kavramı göreli bir kavramdır ve "Kuzey'in zenginliği" daha çok "Güney'in yoksulluğu"nun parametresi olarak anlam kazanır. Ancak bu bağlamda Batı'nın (veya Kuzey'in) bir *kalkınma* sorunu yoktur; fakat Doğu'nun (ya da Güney'in) bir kalkınma sorunu vardır; hem de hayatidir.

Batı ekonomilerini tehdit eden şey işsizlik, enflasyon ve devrimci patlamalara yol açacak krizlerdir. Burjuva

[11] J. M. Keynes, *Essays in Persuasions*, Londra, 1972, s. 297.

ekonomilerinin ve iktisat kuramlarının gündemini de, en az 1929'dan beri, bu sorunlar işgal ediyor. Oysa biz, soruna değişik parametreler bağlamında bakarsak, her şeyden önce, yoksul ülkelerin bir "kalkınma sorunu" olduğunu ve bu sorunun çok farklı analizler, çok değişik kültürel motivasyonlar gerektirdiğini teslim etmek zorundayız. Kısaca günümüzde *kalkınma* sorunu soyut bir iktisat teorisinin, matematik modellerin sınırlarını çok aşmakta; bir tarih, sosyoloji ve kültürel antropoloji sorunu halini almaktadır. Bu haliyle doğal olarak da konuya çok disiplinli bir perspektifte yaklaşımı davet ediyor.[12]

İşte, genel hatlarıyla, 1980'lerde girilen dönemin iktisat kuramında yarattığı sorunlar bunlardır. Bu dönemde, bizde de, daha önceki döneme egemen olan yaklaşımın bir tarafa atıldığını, "planlama" fikrinin alay konusu olduğunu ve devletin sadece piyasa güçlerine yardımcı olduğu ölçüde makbul sayıldığını görüyoruz.

Küreselleşmenin Pratiği ve "Kurumsal Yönetim" (Corporate Governance)

1980'lerden itibaren küresel kapitalizmin somut gelişmeleri nasıl oldu? Neoliberal felsefenin zaferi sayesinde, bir sürü "Nobel"li iktisatçının iddia ettiği gibi, artık dünyaya pembe gözlüklerle bakmak mı gerekiyordu?[13]

---

[12] Çok disiplinli bir yaklaşımın temsilcilerinden Edgar Morin, geri kalkmış ülkelerin, her şeye hesap, ölçü, gelir ve verim açısından bakan Batı "kalkınma" modelini "Batı toplum-merkezciliğine özgü tipik bir mit" olarak değerlendiriyor ve "antropolitik" adını verdiği yeni bir disiplin gereğini vurguluyor (bkz. *Le Monde*, 26 Mart 2002). Ne var ki, Türkiye gibi küresel kapitalizme entegre olmuş bir ülkenin bu konuda bağımsızmış gibi hareket etmesi pek de olanak dahilinde görünmüyor.

[13] 1990-1996 arasında Chicago Okulundan beş iktisatçı Nobel ödülü kazandılar. Bunlardan dördü (Miller, Becker, Fogel, Lucas) Dünya Ekonomik Forumu'nun Üçüncü Sanayi Zirvesi'ne katılarak umut ışıkları saçtılar (bkz. E.

Küresel kapitalizmin yirmi yıllık uygulamaları, aslında başlangıçtan itibaren kendini hissettiren bazı özellikleri somut bir biçimde gözler önüne serdi. Bu özelliklerin başında, daha önce de işaret ettiğimiz gibi, finans sektörünün özerkleşmesi ve tüm ekonomiye egemen olarak onu *finanslaştırma* eğilimi geliyordu.

Kapitalist sistem *artıdeğer* yaratılmasına dayanır. Artıdeğer ise kâr, faiz ve rant gelirleri halinde burjuvazinin branşları arasında paylaşılır. Artıdeğer yaratamayan bir kapitalist ekonomi varlık nedenini yitirmiş, krize girmiş bir sistem demektir. Bu yüzden bütün kapitalizm tarihi boyunca, egemen sınıflar, aralarında paylaşım kavgası yaparken bile, "fazla"yı yaratmak ve artırmak için yoksul sınıflara karşı ortak bir kavga vermişlerdir. Ve bu kavgalarında sistemin geleceğini, sendikal bir sınıf kavgasının sınırlarını aşan bir çerçevede, kurumsal planda ve kapsamlı olarak *tanzim* etmek istemişlerdir. Fakat unutulmaması gereken nokta şudur ki, kapitalist sistemde artıdeğeri yaratan tek süreç üretim sürecidir ve bu bakımdan, bazı dönemlerde finans kapital egemen olsa bile, kapitalizmin kaderi kaçınılmaz bir şekilde *üretim sürecine* bağlıdır.

Marx kapitalist sınıf için mali sermayenin özerkliğinin ne kadar cazip bir şey olduğunu yüz elli yıl önce görmüştü. Ve onun öngörüsüne uygun bir şekilde Batı kapitalizmi 1870-1914 arasında finans egemenliği altında yaşamıştı. Oysa iki dünya savaşı ve onları izleyen "sosyal devlet" arayışlarından sonra, yaşadığımız dönemde de büyük sermaye böyle bir "sevda"ya kapılmış görünüyordu.

Gerçekten 1980'lerde Amerika'da faizlerin hızla yükselmesi, tasarruf sahiplerine emin ve cazip bir kazanç kapısı açmıştı. Bu gelişim borsayı da canlandırdı ve hisse senedi sahiplerini (aksiyonerleri) ön plana çıkardı. Çabuk,

---

Izraelewisz, "Les Économistes de Chicago Voient la Vie en Rose", *Le Monde*, 24 Mayıs, 1996).

emin ve yüksek kârlar elde edilmesi şirketlerde *yeni bir yönetim anlayışını* gerekli kılıyordu. Batı Avrupa, Japonya ve yeni yükselen (*emerging*) pazarların sermaye piyasasına açılmaları spekülasyon hırsını her yerde kamçılamıştı. İşte, ücretlerin baskı altında tutulduğu bir sırada, Amerika'da *emeklilik fonları* gibi astronomik meblağların bu alana girmesi *ihtilalci* sonuçlar yarattı. Yeni bir idare şeklinin temelleri bu bağlamda atıldı.

Fordist yönetimin *menajerlik* anlayışı yeni sisteme uymuyordu. Şirketin çıkarlarını uzun vadeli hesaplara dayandıran, *vizyoner* anlayış artık kimsenin umurunda değildi. Aksiyonerler bir an önce ve daha yüksek "temettü"ler istiyorlardı ve bunu da ancak farklı kafada bir girişimci grubu sağlayabilirdi. Yeni idareciliği onlar sağlayacaklardı ve bunun için yeni bir ad da buldular: "Kurumsal Yönetim".

Hisse senedi sahiplerinin ön plana çıkması "borsa"yı iktisadi hayatın merkezi haline getirmişti. İdeal bir kapitalizmde her şey borsada alınıp satılmalı; sermaye tamamen *likit* olmalıydı.[14] Anglosakson kapitalizmi de zaten bunu gerçekleştirmeye çalışıyordu. Bu süreçte mülk (hisse senedi) sahipleri doğrudan üretim sürecinden iyice uzaktılar; fakat onu, uzaktan, daha sıkı bir kontrol altına alıyorlardı. Yeni şirket yöneticilerini özel çıkarlarıyla da bu sisteme bağlamak gerekiyordu ve bunun için de yeni patronların, genel müdürlerin, CEO'ların ücretlerinin önemli bir kısmı belli hisse senetlerinin piyasa değerlerine *(stock options)* endeksleniyordu. Hisse senetleri ne kadar hızlı yükselirse onlar da o kadar çok kazanacaklardı.[15]

---

[14] Bu sürecin ayrıntılı ve öğretici bir tablosu için bkz. André Orléan, *Le Pouvoir de la Finance*, Odile Jacob, Paris, 1999. Yazar "Finans, özerk bir güç olarak anlaşılmalıdır. *Likidite* kavramı temeline dayanan bir çözümleme getiren bu kitap da bunu yapmak istiyor" diyor (s. 12).

[15] Enron Şirketinin iflası ile başlayan finans skandallarından sonra bu yoldan giderek vazgeçildiği görülmektedir.

1980'lerde "küreselleşme" adı verilen bu süreçte her şey borsanın ve sermaye piyasasının gelişmesine eklemlenmişti. Bu akım özellikle ABD ekonomisinin hem yapısına hem de ihtiyaçlarına uygundu. Herkes hisse senedi almaya başladı; hatta piyasadaki yükselme o kadar çekiciydi ki parası olmayanlar dahi hisse senedi almak için bankalara borçlanmaya başladılar. 2000 yılına doğru Amerika'da hane halkı tasarrufları menfiye dönüşmüş; hisse senedi sahibi Amerikalıların sayısı 70 milyonu bulmuştu. Spekülatif yatırımın sanayi yatırımının yerini aldığı bu süreçte, doğal olarak senetlerin işlem süresi de çok kısalmıştı. Amerikalı araştırıcıların New York Borsası'yla ilgili incelemeleri, eskiden ortalama iki yılda çevrilen hisse senetlerinin artık 250 günde el değiştirdiklerini ortaya koyuyordu. Ayrıca "yeni ekonomi"nin özel borsa endeksi olan *Nasdaq*'da, aksiyonlar, dünyadaki diğer bütün büyük borsalarda olduğundan üç kat daha hızlı alınıp satılıyorlardı.[16]

Finansal sermayenin egemen konuma gelişi tüm sermayenin "likit"leşme eğilimiyle birlikte olmuştu. Büyük anonim şirketlerin, dev korporasyonların fizik varlıkları (binaları, makine parkları, stokları vb.) dahi yeni dalgaya damgasını vuran "fon yöneticileri"nin her an alıp satabilecekleri "kâğıt"lar haline gelmişlerdi. Elbette ki borsa dünyası buna elverişli hukuki kılıfları hazırlayan yeni borsa işlemleri de icat etmişti.

Borsa humması sermayenin likitleşmesiyle beraber, borsada işlem gören değerlerin "piyasanın temel ölçütleri"nden ("fundamental"lerinden) kopmasına yol açmıştı. Artık aksiyonlar, belli süre sonra, nesnel olarak inceden inceye hesaplanan getirilerinin ne olacağına göre değer kazanıp yitirmiyorlardı. Özel olarak yaratılan "kamuo-

[16] *The Financial Times*, 29 Ocak 2000 (A. Hill, *Forget the drug orgies, the new high is stock*).

yu"nun büyüsü altına girmişlerdi. Herkes ekonominin genel seyri, belli bir firmanın nesnel koşulları üzerinde durmuyor; etrafa bakıyor, gözlerini borsa kâhinlerine çeviriyordu. Bu dalda uzmanlaşmış yeni şöhretler ortaya çıkmıştı. Borsa genel ekonomiden kopmuş, kendine özgü bir referans çerçevesi yaratmıştı. Yeni borsa rasyoneli *mimetik* bir rasyoneldi; herkes birbirini taklit ediyordu. Keynes'in nüfuz edici bir teşbihine uygun bir şekilde, bir güzellik yarışmasında nasıl adaylar rakiplerinin güzelliğinden çok, jüri üyelerinin bunların güzelliği hakkında ne düşündüğünü merak ediyorlarsa, hisse sahipleri de hisse senetlerinin değerlerini değil, borsa uzmanlarının bu senetler hakkında neler düşündüğünü öğrenmeye çalışıyorlardı.

Bu süreç içinde, "reel sermaye"nin dışında, "Opinion"un dalgalanmalarına göre inip çıkan *fiktif* bir sermaye ortaya çıkmıştı. Önemli bir olay, bir söylenti ya da kasıtlı bir kampanya bir gecede milyarlarca doların bazı ceplerden çıkıp başka ceplere girmesine yol açıyordu. Kapitalist sistemin özünde olan ve Marx'ın da sözünü ettiği fiktif sermaye, 1980'lerde normal bir statü kazanmıştı.

Oysa durum hiç de normal değildi ve bazı liberal iktisatçılar bile duruma isyan ettiler. Sistemle ilgili "kumarhane kapitalizmi"[17], "*ahbap çavuş kapitalizmi*" vb. gibi isimlendirmeler bu yıllarda ortaya çıktılar.

Her şeye rağmen bu borsa humması bir süre sonra herkesi ürkütmeye başladı. Amerika'da gözler bir çeşit orkestra şefi konumuna yükselmiş FED başkanı Alan Greenspan'deydi. 1929 krizinin tüyler ürpertici anıları, kara bulutlar gibi Wall Street'in gök kubbesini kuşatmaya başladı.

Dünya yeni ve derin bir krize mi gidiyordu?

---

[17] S. Strange, *Casino Capitalism*, Blacwell, Oxford, 1986.

Daha sonraki gelişmelere ilerde yeniden döneceğiz. Fakat biraz da gözlerimizi Türkiye'ye çevirelim.

Gerçekten bu arada Türkiye'de neler oluyordu?

12 Eylül, Özal ve Liberalizm

Türk kapitalizmi, oldum olası, uluslararası kapitalizmin marjlarında yaşadı; karınca kararınca, onun kırıntılarıyla beslendi ve daha çok da aldığından fazlasını verdi. Bu bağlamda iktidarların 1945'ten sonra, kısmen sınıf çıkarları ve pratik zorlamalar kısmen de bilgisizlik içinde, borç ve açık bütçelerle yürütmeye çalıştıkları *kalkınma* politikaları hep krizlerle noktalandı ve acı reçeteler gündeme geldi. Ve ufukta İMF göründü.

İMF kontrolü altında yürürlüğe konulan "önlem paketleri" yıllarca hep aynı türküyü söylediler: Fazla müsrif davranmış, bol keseden harcamalar yapmıştık; üstelik çoğu kez kendimize ait olmayan paraları tüketmiştik. Oysa şimdi toparlanma, kendimize bir çeki düzen verme zamanı gelmişti. "Kemerleri sıkarak" borçları ödemeli ve istikrara kavuşmalıydık.

Aslında elli yıllık iktisat tarihimiz bu acı reçeteleri ilan eden hüzünlü kararlarla doludur: 7 Eylül Kararları;

4 Ağustos Kararları; 24 Ocak Kararları; 9 Ağustos Kararları; 5 Nisan Kararları vb. Bu kararların her birinin arkasında yüz binlerce ailenin dramı vardır: Kaybedilen işler, batan işyerleri, eriyen maaşlar, çalınan tasarruflar vb.

1989'da tarih ülkeyi hayli özgül ve kritik koşullar içinde yakalamıştı. Bu yıl içinde değişik nitelikte ve ülkeyi farklı sorunlara, resmi söylemde *dünya devleti* olmaya, gerçekte ise "küresel kriz"lere yönlendiren kararlar alındı.

Silahların gölgesinde iktidara gelen, en radikal IMF programını uygulayan, sıkıyönetim baskısı altında emeğin disiplinini sağlayan Özal idaresi, 1983 seçimleriyle "sivil" iktidar olduktan sonra, belli bir *istikrar* sağlamayı da başarmıştı. Başta, Kenan Evren'e özel bir mektup göndererek Özal'ın niteliklerini öven Vehbi Koç dahil bütün patronlar memnundu.[1] Ekonomi durgunluktan çıkıyor; öz değerlerimizi kaybetmeden Batı'ya yaklaşıyorduk. Ülkeye yeni bir girişim ruhu egemen olmuştu. Ayrıca, kültür hayatı da dalgalanma halindeydi. Örf ve âdetler değişiyor, *tarz-ı hayattan life style*'a geçiliyor; arabesk ağırlıklı da olsa sevimli bir kültür sentezi yaratılıyordu. Osmanlı haşmeti de unutulmamıştı ve özlemle anılıyordu. Kısaca ülkede Osmanlı rüzgârları esiyordu ve yaratılan *nostalji* atmosferi içinde "Osmanlı külhanları", "Osmanlı hovardaları", "Osmanlı kabadayıları" bile övgü konusu oldular.

Turgut Özal'ın, yakın çevresinin katkısıyla yarattığı iktidar mikrokozmu eklektik bir kültür yaratmış ve yeni burjuvazinin ilham kaynağı olmuştu. Yeni burjuvazi de, doğal olarak, "yeni medya"sını yarattı ve herkes artık gelişmeleri, Batı'da *tabloid* basının yaptığını *çağdaş gazetecilik* diye sunan bir medya tekelinin gözlüklerinden izlemeye başladı.

---

[1] Bkz. Korkut Boratav, *1980'li Yıllarda Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1991, s. 75.

Bu pencereden Türkiye'ye gerçekçi bir şekilde bakmak, ülke sorunlarını realist bir biçimde değerlendirmek mümkün müydü?

Bu sürece önemli katkılarda bulunan bir gazete sahibi, yıllar sonra bir kriz vurgunu olarak ve biraz da günah çıkararak bu gelişmeleri şöyle özetledi:

"Türkiye çok garip bir dönemden geçti. Medyada inanılmaz teknolojik değişimler oldu. Derken büyük şirketleşmeye gidildi. Başka işlere atlandı. Medya kuruluşları devleşti. Gazeteci patronlar da ister istemez başka işlere de girdiler. Üstelik gazetecilik işini kendilerinin yerine yönetecek süper idareciler koyma yoluna gittiler. Bu eğilim Hürriyet'te rahmetli Nezih Demirkent'in genel müdürlüğüyle başladı. Yönetici-gazeteci tipiydi. O zaman da gazetecilerin ücret skalalarında farklılaşmalar oluşmaya başladı. Star gazeteciler çevrelerine de star gazetecileri topladılar."[2]

Bu medya pembe ve bu medyanın pembe gözlüklerinden bir süre her şey güzel göründü. Fakat ne yazık ki sistemin en büyük zaafı, görünüşte onun en güçlü tarafıydı. Özal hükümranlığında *Aşil'in topuğu* bizzat Özal'ın uyguladığı iktisat politikasıydı. Asıl güçlük Özal'ın *liberalizm* anlayışından ve uyguladığı *liberal* politikadan kaynaklanıyordu.

Alaturka "Laisser Faire"cilik

Özal, koyu bir Adam Smithçi ve "laisser faire"ciydi. Ona göre Türkiye ancak piyasa tamamen özgür kılındığı, tüm

---

[2] Dinç Bilgin'le söyleşi; *Cumhuriyet*, 2 Eylül 2002. Bilgin, kendi tecrübesi konusunda da özeleştiri yaparak "gazetecilikten saptım, hata ettim" diyor. Türkiye'deki "Medya Savaşı" konusunda ayrıntılı bir analiz için bkz. Mustafa Sönmez, *Filler ve Çimenler, Medya ve Finans Sektöründe Doğan/Anti-Doğan Savaşı*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

sermaye olanakları seferber edildiği gün sağlam adımlar atabilirdi. Oysa "Mülkiye ekolü" damgasını taşıyan hantal bir bürokrasi, zorlama koruyucu önlemlerle cılız bir sanayi yaratmış; onu da dünya piyasasından kopuk, rekabet dışı bir serada yaşatıyordu. Bu boğucu zırhı söküp parçalamak; çocuğu, yüzme öğrenmesi için havuza atmak gerekiyordu.

Özal bu felsefesiyle kendisini, o ana kadar Türk siyasetine egemen olduğunu söylediği "İttihatçı-İtilafçı" ikileminin dışında, yeni bir hareket yaratan bir *reformcu* olarak görüyordu.[3] Fakat, ne yazık ki, ne kapitalist sistemi ne de Türk iktisat tarihini doğru dürüst inceleme fırsatını bulmuştu. Kuşkusuz, mühendis kafasıyla, Türkiye iş çevrelerinde ve Amerika'da edindiği tecrübe ve selektif okumaları kendisinde bazı katı inançlar yaratmıştı. Fakat Türkiye gibi, çok karmaşık bir yapı ve tarihe sahip bir ülkede köklü değişiklikler için bu birikim son derece yetersizdi. Nitekim, iktidarının daha ilk yıllarında, temel felsefesini yansıtan iki büyük girişimi yakın tarihimizin en büyük skandallarıyla noktalandı: Faiz serbestisi, banker faciasıyla; dış ticaret liberasyonu ise *hayali ihracat* soygunuyla bezendi.

Faiz serbestliği İMF ve iş çevrelerinin desteğiyle 1980 Haziran sonunda uygulanmaya başlanmış ve kısa bir süre sonra kontrol edilemez bir yarış halini almıştı. Başlangıçta amaç pozitif faizlerle toplam talebi daraltmak ve yatırımları kontrol altına almaktı. Fakat bir İMF istikrar politikası aracı olarak düşünülen bu önlem, bir yıl içinde, nereden çıktığı pek anlaşılamayan bir "bankerler ordusu"nun *önlenemez yükselişi* haline dönüştü.

Aslında mekanizma basitti. Bankaları bağlayan mevzuat, "banker"leri bağlamıyordu; üstelik tefeci faizleri ya-

---

[3] Bkz. Mehmet Barlas, *Turgut Özal'ın Anıları*, Sabah Yayınları, İstanbul, 1994, s. 118.

saklayan *Ödünç Para Verme Yasası* da onlar için görmezden gelinmişti. Buna karşılık toplanacak mevduat artmıştı.[4] Özellikle yılların enflasyonuyla emeklilik ikramiyeleri eriyen ve artık başlarını sokacakları bir konut almaya yetmez hale gelen bir yoksul zümre, yaşamını sürdürebilmek için aylık, haftalık, günlük faizlere muhtaçtı.

Bankalar Kanunu'nun boşluklarından (ve umutsuz halkın saflığından) yararlanan bir sürü sahtekâr, bu koşullarda, *banker* tabelası asılı bürolar açtılar ve faiz yarışını başlattılar. Faizler hızla yükseliyor, "faiz sohbetleri" yoksul haneleri umutla ısıtıyordu. Bir an geldi ki, belki de tüm iş dünyası "bu furyanın dışında kalanlar batar" psikolojine kapıldı. Dev holdingler, bankası olmayan büyük sanayi kuruluşları bu sırada kervana katıldı ve aralarından birçoğu da kendi finans kurumlarını yarattı.[5] Bu olgu çöküşü durduracağına, daha da hızlandırdı.

Normal olarak bu kısır döngünün uzun süre devam edemeyeceği, spekülatif balonların patlayacağı açıktı. Gerçekten de "saadet zinciri" 1982 Haziranında kırıldı; fakat etrafa pek de kıymetli taşlar dağılmadı. Bunlar çoktan güvenli kasalara girmiş, emniyet altına alınmıştı! Böylece "sınıf kavgası" sözcüğünün tabu olduğu bir ülkede, patronların başını çektiği sınıf kavgası, sıkıyönetim rejimi altında, cumhuriyet tarihinin en büyük soygunlarından biriyle somutlaştı.

---

[4] Bu konuda Tunçay Artun'un *Uluslararası Bankacılık Bunalımı ve Türkiye'de "Serbest" Faiz Politikası* başlıklı öğretici kitabından yararlandık (Tekin Yayınevi, İstanbul, 1983).

[5] Artun, "bankerlere asıl etkinlik kazandıran gerçek, bazı bankalarla bütünleşmiş büyük sanayi kuruluşlarının, büyük holdinglerin de 'ikincil tahvil piyasası'na yönelmeleri olmuştur" diyor. Yazara göre kararların yıl başında uygulanmaya konulmuş olması dolayısıyla, yılın ilk yarısında emisyonun artmamış olması ve devalüasyonun beklenenden yüksek oranda yapılması büyük sanayicilerin kaynak ihtiyacını artırmıştı. İkincil tahvil piyasasında pazarlanan tahvillerin çoğu Koç, Sabancı ve Çukurova Holding gruplarına aitti (*Age*, s. 79-81).

Banker krizinde kaç yüz milyon dolar yoksulların ceplerinden çıktı ve karşılıksız olarak para babalarının kasalarına girdi? Bunun hesabı yapılmamıştır. Fakat günah keçisi seçilen Abidin Cevher Özden (Kastelli) yurda getirilerek Türk mahkemelerinde yargılandı ve... beraat etti.

Banker krizinin yeşerdiği ortam fazla değişmediği için, ilerde nasıl başka krizlere yol açtığını ele alacağız. Fakat mademki Kastelli'nin sözünü ettik, bu bahsi kapatırken sözü ona verelim.

Banker krizinde yurtdışına kaçan, fakat daha sonra Tunus'tan getirtilerek yargılanan ve beraat eden Kastelli'ye göre bu işten sorumlu kendisi değildi. Kastelli, olaydan yirmi yıl sonra bir gazeteye yaptığı açıklamada kriz sırasında yaşadıklarını şöyle anlatıyordu: "O tarihteki şirketlerimin durumu şu idi: Üç buçuk milyarlık portföy; bu portföyün borçluları iki devlet bankası dahil dokuz banka, Koç Holding ve Sabancı Holding'e bağlı sanayi kuruluşları ve ülkenin önde gelen diğer sanayi kuruluşları idi. Bankaların almış oldukları borçlar, bana sattıkları mevduat sertifikalarından kaynaklanıyordu. Yani Banker Kastelli A.Ş. ve diğer yan kuruluşlarının hiç kimseye bir tek kuruş borcu yoktu. Bu kuruluşlar tamamen bankalar ve sanayi kuruluşları arasında aracı idi."[6] Ve bu ortamda, Kastelli'ye göre, Bankalar Birliği "*o günkü askerî gücü arkalarına alarak (kendisinin) idam fermanını imzaladı.*"

Burada beraat ettiği halde "idam fermanı"ndan söz eden Abidin Cevher Özden'in özel durumunu tartışacak değiliz; zaten bununla ilgili verilere de sahip değiliz. Fakat olaya bütünlüğü içinde bakılırsa sanıyoruz şu söylenebilir: Sürecin sonunu ilk görenlerden biri olduğu halde, sonuna kadar para toplamaya devam eden bu "kıdemli banker" herhalde söylediği kadar masum değildi. En azından bu

[6] Kastelli'nin Tuncay Özkan'la yaptığı konuşmadan (*Milliyet*, 22 Nisan 2002).

ülkede tefeci faizlerin kanunla yasaklanmış olduğunu çok iyi biliyordu. Fakat burada önemli olan, bu kadar büyük toplumsal yaralar açmış bir vurgunun sessiz sedasız geçiştirilmiş olmasıdır. En azından yukarıdaki satırlarda Kastelli'nin *açıkça suçladığı patronların* ağızlarını açmaları, bir şeyler söylemeleri gerekmez miydi?

Buna tenezzül etmediler.

Köprülerin altından çok sular akmış, atı alan Üsküdar'ı geçmişti. Ya da Dokuzuncu Cumhurbaşkanı'nın dediği gibi, "dün dündü; bugün de bugün!"

Yaşanan skandalların her biri demokratik bir rejimde bir iktidarın sonu olabilirdi. Fakat 12 Eylül cuntası, iktidara gelirken alacağı yetkileri Amerikan elçisiyle görüştüğü basına yansıyan bir mühendisten başka güvenebileceği bir iktidar almaşığı bırakmamıştı. "Gözü kara" olmakla övünen bu "karizmatik lider"in, 1989'da da Türk lirasını konvertibl hale getirerek sermaye hareketlerine tamamen kapıyı açmasında da şaşılacak bir yön yoktu.

Hayali İhracat, Reel Kâr

32 Sayılı Karar'a giden yolda ikinci dram ihracata uygulanan teşvikler dolayısıyla yaşanmıştı. Bu politika da Özal yönetiminin temel felsefesini yansıtan uygulamalardan biriydi.

Serbest ticaret rejimi, Özalcı optikte, yıllarca yürürlükte olan, fakat Türkiye'yi pek bir yere götüremediği düşünülen *ithal ikamesi* politikasına bir almaşık olarak benimsenmişti. Üretim kalitesinin, fiyat düzeyinin ve tüketicileri korumanın en büyük garantisi bu olacaktı. Herkes satın alma gücünün elverdiği en ucuz ve en kaliteli malları alacak; fiyat kontrolleri için zabıta önlemlerine, Menderes döneminde olduğu gibi *Milli Korunma Kanunu* uygulamalarına gerek kalmayacaktı. Türk malları da uygun bir dö-

viz kuru politikası ve teşviklerle dış dünyaya cazip kılınacak, bir "ihracat patlaması"na yol açacaktı. Kısaca "bırakınız alsınlar, bırakınız satsınlar!" denilecek; özellikle satışlar vergi indirimleriyle teşvik edilecekti. Bu furya içinde, kaçınılmaz olarak, sadece kâğıt üzerinde var olan mallar da satılmaya başladı.

Serbest ticaret politikasının temelleri *dışa açılma* sloganı ile ilk kez 24 Ocak 1980 kararlarıyla atılmıştı. Uygulama, Özal ekibi iktidara yerleştikten sonra, 29 Aralık 1983 kararlarıyla ve Türk ekonomisi koşullarının elverdiği azami sınırlar içinde pekiştirildi. İhracatla ilgili teşvikler de 1984 başında yürürlüğe giren bu kararlara dayanıyordu.

Bu teşviklerin sonuçları neler oldu?

Bu soruya yanıt aramadan önce bir noktaya açıklık getirmek gerekiyor.

ANAP iktidarının liberal politikası *dışa açık büyüme* politikası olarak sunulmuş ve bu perspektifte savunulmuştur. Bu konuda çok yönlü ve sosyolojik bir kavram olan *kalkınma* yerine, gelişmiş ekonomilere özgü *büyüme* sözcüğünün kullanılması aslında kasıtlı bir kavramsal saptırma izlenimi veriyor. Küresel kapitalizmin bu konudaki ideolojik zorlamasına daha önce işaret etmiştik. Oysa yirmi yıllık uygulamadan sonra bu alanda elde edilen sonuçları, bugün, çok daha somut bir şekilde görüyoruz. Bu tarz bir teşvik politikası Türkiye'de beklenen kalkınmayı sağlayamadığı gibi, Cumhuriyet tarihinin büyük yağmalarından birine de yol açmıştır.

Türkiye'de kalkınma ancak tüm dikkat, önlem ve teşviklerin *üretim süreci* üzerinde yoğunlaşmasıyla mümkün olabilir. Kaliteli ve ucuz bir üretim, kendi piyasasını otomatik olarak yaratmasa bile, bu işi son derece kolaylaştırıcı bir potansiyel taşır. Oysa, soruna ters taraftan bakarsanız, yani ihracatı cömertçe teşvik ederek üretimi de hare-

kete geçireceğinizi, "büyüme"yi sağlayacağınızı düşünürseniz; üstelik bunu küresel kapitalizmin eğilimlerinden, konjonktürel koşullardan ve krizlerden bağımsız, "plansız" bir şekilde yapmaya kalkarsanız sonucun ne olacağı daha başından bellidir.

Bu durumda ihracat teşvikleri ne sonuç verebilir?

Bir iktisatçımızın belirttiği gibi, "kısa erimde sonuç alınacak bir *ihracat patlaması* dışa dönük yeni bir sanayi atılımına veya mevcut sanayide bir yapı değişikliğine değil, iç talep daraltılarak ihraç edilebilir bir ürün fazlasının yaratılmasına bağlı olarak gerçekleştirilebilirdi."[7] Özal politikası da kısmen bunu gerçekleştirdi. Fakat yapılanlar, bir ölçüde "kısa erimli bir ihracat patlaması"na dönüşse bile, beklentileri fazlasıyla aştı ve aslında mevcut olmayan milyar dolarlık malların "ihraç"ına yol açtı.

Her zamanki gibi, sinsi bir sınıf kavgasının ürünü olan ve artık burjuva hukuku çerçevesinde dahi "suç" oluşturan yöntemleri kullanmakta bir sakınca görmeyen bu yağmanın bilançosu çıkarılmış mıdır? Halk kitlelerinin nafakasından kaç milyar doların hırsız bir burjuva kesimine aktarıldığının hesabı yapılmış mıdır? Burada, basına yansıyan ve konunun vahametini ortaya koyan bazı verilere işaret edebiliriz.

1992'de kurulan TBMM Hayali İhracat Araştırma Komisyonu Başkanı'nın ifadesine göre, 1984-1990 arasında, hayali ihracatçılara, 1992 fiyatlarıyla, 240 trilyon lira (dolar kuru 1992 yılı ortalaması itibariyle 7.000 TL idi) lira ödenmişti.[8] Söz konusu "ihracat", bu alandaki mevzuatı elverişli olan İsviçre'deki 468 firmaya yapılmış gibi göste-

---

[7] Oğuz Oyan, *Dışa Açılma ve Mali Politikalar: Türkiye 1980-1989*, V Yayınları, Ankara, 1989, s. 53.

[8] Bu ve bunu izleyen bilgiler, 30 Mayıs 2000 tarihli *Milliyet* gazetesinde "Ekonomi Servisi"nin hazırladığı dosyadan ve Yalçın Doğan'ın makalesinden alınmıştır.

rilmişti. Ne var ki İsviçre Merkez Bankası'nın ithalat istatistikleri yayımlanınca bunların % 92'sinin "hayali" olduğu ortaya çıkmıştı. Ancak "Türk mevzuatı tâkibata olanak vermediği için" hiçbir şey yapılamamış; hırsızların çaldıkları yanlarına kâr kalmıştı.

1990 yılında AB'ye uyum çerçevesinde ihracata doğrudan teşvik kalkmış, buna karşılık KDV iadesinden prim ödenmeye başlanmıştı. Maliyecilere göre bu yoldan hayali ihracatçılara her yıl 100 milyon dolar kadar ödeme yapılmaya devam ediliyordu. 2001 yılında Maliye Bakanlığı ve Emniyet'in ortaklaşa yürüttükleri "Örümcek Ağı" operasyonuna göre, sadece 1996-1998 arasında üç milyar dolarlık "hayali ihracat" yapılmıştı.[9] Maliyeciler beş yıl içinde, kâğıt üzerinde, yetmiş ülkeye on milyar dolarlık "hayali ihracat" yapıldığı kanısındaydılar. Anlaşılan Devlet, mevcut mevzuat boşlukları ve yetersizlikleri bağlamında, sadece kayıt tutmak ve zaman zaman açıklamalar yapmakla yetinmek durumundaydı.

1987 Seçimleri: Sonun Başlangıcı mı?

12 Eylül cunta başkanı Kenan Evren, "eskiye rağbet olursa bit pazarına nur yağardı" demişti. Kapatılan partilerin eski liderlerine çıkan affı Kenan Paşa böyle yorumlamıştı. Oysa hiç de bu kanıda olmayan eski liderler, "yasaklılık" durumları kalkar kalkmaz "emanetçi"lere teşekkür ettiler ve derhal eski partilerinin başına döndüler. Anlaşılan Türk siyasal hayatında eskilik şarap gibi yaşlandıkça tadı artan bir nesne olarak düşünülüyordu.

Başbakan Özal da bu kanıda olmalı ki tüm stratejisini değiştirerek seçimleri bir yıl öne aldı ve bir "baskın" esprisi içinde harekete geçti. Bununla da kalmadı, giderayak

---

[9] *Radikal*, 30 Ekim 2001.

Seçim Yasası'nda değişiklik yaptı ve çoğunluk partisi lehine düzenlemeler gerçekleştirdi.[10] Bit pazarına nelerin yağacağı belli değildi; ama en azından, hesapta olmayan rakiplerinin hazırlıksızlığından yararlanarak Meclis'te çoğunluğu yeniden tutturması akla hiç de aykırı değildi. Fakat işi oluruna bırakmamak, işi sağlama bağlamak gerekiyordu. Seçim sonuçları beklediğini tam olarak vermediyse de bu gözleminde yanılmadığını da ortaya koydu. Fakat olan olmuş, ok yaydan çıkmıştı.

Manen devam ettirilen bir sıkıyönetimin baskısı altında ücret ve maaşları kontrol eden,[11] yoksul köylüleri yok sayan, tüm olanakları aç gözlü bir ticaret burjuvazisi için seferber eden iktidar için tehlike çanları 1987'de çalmaya başlamıştı. Enflasyon ve işsizlik önlenememiş, "12 Eylül öncesi" şantajından başka bir mesajı kalmamış içi boş bir iktidar halkı bezdirmiş ve bu bezginlik oy pusulalarına da yansımıştı. Kasım seçimleriyle % 10'a yakın oy kaybına uğrayan Özal iktidarının gidici olduğu; Hanedan'ın, Osmanlı rüyasındaki gibi "ebed müddet" olmadığı ortaya çıkmıştı.

Oysa 1987 yılı, seçimlere kadar bir hayli hareketli geçmişti. Turgut Bey Ocak ayında Amerika'da "Muhteşem

---

[10] 1987 seçimlerinin hukuki ve siyasal ortamıyla ilgili aydınlatıcı bir analiz için bkz. Bülent Tanör, *Siyasal Tarih, 1980-1995* (*Türkiye Tarihi, V; Bugünkü Türkiye, 1980-1995*; kolektif eser, der. Sina Akşin, Cem Yayınevi, İstanbul, 1995.)

[11] Korkut Boratav'ın belirttiği gibi, "sıkıyönetimin ve Yüksek Hakem Kurulu uygulamalarının son bulması üzerine kullanılan araçların kısmen de olsa değişmesi zorunlu olmuştu. 1982 Anayasası'nın ve onu izleyen sosyal mevzuatın işgücü piyasalarının işleyişini emek aleyhine dönüştürmek amacıyla oluşturulan tüm öğeleri hükümet tarafından kullanılmış; ayrıca ANAP iktidarı sendika hareketinin yapısındaki zaafları ve iç çelişkileri sonuna kadar sömürebilmiştir. 1988 yılına kadar, başta Türk-İş'e bağlı olanlar olmak üzere tüm sendikalar etkisizleşmiş durumdadır. Bu etkenlerin katkısıyla reel ücretler 1988 yılında 1983'ün altındadır." *İktisat Tarihi, 1981-1994* (*Türkiye Tarihi, V*, s. 164).

Süleyman" sergisini açmış; Eylül ayında ise, hiç de istemeyerek, bir referandumla (bu kez "muhteşem" diyemeyeceğimiz) Süleyman Bey'e siyasal haklarını iade etmişti. Arada da (14 Nisan'da) üyelik için resmen AB'ye (o günkü adıyla *Avrupa Ekonomik Topluluğu*'na) başvuruldu. Aynı yıl başlarında bir de *by pass* ameliyatı geçiren Özal'ın enerjisini ve cesaretini takdir etmemek zordu.

AB başvurusu büyük hazırlıklar isteyen, son derece zor bir karardı. Ayrıca, AB'nin ağır topları Türkiye'yi hazmetmeye hazır olmadıklarını belli etmiş, başvuruyu önlemeye çalışmışlardı. Fakat Özal kararlıydı. Belki de, nasıl askerlerin sırtında iktidara taşındıysa, Amerika'nın sırtında da AB'ye taşınacağına inanıyordu.

Ne var ki olaylar umduğu gibi değil, "eşyanın tabiatına" daha uygun bir şekilde cereyan etti. 1988'de AB Parlamentosu, bir yıl sonra da Avrupa Komisyonu görüşmelerin başlamasını reddetti ve 1990'da da Bakanlar Konseyi bu kararları onayladı. Bu son karar AB çevrelerinde adaylığın reddi olarak algılandı.[12] Fakat asıl güçlükler iktisadi alandaydı ve belirleyici etkiler de bu alandan geldi.

Bütün bu gelişmeler Özal iktidarını yıpratmış; onu, muhalefet henüz toparlanmadan meşruiyetini tazeleme yolları aramaya sevk etmişti. Örneğin yerel seçimleri bir yıl öne almak bu konuda ihtiyaç duyduğu morali sağlayabilirdi. ANAP Başkanı yerel seçimlerin beş yılda bir yapılacağını öngören Anayasa'yı değiştirme kararını bu amaçla aldı ve bu girişimi Anayasa Mahkemesi tarafından önlenince de "güven oyu" niteliği verdiği bir halkoylamasına gitmekte tereddüt etmedi.

Özal, hâlâ iktidarının alternatifsiz olduğu inancındaydı ve halk, referandumda, şahsen uygun gördüğü bir oran-

[12] Bu konuda ayrıntılı bir analiz için bkz. Jean-Louis Clergerie, *Le Rejet Européen de la Candidature de la Turquie; Revue de Droit Public et de la Science Politique en France et á L'Etranger*, Paris, 1991, no: 6.

da kendisini desteklemezse iktidarı terk edebilecekti. Gerçi ihtiyatlı davranmış ve hangi başarısızlık oranının iktidarı bırakmasına yol açabileceği konusunda ketum davranmıştı. Fakat Eylül 1988 referandumunda % 65 "hayır!" oyu çıkıp da Özal'ın halkoyu meşruiyeti asgari değerine inince, gözler yine de merakla Konut'a çevrildi. Ne var ki dün, dün; bugün de bugündü ve Başbakan büyük bir pişkinlikle "dört yıl daha görevde" olduğunu söylemekle yetindi.

Özal iktidarının zamanla yarışı başlamıştı.

Bir Seçimden Ötekine ve... "Bahar Eylemleri"...

Anayasa Mahkemesi'nin kararı çerçevesinde yerel seçimler hukuken mümkün olan en erken tarihte, 1989 Mart ayında yapıldı. Bu kez sonuçlar daha öncekilerden de kötü oldu. Özal iktidarı ilk kez seçimleri kaybediyor; hatta üçüncü parti durumuna düşüyor ve illerdeki belediye başkanlıklarını hemen tümüyle muhalefete teslim ediyordu. SHP % 28,7, DYP % 25,1 ANAP ise % 21,8 oranında oy almıştı. Ve bu sonucun tüm siyasal çevrelerde sonun başlangıcı olarak değerlendirilmesi doğaldı.

Mart 1989, Özal iktidarı için, siyasal açıdan olduğu gibi iktisadi açıdan da çok talihsiz bir ay oldu. Seçimlerin yapıldığı ay, yıllardır emeğinin hakkını alamayan işçi sınıfı nihayet sokağa inmiş, anayasal haklarını kullanarak işverenlerin karşısına dikilmişti. Sınıf kavgasını yok sayan ya da hep tek taraflı olarak düşünen zihniyet ilk kez mağlup olacak ve işçilere yarattıkları artıdeğerin daha büyük bir parçasını vermek zorunda kalacaktı. İlerde göreceğimiz gibi, kapitalizmin "küreselleşme" süreci içinde olanakları çoktu ve egemen sınıflar bir eliyle verdiklerini diğer elleriyle alma yollarını vakit kaybetmeden aramaya başladılar.

İç siyaset açısından yerel seçimler, ekonomi açısından da "bahar eylemleri" elbette önemliydi. Fakat 1989 yılının Türkiye açısından en önemli olayı uluslararası ilişkilerimiz alanında gerçekleşti. O da şuydu: Özal, daha doğrusu Özal'ın yönlendirdiği bir iktidar kliği, 9 Ağustos 1989'da Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu'nda bir değişiklik yapan 32 sayılı kararı çıkararak Türk lirasını tamamen konvertibl kıldılar.

Özal ve 32 Sayılı Karar

Türk parasını hukuki olarak konvertibl kılan ve ekonomiyi sermaye hareketlerine açan 32 Sayılı Karar iktisat literatürümüzde hayli yankılar uyandırmıştır. Bunu savunanlar olduğu gibi ağır bir şekilde eleştirenler de çıkmıştır. Hatta bu sonuncuların, geçen zaman içinde daha da çoğaldıklarını söylemenin yanlış olmayacağı kanısındayım. Fakat o günlerin basın organları incelenirse, bu karar alınırken, içerdiği risklerin gerektiği ölçüde tartışıldığını ve kararın, etkilerini bugün de derinden hissettiğimiz bir süreçte gerçekçi bir şekilde yerine oturtulduğunu ne yazık ki söyleyemeyeceğiz. Bu yazımda, yakın tarihimizde yaşadığımız, fakat bugün unutmuş göründüğümüz bazı olguları ele alacağız.

***

32 Sayılı Karar, daha çok "Özal Ekolü"nün neoliberal ekonomisini uygulamaya koyan çeşitli önlemlerden biri olarak görülmüştür. Oysa bu karar, Türk ekonomisini ulusal kontrolden tamamen çıkaran; onu, devlet adamlarımızın anlamakta bile zorlandığı dış sermaye dalgalarının ortasına atan ve sonuç olarak da dışarıya akıl almaz oran-

larda sermaye "ihraç" eden[13] bir ekonomi haline sokmuştur. Kısaca tamamen halk çıkarlarına karşı bir belgedir.

Sermaye hareketlerini tamamen özgür kılmak, ilk bakışta, Başbakan Özal'ın felsefesine uygundu ve o ana kadar uygulanan iktisat politikasının uzantısı olarak görülebilirdi. ANAP Başkanı daha 29 Aralık 1983'te açıkladığı programa döviz alım satımını ve döviz taşımayı serbest kılan bir kararı da eklemeyi uygun görmüştü. Oysa, 32 Sayılı Karar çok daha etkili ulus-ötesi bağlantıları olan bir taahhüttü ve diğer tüm neoliberal önlemlerden nitelik itibariyle farklıydı. Bu haliyle de, kuşkusuz, gerek tasavvuru gerekse sonuçları itibariyle Cumhuriyet tarihimizde alınmış en dramatik kararlardan biri olmaya adaydı. Herhalde bu nedenle bizzat iktidar içinde de büyük rahatsızlıklar yaratmış; Özal bu kararı geçirmek için baskı ve tehdit yöntemleri kullanmış, hatta sonunda da, ancak bazı temel karar mercilerini atlayarak amacına ulaşmıştı.

Aşağıdaki satırlarda, o günlerin basınına dayanarak, kimi yazarların "ikinci liberalizm dalgası" olarak niteledikleri önlemlerin kamuoyunda yarattığı tartışmayı yansıtmaya çalışacağız. Gerçekten o günlerde perdenin önünde ve arkasında neler oynanıyordu?

Gümrük Duvarları ve 32 Sayılı Karar: Sahnedeki Oyuncular

32 Sayılı Karar'ın, yukarda değindiğim nedenlerle, bağımsız olarak ele alınması ve değerlendirilmesi gerekirken, farklı önlemlerle birlikte açıklanmış olması kamuoyunun

[13] Daha yakınlarda Maliye Teftiş Kurulu'nun, Hükümet'in isteğiyle hazırladığı rapora göre, "sermaye hareketlerinin serbest bırakılması nedeniyle son yirmi yılda yurtdışına kaynak transferinin 200 milyar dolara ulaştığı" belirtilmiştir *(Milliyet,* 14 Nisan 2004).

bu konudaki tepkisini anlamayı bir ölçüde zorlaştırıyordu. O günkü yayın organları incelenince, 8 ve 9 Ağustos'ta açıklanan bu kararlara büyük bir muhalefetin oluştuğu hemen dikkati çekiyordu. Fakat şaşırtıcı bir şekilde, bu muhalefetin aslında 32 Sayılı Karar'a değil, ithalatı kolaylaştıran, gümrükleri azaltan yeni dış ticaret düzenlemesine karşı yöneldiği de görülüyordu. Özal'ın 8-9 Ağustos Kararları Türk kamuoyuna bir "intikam girişimi"; daha çok egemen sınıfların başını çektiği bir koalisyona karşı bir öç alma operasyonu olarak sunulmuştu.

Bu durumda bir gariplik yok muydu?

Yıllardır Özal sayesinde bir "altın dönem" yaşayan egemen sınıflar hangi hataları yapmışlar, iktidara karşı ne gibi oyunlar oynamışlardı da, yönetici klikte kendilerine karşı bir "intikam" arzusu doğmuştu? Bu soruya yanıt verebilmemiz için yine siyasete dönmemiz, sözü tekrar son seçimlere getirmemiz gerekiyor.

26 Mart 1989 seçimlerinde ANAP iktidarının aldığı ağır yenilgi kamuoyunda artık bu iktidarın gidici olduğu izlenimini yaratmıştı. Ertesi gün gazeteler bu sonucu "ANAP'a verilen tarihi ders!"[14] olarak ilan ediyorlar; etkili bir gazetenin başyazarı da seçim sonuçlarını "bir iktidarın bitişi"[15] olarak değerlendiriyordu. ANAP'ın aldığı dersten basın dünyası ve iş çevreleri memnun görünüyordu.

Fakat gerçekten Özal iktidarı bitmiş miydi?

Böyle bir düşünce iktidar kaygısını her türlü kaygının üstünde tutan ANAP iktidarını tanımamak demekti. Gerçi ANAP başkanının daha seçimlerden birkaç gün önce farklı sinyaller verdiği ve bir gazeteciye "bu yerel seçimlerde bazı güç odaklarının isteğiyle belirli yanlışlıklar yapılır da işi

[14] 27 Mart 1989 tarihli *Güneş* gazetesinin ilk sayfa başlığı bu idi.

[15] Oktay Ekşi, *Hürriyet*, 27 Mart 1989.

götürmemiz zorlaşırsa, görevi bırakmayı çok ciddi olarak düşünürüm"[16] dediği unutulmamıştı; fakat Özal böyle tehditleri daha önce de yapmıştı ve bunların bir "kıymeti harbiyesi"nin olmadığı biliniyordu. Nitekim seçimlerde "belirli", hatta çok belirli "yanlışlıklar" yapıldığı halde iktidarı bırakmayı hiç de düşünmedi.

Basında önlemlerle ilgili tartışma daha çok ANAP Başkanı'nın esrarengiz sözleri konusunda, "güç odakları" ile neyi kastettiği hususunda yoğunlaştı. Kimlerden, hangi kesimlerden oluşuyordu bu "güç odakları"?

"Güç odakları", elbette ki, Uğur Mumcu'nun esprili bir şekilde yazdığı gibi, ne "Nakşibendi Tarikatı"ydı ne "Arap Sermayesi" ne "Prensler" ve ne de "Papatyalar"![17] Kastedilenler, iş çevreleri, büyük sermaye gruplarıydı. Özal TÜSİAD'a ders veriyor; "memurun, emeklinin, esnafın, işçinin, çiftçinin hep yanında olduklarını" söylüyor; "üç kâğıtla havadan para kazananlara"[18] meydan okuyordu. Galiba sonunda ANAP başkanı, çok farklı nedenlerle de olsa, halk kökenlerini anımsamıştı. Söylem demagojik bir halkçılık sınırlarını aşmasa bile, halk kitlelerine hoş gelecek nitelikteydi.

İşverenler cephesine gelince, onlar her şeyi zamanında ve doğru algıladılar ve beklenen tepkiyi ortaya koydular.

Koç Holding sözcüsü, "bu kararların altında öfke var!" diyordu. Bir sistemden ve "bütünlük"ten yoksun olan bu kararlar "mantıklı" sayılamazlardı. Koç Grubu'na göre bu önlemler, yerel seçim sonuçlarının ürünüydüler ve gruplarının yerel seçimlerden sonra "hükümete açık destek verip, arkasında yer aldığını açıkça belirtmemesi"nin bu ka-

---

16 *Hürriyet*, 23 Mart 1989.

17 Uğur Mumcu, *Odak* başlıklı yazı, *Cumhuriyet*, 25 Mart 1989.

18 *Milliyet*, 15 Ağustos 1989.

rarların alınmasında rol oynadığını düşünüyorlardı.[19] 331 Malın gümrük vergisi ve fon miktarı bu nedenle düşürülmüş; 55 maldan da fon, yine bu nedenle kaldırılmıştı.

Koç Grubu'nun bu görüşleri tüm büyük burjuvazi tarafından paylaşılıyordu. İstanbul Sanayi Odası Başkanı'na göre, "sanayi sektörü ve onun mensupları giderek kararsızlık ve ümitsizliğe itilmekte, yarınından endişe duymakta" idiler.[20] Fakat en sert ifade TÜSİAD Başkanı Cem Boyner'den geldi.

Boyner "kleptokrasi"den yakınıyor; iktidara TÜSİAD'ın gücünü, 1979'da Ecevit hükümetinin başına gelenleri anımsatıyor, abanın altından sopayı gösteriyordu.[21] Diğer işveren temsilcileri de koroya katılmakta gecikmediler. Ege Sanayi Odası Başkanı'nın eleştirisi kararları küresel boyutlar içinde değerlendiren bir yaklaşımı sergiliyordu. "Yürümeye çalışan sanayiyi katletmek neye yarar?" diye soruyordu E. Faralyalı ve sonra da ekliyordu: "Sayın Başbakan Türk müteşebbisinin yerine yabancıların Türk pazarında daha verimli çalışacağına inanıyor!"[22]

Bu fırtınada Sabancı Grubu'ndan pek bir ses çıkmaması ise, basında garip karşılanmıştı ve Grup'un henüz gümrük indirimlerinden etkilenmemesi ile yorumlandı. Oysa süreç tamamlanmamıştı. İktidar çevreleri basına, gözdağı kabilinden, gümrük listelerinde daha taranacak dört bin mal olduğunu sızdırıyorlardı.[23]

Seçimlerden zaferle çıkmış muhalefet için de kuşkusuz bu durum kaçınılmaz bir fırsattı. Muhalefetin başını doğal olarak Demirel çekiyordu. DYP lideri dertli ve öfkeliydi.

---

[19] *Milliyet*, 14 Ağustos 1989.
[20] *Cumhuriyet*, 9 Ağustos 1989.
[21] *Milliyet*, 15 Ağustos 1989.
[22] *Cumhuriyet*, 15 Ağustos 1989.
[23] *Milliyet*, 14 Ağustos 1989.

Şikâyetlerine bakılırsa, Özal'ı Türk siyasal hayatına kazandıran Demirel, bu arada "devletçi" ve "ulusalcı" kesilmişti. Kendisine göre bu kararlar ekonomi için "tahrip edici" idiler; ülkede "bir avuç sanayi" vardı; bu kararlar onları da "tahrip" edecekti. Türkiye'de serbest ekonomi yoktu. "Mal ve hizmet fiyatlarının % 50'sini devlet tespit ediyor; yatırımların % 57'sini devlet yapıyor; bankalardaki mevduatın % 45'ini, sermaye piyasasının % 90-95'ini devlet kullanıyordu."[24] Bu koşullarda böyle entegral bir liberalizme nasıl gidebilirdiniz? Özal, bir gazetecimizin "Cumhuriyet tarihinin en gözü pek kararları"[25] dediği kararları alırken ve hele kambiyo rejimizin "Fransa, İtalya ve Yunanistan'dan daha serbest hale gelmesi" ile övünürken,[26] Demirel'e göre, büyük bir yanılgı ya da bilgisizlik içindeydi.

İlginçtir ki muhalefetin SHP kanadından, bu önlemlere Demirel'e nispetle daha yumuşak tepkiler gelmiştir. Parti'nin grup başkan vekili, kararları, "hükümete desteğini çekmiş gibi görünen sanayici kesime gözdağı" olarak yorumluyor; bunları Özal'ın altı yıldır söylediğini ifade ediyor; "plansızlık"la eleştiriyordu.[27] Belki sosyal demokrat eğilimli parti, işverenler korosuna katılmanın sıkıntısını da çekiyordu. Özal bu kararları tüm dar gelirlileri korumak için aldığını söylememiş miydi?

1988'de % 75 oranında gerçekleşen enflasyon, 1989'da da % 70 oranında bekleniyordu. İktidar sözcülerinin "enflasyon lobisi"nden söz ettikleri bir ortamda 1979'u hatırlatan TÜSİAD'la aynı çizgide buluşmak bir sosyal demokrat partiye yaraşır mıydı? Oysa Özal TÜSİAD başkanına meydan okuyordu: "Kim gümrük duvarlarının gerisinde mille-

---

[24] *Milliyet*, 11 Ağustos 1989.
[25] Necati Doğru, *Milliyet*, 10 Ağustos 1989.
[26] *Hürriyet*, 9 Ağustos 1989.
[27] *Milliyet*, 11 Ağustos 1989.

ti aldatmaya kalkarsa, diyordu, o gümrük duvarlarını indirir, onların da hesabını görürüz!"[28] Gerçi kavga kızışıyordu ve kimin hesabının görüleceği henüz açık değildi; fakat kesin olan bir şey vardı: Bu kavgada halk ve halk çıkarları temsil edilmiyordu.

Tartışmadaki Boşluk

On beş yıl sonra bu tartışmaya bakmak, kavganın aktörlerini yerli yerine oturtmak insanın içini hüzünle dolduruyor. Çünkü yaratılan fırtınada daha çok büyük burjuvazinin çıkarları gündeme gelmiş; gümrük zırhlarını kaybeden sanayiciler "ulusal burjuvazi" maskesi ile ön saflara atılmışlar; en güçlü muhalefet partisini de yanlarına alarak, iktidarı tehdide başlamışlardı. Fakat ülke ekonomisini, hatta ülkenin tüm geleceğini ipotek altına alacak olan 32 Sayılı Karar doğru dürüst tartışılmamıştı bile!

Bu göreli suskunluğun nedenleri ne olabilirdi?

32 Sayılı Kararın daha sonraki gelişmelerde ne kadar önemli bir rol oynadığı konusu üzerinde, sanıyorum ki ilerde iktisatçılar çok daha ayrıntılı olarak duracaklardır. Fakat yeri gelmişken, 32 Sayılı Kararın neden 1989 koşullarında hayli kayıtsız bir şekilde karşılandığı, neden fırtınaların asıl bu konuda kopmadığı üzerinde düşünmemiz gerekiyor. Gerçekten muhalefetten bile bu konuda ciddi bir eleştirinin gelmemiş olması anlamlı değil midir? Bu konuda, SHP Meclis Grubu sözcüsünün "konvertibilite bizim de hedefimizdir" demesi ve kararı sadece "plansızlık" açısından eleştirmekle yetinmesi[29] nasıl açıklanabilir?

Aslında haksızlık etmeyelim. 1989 Ağustosunda, 32 Sayılı Karar tamamen sulh ve sükûn içinde karşılanmadı.

---

[28] *Cumhuriyet*, 15 Ağustos 1989.
[29] *Milliyet*, 11 Ağustos 1989.

Fakat bu tartışma, paradoksal olarak, daha çok iktidar kadroları içinde cereyan etti. O günlerin koşulları içinde, basına yansıdığı ölçüde, bazı noktaları saptayabiliriz.

8-9 Ağustos Kararları henüz alınmadan yirmi gün kadar önce, basın organları, "ekonomiye neşter vurulacağını" ve ekonomik zirvede "yatırımlar, enflasyon ve kontrolden çıkan para programı ile ilgili bir dizi karar alınacağını" okuyucularına duyurmuşlardı.[30] Aynı günlerde Merkez Bankası Başkanı da "politik bakımdan güçlü bazı kesimlerin bir enflasyon lobisi oluşturduklarını" ifade etmişti.[31] Oysa yirmi gün sonra kararlar açıklanınca, basın, bu kez "şok kararların perde arkası" başlığı altında, aralarında Merkez Bankası Başkanı ile DPT ve Hazine Müsteşarlarının da bulunduğu bir grup yüksek bürokratın bu kararlara karşı çıktıklarını yazmıştı. Bu karşı çıkışta, iş çevrelerinin ve muhalefet partilerinin aksine, esas olarak 32 Sayılı Kararın hedef alındığı izlenimi doğuyordu. Ne var ki Özal'dan yetki alan ekonomiden sorumlu Bakan, "bu iş ya biter, ya da biter!" diyerek baskı yapmış ve bu bürokratlara "Istanbul'a gelmenizi istiyorum; ya gelin, ya gidin!" demişti.[32] Bugün biliyoruz ki yüksek bürokratlar gitmediler ve kararlar da bu koşullarda alındı.[33]

Büyük burjuvazinin "ulusal sanayi" yaftası altında çıkar hesapları yaptığı, muhalefetin küresel bir vizyondan yoksun bir halde iktidar hırsıyla çırpındığı bir ortamda,

---

30 *Milliyet*, 20 Temmuz 1989.

31 *Milliyet*, 22 Temmuz 1989. Gazete bu haberi manşetten "Enflasyon Lobisi Galip!" diye vermişti.

32 *Milliyet*, 11 Ağustos 1989. (O tarihte ilgili Bakan Güneş Taner, Merkez Bankası Başkanı Rüşdü Saracoğlu, DPT Müsteşarı Ali Tigrel ve Hazine Müsteşarı da Kemal Kılıç'tı.)

33 R. Saracoğlu, daha sonraları, bu kararın olumsuz sonuçları ortaya çıktığı günlerde özeleştiri yapıyor; "(hazırlıksız olarak) Türkiye ekonomisinin dünyayla entegre olmasını" eleştiriyor; "bugünkü sıkıntıların temelinde benim de, Özal'ın da günahı var" diyordu (*Dünya*, 24 Eylül 1998).

yüksek bürokrasinin sağladığı perspektifin ulusal perspektife en yakın olmasında şaşılacak bir şey yoktur. Fakat unutmamak gerekir ki Türk kapitalizmini tamamen başı boş bir şekilde küresel kapitalizme teslim eden politikanın da kendine göre bir mantığı, kendine özgü gerekçeleri olmalıydı. Özal, farklı hesaplarla, demagojik gerekçelerle de olsa, Türk kamuoyuna hesap vermek, inandırıcı olmak zorundaydı.

Özal'ın gerekçeleri nelerdi?

Bu gerekçeleri iki planda ele almamız gerekiyor. Birincisi, Özal ve yakın çevresinin o günkü koşullarda Türk ekonomisinin bazı verileriyle ilgili değerlendirmeleri ve küresel kapitalizm boyutları içinde bazı beklentileriydi.

Özal'ın "yakın çevresi" derken, sadece ANAP çerçevesindeki siyasal bağlantılarını kastetmiyorum. Türk demokrasisinde tüm iktidarlar çıkar sağlama, adam kayırma ya da baskı yöntemleriyle iş dünyasında da kendilerine yakın bir çevre oluşturmuşlardır. Batı'da *clientelism* denilen bu yöntem, Osmanlılarda da *intisap usulü* olarak yüzyıllarca uygulanmıştır. Çokpartili hayata geçilip de iktidar değişince, kapitalizme geçiş sancıları içinde, bu yöntem yeni koşullara hemen uydurulmuş ve değişik bir şekilde de olsa uygulanmaya başlanmıştı. Bu uygulamanın ilk çarpıcı örneklerinden birini 1950'lerde Vehbi Koç'u zorla CHP'den istifa ettiren Adnan Menderes vermemiş miydi? Kısaca, her iktidar mihrakının her kesimden "müntesip"leri, kendi yarattığı bir "yakın çevresi" vardı. Bu anlamda Özal'ın da, giderek daralmakta da olsa, yönetici zümre ve sınıflar içinde bir kliği bulunuyordu. Zaten alınan kararlar eleştirilirken, çoğu kimse, TOBB Sanayi Konseyi Başkanı gibi, "Hükümetteki küçük klik ekonomik politikayı idare ediyor"[34] diye düşünmemiş miydi?

[34] *Cumhuriyet*, 15 Ağustos 1989.

Bunlar açıktı; fakat Özal iktisadi planda, somut olarak ne vaat ediyordu? Dayandığı somut argümanlar nelerdi? Bunlar ise aynı derecede açık değildi.

"Döviz Bolluğu" mu?

1989 yılında Türkiye'nin bir döviz sıkıntısı yoktu. Ülkenin on milyar dolar civarında bir döviz rezervi bulunuyordu. Bu, devamlı döviz yoksulluğu içinde yaşayan bir ülkede çok büyük bir miktarmış gibi görünüyordu. 32 Sayılı Kararın ilan edildiği gün bir gazetemiz "*Bol dövizli hayat!... Oh ne rahat!*" diye manşet atmış; aynı gün aynı gazetede, Devlet Bakanı, "*Tahtakale artık kendine iş bulsun!*" gibi ince düşünceli bir tavsiyede bulunmuştu.[35] Kısaca, ülkede zerre kadar panik havası esmiyordu ve beklentiler, daha doğrusu Özal ekibinin beklentileri ülkeden çıkacak değil, ülkeye girecek dövizlerden yanaydı.

1946 Devalüasyonu'ndan beri Türkiye sık sık döviz darboğazlarından geçmiştir. O kadar ki bunun Türk ekonomisinin bir çeşit doğal kanunu haline geldiği söylenebilir. Siyaset kutında ise, bunu ortadan kaldıracak yapısal çözümler yerine, gözler daima palyatif önlemler peşinde koşmuştur. Köylü kadınların altın bilezikleri; çıkınlarda istif edilen beşibirlikler; yurtdışındaki emekçilerimizin dış bankalardaki tasarrufları ve tabii, birtakım kökeni meçhul döviz stokları! Her iktidar, bir yandan bu mekanizmaları besleyen politikalar izlerken, öte yandan da bir güven sığınağı peşinde olan paraları Türk piyasasına çekmeye çalışmışlardır. İşte Özal kliğinin zihninde 32 Sayılı Karardan beklenen bir 'mucize' de buydu. Bu kararla altın ve dövizler yastık altılarından, çıkınlardan, dış bankaların kasalarından çıkarılacak, "resmi Türkiye"ye akıtılacaktı!

---

[35] *Hürriyet*, 9 Ağustos 1989.

Aslında bizim bugün "mucize" dediğimiz beklenti, o zaman Özalcı kadroları aşan ufuklarda da tatlı çağrışımlar yapıyordu. Bu konuda birtakım tahminler de ileri sürülüyordu. Örneğin bir işadamımıza göre Türkiye'den kaçan "kara para"nın yekûnu yüz milyar doları buluyordu! Daha ihtiyatlı olanlar 1980-1988 yılları arasında yurt dışına çıkan döviz miktarının 14,5 milyar dolar olduğunu ifade etmişlerdi. Bu bilgileri veren Prof. Dr. Gülten Kazgan, hükümetin, bu beklentiler yüzünden para, faiz ve döviz kuru politikalarındaki hareket serbestisini kaybettiğini ve bunun yerini "uluslararası mali piyasalarla Türkiye arasındaki karşılıklı fon akımı"nın aldığını belirtiyor.[36] Aslında Kazgan'ın bu gözlemleri 1989'da bu kararlar açıklandığı zaman siyasetçiler tarafından yapılsa ve siyasal tartışma gündeminin tam merkezine yerleşse, kuşkusuz çok daha yerinde olurdu.

32 Sayılı Karar elbetteki, kara para fantezilerinin dışında da Türkiye'ye yüklü fon akışları sağlayabilirdi. Fakat bu fonlar nerelerden, hangi maliyetle gelecek, kimlerin çıkarına kullanılacaktı? Bu konular tartışma konusu olmadı. Burjuvazinin çeşitli kesimleri arasındaki çıkar kavgasının aracı durumundaki Türk medyası, daha çok gümrük indirimlerinin yaraladığı çıkarlarla meşguldü ve 32 Sayılı Karar ikinci planda kaldı. Oysa 32 Sayılı Karar'ın Türk ekonomisi açısından yaratacağı ve sonunda açgözlü bir avuç işbirlikçi dışında herkesi zararlı kılacağı en büyük tehlike, kontrol dışı bir dış borçlanma dalgasıydı. Daha yedi yıl önce, 1982'de Meksika'yla başlayan bir "borç krizi" tüm dünya finans sistemini tehdit etmişti. En azından bu tehlikenin de düşünülmüş olması gerekmez miydi? Burada, dolaylı olarak, sorunun başka ve daha gizli bir yönüne değinmiş oluyoruz.

---

[36] Prof. Dr. Gülten Kazgan, *Yeni Ekonomik Düzende Türkiye'nin Yeri*. Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1994, s. 206-207.

Özal, yakın çevresinde bile tepkiler yaratan bu kadar önemli kararı alırken tek başına hareket etmiş olabilir miydi?

Bu konuda Amerikalı dostları ne gibi önerilerde bulunmuşlardı?

Abromowitz, Perle ve Menem?

32 Sayılı Karar ve dış ticarete daha fazla serbestlik getiren önlemler alınırken yurtdışındaki "güç odakları"nın Türkiye'deki etkinlikleri nelerdi? Bunların Özal iktidarı ile ilişkileri nasıldı? Kuşkusuz bu konular çok daha büyük bir gizlilik içinde cereyan etmiş, basına bu yönde çok az bilgi sızmıştır. Bununla beraber o günlerde gazetelerin yer verdiği bazı olgular, küresel kapitalizmin mantığına uygun bazı tahminler için ipuçları verebilir.

Bu konuda, genel planda, akıldan hiç çıkarılmaması gereken olgu şudur: 1989 yılı, Amerika Birleşik Devletleri'nin "Washington Uzlaşması"nı realiteye geçirmek için seferber olduğu, Avrupa'nın da OCDE çerçevesinde sermaye hareketlerini özgür kılacak girişimlere yeşil ışık yaktığı bir yıldı. 1987'de, hayli şanssız koşullar altında da olsa, Avrupa Topluluğu'na başvurmuş Özal iktidarı için, bunlar kuşkusuz cesaretlendirici olgulardı. Fakat ANAP Başkanı formasyonu ve kişisel ilişkileri açısından Amerika'ya, Avrupa'ya olduğundan çok daha yakındı. 12 Eylül'de iktidara gelişini büyük ölçüde Amerika'ya borçlu olduğu gibi, Avrupa Topluluğu'na da Amerika'nın desteğiyle gireceğini umut ediyordu. Bu bağlamda 32 Sayılı Karar gibi hayati bir kararın alınmasında da, kulakların OCDE Kararı'ndan çok Amerika'ya çevrilmiş olduğunu tahmin edebiliriz. Bu konuda, o günlerin basını da, Ankara'ya yeni gelmiş bulunan Amerikan elçisi M. Abromovitz'in hummalı bir faaliyet içinde bulunduğunu gösteriyordu.

Kararların alındığı Ağustos ayının başında, daha o zamanlar "karanlıklar prensi" diye şöhret yapmış Richard Perle Ankara'ya gelmiş ve yeni elçi M. Abromovitz'i göklere çıkarmıştı.[37] O tarihte kamuoyuna "Kongre'de lobi yapan bir kuruluşun danışmanı" sıfatıyla sunulan Richard Perle, özelleştirmeleri de övmüştü. Daha sonraki günlerde basında sık sık görülen M. Abromovitz'in de Özal ile yakın ilişkileri dikkatleri çekiyordu. Hatta bir seferinde, Özal'ın kendi kullandığı arabayla M. Abromovitz'le buluşması ve gizli bir görüşme yapması basını heyecan içinde bırakmıştı.[38] Kısaca Özal'ın Abromovitz'le, Abromovitz'in de neoliberal programla arası çok iyiydi.

Tam o sıralarda Arjantin'de katıksız liberal bir programla Başkan seçilen Carlos Menem de Ankara'ya sıcak mesajlar gönderiyordu. 1990'larda Amerika'nın örnek talebesi olarak gösterilecek olan "El Turco", daha başkanlığı devir bile almadan, "Türkler kardeşim!" diyor, "davet edilirse" hemen geleceğini söylüyordu.[39] Türk siyasal hayatında genellikle olumsuzluk örneği olan Latin Amerika'nın bu önde gelen ülkesi, o günlerde Özal takımı için sempatiyle izlenecek bir modeldi.

Amerika, Avrupa, Latin Amerika... kısaca 1989 yılında tüm dış rüzgârlar 32 Sayılı Karar yönünde esiyordu. Bunlara Özal iktidarının, seçimlerde arkasında saf tutmayan iş dünyasına karşı duyduğu "intikam hissi" de eklenirse Ağustos 1989 kararlarının duygusal ve düşünsel zemini ortaya çıkmış olur. Bu ortamda, kimsenin 32 Sayılı Kararın Türk ekonomisine orta ve uzun vadede vereceği zararları anlatacak hali yoktu. Kimse, 32 Sayılı Kararla, artık bu ülkede "ulusal bir iktisat siyaseti" güdülemeyeceği-

---

[37] *Hürriyet*, 2 Ağustos 1989. Perle ile bir görüşme yapan Artun Ünsal, yazarı "karanlıklar prensi" sıfatıyla sunuyor.

[38] *Cumhuriyet*, 14 Ağustos, 1989.

[39] *Milliyet*, 3 Temmuz 1989.

ni düşünmüyordu. O günkü basınının gösterdiği gibi, kimsenin, kısa vadeli çıkar hesapları ötesindeki tartışmaları dinleyecek hali de yoktu.

Özal "gemileri yakmaya" kararlıydı ve yakmıştı. Artık Türk ekonomisi ancak devrimci bir silkinmeyle sıyrılabileceği bir örümcek ağına bürünmüştü.

32 Sayılı Kararın ilk büyük şoku beş yıl sonra, 1994'te hissedildi. Çok daha şiddetli bir deprem gibi Türkiye'yi sarsan 2000-2001 krizi de aynı nedenlerden kaynaklanıyordu.[40]

Türkiye "küreselleşme" sürecine en kötü biçimde eklemlenmişti.

---

[10] Örneğin bkz. Korkut Boratav; *2000/2001 Krizinde Sermaye Hareketleri*, Mülkiye, c. XV, Sayı: 230. Kalkınmakta olan ülkelerin uluslararası piyasalardaki borçlarını yeniden yapılandırma mekanizmaları; bu konudaki teorik tartışmalar ve Türkiye'nin bu bağlamdaki başarısız deneyimi hakkında öğretici bir yazı için bkz. Dr. Ayşe Şenel, *Dış Borç-Kriz Döngüsünde Yeniden Yapılandırma Çabaları: Türkiye Deneyimi; Mülkiye*, Eylül-Ekim 2002, Sayı 236.

Sol Liberalizm, Merkantilizm ve Devrimci Demokrasi

Dünya ekonomisinde finans egemenliğinin ön plana çıkmasının "sol" parti ve programlarda yarattığı kriz, yaşadığımız çağın temel verileri arasına girdi. "Küreselleşme" uygulamaları son 15-20 yıl içinde o kadar haksız ve adaletsiz gelişmelere yol açtı ki, aslında liberal paradigmaya inanmış kimi burjuva iktisatçıları bile "yeni iktisadi düzen"e savaş ilan ettiler. Bu bağlamda, IMF'den istifa ederek onu kıyasıya eleştirmeye başlayan Nobel ödüllü iktisatçılardan, borsa spekülasyonuyla zengin olduktan sonra neoliberal düzene isyan den G. Soros'a kadar uzanan zengin bir tabloyla karşılaştık. 1970'lerde spekülatif sermayeye % 001 ile % 01 arası bir vergi öneren Amerikalı iktisatçı, kendisine Nobel ödülünün (1981) dahi kazandıramadığı ünü, daha sonraları "Tobin Vergisi" önerisi ile kazandı.

Yeni düzen geleneksel solu aşan bir çerçevede eleştiriliyordu; fakat ortada somut ve sürükleyici bir program

yoktu. Komünist partiler bile ayrı fraksiyon ya da partilere bölünmüş, "uyum" ve "dönüşüm" politikaları aramaya başlamışlardı. Ve bu arayışların önemli bir bölümü de "kapitalist" sistemin ufuklarının dışına çıkmıyordu. Galiba Fukuyama, görünüşte sert eleştirilerin hedefi olmuşsa da, liberalizmin zaferini ilan eden tezini bir kısım sola da kabul ettirmişti.

Liberal düzenin zaferine inanıp da, çağdaş kapitalizmin ciddi reformlara ihtiyaç duyduğunu düşünen ve bu yönde kavga verenler, günümüzde, *sol liberaller* olarak adlandırılıyorlar. Ancak, çeşitli örneklerini Türkiye'de de gördüğümüz bu liberallerin, reel olarak siyasal yelpaze içinde işgal ettikleri yeri biliyor muyuz?

"Sol liberalizm" kavramı muğlak ve içinde çelişik bir kavram olduğu için buna yanıt vermek kolay görünmüyor. Bununla beraber, belli bir genellik çerçevesinde, şu söylenebilir sanıyorum. Türkiye'de sol liberallerin ırkçı ve yabancı düşmanlığı, azınlık hakları, çevrecilik, toplumsal cinsellik vb. gibi konularda ilerici bir rol oynadıklarını herhalde yadsıyamayız. Fakat asıl sorun şurada ortaya çıkıyor: Acaba eleştirilen konuları da bir ölçüde yaratan eşitsizlik, yoksulluk ve cehalet sorunları, Türkiye'de *kapitalizm* adı altında yürütülen sistemde ne ölçüde çözülebilir? "Borç çevirme"yi iktisadi siyasetin en hayati işlemi haline getirmiş bir iktisadi düzende daha temelli dönüşümleri düşünmenin zamanı gelmemiş midir?

Türkiye'de çeşitli boyutlarıyla yaşadığımız "kalkınma" sorunu, kendisini Batılı ülkelerden nitelik itibariyle farklı kılıyor. Bu yüzden Türkiye'de gündeme gelen "sol liberal" reçeteler de, zorunlu olarak Batı'dakinden farklı sorunlara yanıt aramak durumunda bulunuyor. Oysa, "insan hakları" platformu ve "türban tartışmaları" ötesinde, sosyokültürel hayatımız ve reel ekonomimizle ilgili özgün bir gündemin oluştuğunu da söyleyemeyiz. İşte, kendini "sol li-

beral" olarak tanımlamasa bile, bu eğilim içinde değerlendirilmiş ve dünya çapında ün kazanmış Perulu bir iktisatçı tam bu alanda düşündürücü önerilerle karşımıza çıkıyor. Hernando de Soto, Peru örneğinden hareketle, bizlere, reel ekonomiye dönük ve kalkınmakta olan ülkelerin büyük bir kısmı için geçerli sayılabilecek bir analiz çerçevesi sunuyor.[1]

Burada Türkiye'de çoktandır tartıştığımız sorunlara farklı bir perspektifte ışık tutan bu tahrik edici analizi, eleştirel bir yaklaşımla değerlendirmek istiyoruz.

Hernando de Soto'nun Analizi ve "Kapitalist Devrim"

Perulu iktisatçı kalkınma sorunlarına neoliberal iktisadının "büyüme" kalıpları içinde bakmanın yanlış olduğu kanısında. Bu ülkeler, günümüzde, sanayileşmenin ilk dönemlerinde Batı Avrupalı ülkelerin yaşadıkları sorunları anımsatan bazı güçlüklerle karşı karşıya bulunuyorlar. Birçok bakımdan farklı bir "çağ"da yaşıyorlar.

İlkel sermaye birikimi filizlenirken, Batılı devletlerde bunu destekleyici ve yönlendirici bir siyasal sistem yoktu. Bu yüzden ortaçağın müdahaleci ve düzenleyici yönetim usulleri hâlâ geçerliğini koruyordu. *Merkantilizm* böyle

---

[1] H. de Soto'nun ilk kez 1986'da yayımlanan eseri kısa zamanda birçok Batılı dile çevrilerek büyük ilgi konusu oldu. Bu yazımda 1994'te yayımlanan Fransızca baskısından yararlandığımız *L'Autre Sentier (Öteki Yol), La Révolution Informelle dans le tiers Monde*; Paris, Editions de la Découverte, 1994. Yazar geçen yıl Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) çerçevesinde küreselleşmeyi kıyasıya eleştiren raporu hazırlayan ekipte de yer almıştır. Bu vesileyle yaptığı söyleşi de, Marx'a da gönderme yaparak küreselleşmenin "dışlayıcı ve yabancılaştırıcı" etkilerini vurgulamakla beraber, raporda "küreselleşmenin olumlu yönlerinden yeterince söz edilmediğini" söylemiştir. Bkz *Le Monde*, 25 Şubat 2004. H. de Soto, geçen yıl yayımlanan eserinde de, daha önce Peru düzeyinde savunduğu fikirleri evrensel ölçüde savunuyor *The Mystery of Capital; Why Capitalism Triumph in the West and Fails Everewhere Else?*, Paperback Editions, 2003.

bir ortamda doğdu. De Soto, merkantilizmi bir İngiliz tarihçisine borçlu olduğu şu cümleyle tanımlıyor: "Merkantilist sistem, tarımsal toplumların ticaret ve sanayi toplumuna dönüşmeye çalışırken başvurdukları yasal, idari ve tanzimci (réglementaire) tüm unsurlardan oluşan bir sistemdir."[2]

Üretimi değil paylaşımı ön plana çıkaran bu sistem, Batı'da, köy nüfusunun şehirlere göçmesiyle, yüzyıllar süren ve toplumsal kavgalarla biçimlenen bir süreç içinde çözüldü. Bu çözülme elbette ki kolay olmadı. Batılı mutlak monarşiler şehirlerde "kayıt dışı" adacıklar yaratan köylüleri entegre edebilmek için yer yer şiddete de başvurdular. Örneğin Fransa'da, XVIII. yüzyıl ortalarında "legal" tekstil imalatçılarını koruyabilmek için Devlet 16.000 kaçakçı ve "kayıt dışı" imalatçıyı idam etmişti.[3] Entegrasyon uzun ve zor bir süreç içinde gerçekleşti.

Aynı sistem, XX. yüzyılda sömürge ve yarısömürge statüsünden kurtularak kalkınma tutkusu içine girmiş ülkelerde yeniden (ve daha zor koşullar içinde) canlandı. Bu ülkelerde devlet bir yandan büyük harcamalar ve yatırımlar yapıyor, öte yandan da bunları legal kılan ve kontrol eden kapsamlı bir düzenleme ağı kuruyordu. Onbinlerce yasa, kararname, her türlü idari karar, tüzük ve yönetmelikten oluşan bu ağ, aynı zamanda bir "nimet dağıtma aracı" haline geliyordu. Böylece ortaya çıkan "mevzuat"ın çok büyük bir kısmı (Peru'da % 90'dan fazlası diyor yazar) ya-

---

[2] H. de Soto, *age*, 169. Yazar Charles Wilson'un *Mercantilism* isimli eserine gönderme yapıyor (Londra, 1963), Perulu iktisatçı hem Marx'ın hem de A. Smith'in bu sistemi eleştirdiklerini söylüyor. Marx, bu ad altında daha ziyade "değer"i sadece "değişim" sürecine, yani ticarete bağlayan sistemi görüyordu. "Kapital"in dördüncü cildini oluşturacak notlarında, çok hafifsediği bu görüşe fazla yer vermemiştir. Bkz. K. Marx, *Théories sur la Plus-Value*. der. Sociales, Paris, 1974, s. 231.

[3] H. de Soto, *age*, s. 184. Yazar bu bilgiyi Eli Heksher'in *Mercantilism* (Londra, 1934) başlıklı kitabından naklediyor.

sama organından değil, yürütme mercilerinden kaynaklanıyordu. Çıkarılan her hükümet, bakanlık ya da yerel idare kararı, yayımlanan her tüzük, yürürlüğe giren her yönetmelik belli kişilere veya çıkar grubuna hitap ediyor; zaten çoğu kez de onların girişimi ve dürtüsüyle kaleme alınıyordu. Böylece ticaret ve sanayi çevreleriyle çıkar alışverişi içinde, verimsiz ve masraflı bir bürokrasi oluşuyordu.

Avrupa sanayileşmesinde bu konuda klasik örnek teşkil eden Fransa'da, XV. Louis zamanında 1730'larda bu mevzuat, 2.200 sayfa tutan dört kitaptan oluşurken, çağdaş "kalkınmakta" olan ülkelerde, Devlet'i avanta dağıtan bir aygıt haline getiren çok daha hacimli bir "mevzuat"la karşı karşıyaydık. Üstelik günümüz devletlerinde, çıkar dağıtma operasyonları "demokratik sistemler" içinde daha da alt kademelere kadar inmiş ve devletin en alt birimleri bile paylaşım kavgasında söz sahibi olmaya başlamışlardı. İktidardaki partiler ister sağda, ister solda olsunlar durum değişmiyor; sadece çıkarcı grup ve zümreler değişiyordu.

Merkantil devletin *çıkar dağıtıcı (redistributif)* niteliği, aynı zamanda onun tamamen siyasallaşması, daha doğrusu iktisadi operasyonları arka plana atması anlamına geliyordu. Çıkar elde etmek ya da çıkarlarını korumak isteyen herkes az çok bir "siyasal güç" haline gelmeli; bir partinin, bir hizibin, bir baskı grubunun "adamı" olmalıydı. Bu tarz uygulamalar sık sık -ve çoğu kez beklediği payı alamayanlar tarafından- "oligarşik uygulamalar" olarak niteleniyor ve eleştiriliyordu. Oligarşik düzen, fikir ve çözümlerin tartışıldığı değil, çıkar kavgasının yapıldığı; gazetecilerin çoğu kez "iş takipçisi" olduğu bir "medya" da yaratmıştı. Dağıtılan çıkarlar, beklentilere göre çok az olduğu için "medya"nın önemli bir görevi de sahte gündemler yaratmak, hasımlarını rezil etmek ve kitleleri uyuşturmaktı.

Hernando de Soto, üretime değil paylaşıma dönük olan çağdaş "kolbertizm"in iç göçlerle krize girdiği ve varlığını ancak büyük bir "kayıtdışı ekonomi" yaratarak koruduğu kanısında. Günümüzde insanlar "kanunlara riayet etmenin getirdiğinden çok götürdüğü"[4] duygusuna kapılınca "kayıtdışı"na sığınıyorlar ve merkantil devletin avanta olanakları daraldıkça "kayıtdışı" da büyüyor. Legal ekonomi birimleri de, çoğu kez yasal düzenin mali külfetlerinden kurtulmak için kayıtdışı sektörün olanaklarına, örneğin kayıtdışı emek piyasasına başvuruyorlar. Ne var ki kayıtdışı ekonomi aynı zamanda merkantil sistemi de sarsıyor ve onun geleceğini tehdit ediyor. H. de Soto, Peru'da ekonominin % 60'ını oluşturan kayıtdışı ekonomiyi, ticaret (perakendecilik), inşaat (gecekonduculuk) ve nakliyat (dolmuşculuk) sektörlerindeki ampirik verilere dayanan analiziyle sergiliyor.

Kayıtdışı ekonomi verimsiz, güvensiz ve masraflı bir sektör. Doğrudan vergi vermiyor; fakat dolaylı vergileri veriyor ve sık sık da "rüşvet" vermek zorunda kalıyor. Ayrıca kredi sisteminden yararlanamadığı için büyük ölçüde "likidite" içinde yaşıyor ve bu yüzden enflasyondan daha çok etkileniyor. Bu sektörde yaratılan işletmeler de zorunlu olarak cüce ve verimsiz işletmeler oluyor. Devlete yük olduğu gibi, reel ekonomiye katkısı da potansiyelinin çok altında gerçekleşiyor. Böylece ortaya çıkan ikili toplumsal yapı, Perulu iktisatçıya siyasal kavganın ipuçlarını da veriyor.

De Soto, Peru'da Ortodoks Marksizmin burjuva-proleter temelli sınıf kavgasını geçerli bulmuyor. Kolonizatör beyaz-yerli Kızılderili çelişkisi de, ona göre, artık bir anlam taşımıyor. Peru toplumunun gerçek sınıfsal çelişkisi, yazarımıza göre, "kapalı ve dışlayıcı bir iktisat ve siyasal siste-

---

Age, s. 20.

min dağıttığı avanta ve ayrıcalıklarla yaşamaktan mutlu olanlar"la, "üretmek, rekabet etmek ve herkese açık bir toplumda gelişmek" isteyenler arasında; kısaca legal ekonomiyle kayıtdışı ekonomi arasında ortaya çıkıyor.

De Soto, gerçekçi bir siyasal programın da ancak bu koşulların iyi okunmasıyla kaleme alınabileceğini düşünüyor. Özet olarak, ona göre, sendikalı işçi oranının % 9'u geçmediği bir toplumda, "proletarya öncülüğünde", sanal bir sınıf kavgasını bırakmak ve her şeyden önce "kayıtdışı ekonomi" çerçevesinde çalışanların % 60'ını oluşturan insancıkları, legal sistem içinde birer küçük mülk ya da işletme sahibi haline getirmek gerekiyor.

De Soto'nun monetarizm, mali analiz, faiz politikası ve borsa operasyonları gibi neoklasik acendanın sakız olmuş başlıklarını bırakarak reel ekonominin sorunlarına değinmesi, bizlere, gördüğü büyük ilginin anahtarını da veriyor. Perulu iktisatçı bizleri de yakından ilgilendiren temel bir soru soruyor: Azgelişmiş ülkelerde, günümüz koşulları içinde, kapitalist üretim ilişkileri ilerici işlevini tamamen bitirmiş midir? Bu koşullar altında da üretim güçlerini artırmak, başka bir deyişle "kalkınma"yı sağlamak mümkün müdür?

Bu sorulara Perulu iktisatçı, tereddütsüz "evet!" diye yanıt veriyor: Evet, diyor H. de Soto, kalkınmakta olan ülkelerin liberal bir ekonomi içinde ve adil bir biçimde kalkınmaları mümkündür; hatta bunun başka yolu yoktur; yeter ki, düşman yanlış yerde aranmasın! Yeter ki kavga "avanta dağıtıcı, verimsiz, merkantil devlete" karşı verilsin! Ve bu kavga kazanılsın!

Türkiye ve Kayıtdışı Ekonomi

De Soto'nun yukarda özetlediğimiz düşünceleri dünya çapında bir ilgi uyandırmış, kitabı "best-seller" olmuş; fakat

kendisi ülkesinde radikal sol tarafından şiddetle eleştirilmekten, hatta tehditlerden kurtulamamıştı. Türkiye'de ise, aynı düşünceler ilk bakışta şaşkınlık yaratacak nitelikte görünüyor. Bunu söylerken bu gibi düşüncelerin ülkemizde hiç ifade edilmediklerini, tamamen özgün olduklarını elbette ki iddia etmiyoruz. Fakat geleneksel olarak bizde *kayıtiçi-kayıtdışı* ekonomiler arasındaki ilişkiler çok farklı bir şekilde değerlendirilmiştir.

Geleneksel Kemalist söylemde, H. de Soto'nun "merkantil" ve "ihsan dağıtıcı" olarak nitelediği ve hedef gösterdiği devlet uygulamaları, "devletçilik" adı altında "sol" bir politika olarak değerlendirilir ve övülür. Buna karşılık tam bir pazar ekonomisinden yana olan ve devletçiliği kıyasıya eleştiren liberaller de kayıtdışı ekonomiye sempatiyle bakmazlar. Onların gözünde kayıtdışı ekonomi, örneğin İş Bankası Genel Müdürü'nün ifadesiyle, "yatırımcıyı yerlisiyle, yabancısıyla son derece ciddi haksız rekabete maruz bırakan"[5] parazit bir sektördür. İşin ilginç tarafı bu bakış açısının, küreselleşme koşulları içinde, sosyal demokrat kampta da hayli taraftar bulmasıdır. Onlar da kayıtdışı sektörü daha çok "vergi kaçıran", "devletin otorite ve kaynak kaybına yol açan" bir sektör olarak değerlendirmiş ve "kayıtiçi sektör, kayıtdışı ekonomi faaliyetleri karşısında haksız rekabetle karşı karşıya kalmaktadır" diye yakınmışlardır.[6]

Aslında Türkiye'de genellikle vergi açısından değerlendirilen kayıtdışı ekonomi istihdam, verim, zihniyet yapısı ve insan ilişkileri gibi çeşitli yönlerden ele alınabilecek, formel sektörle yer yer örtüşen[7] ve hesaplanması zor

---

[5] Etsin Özince'nin görüşleri için bkz. *Milliyet*, 12 Temmuz 2004.

[6] TESAV Vakfı Başkanı Erol Tuncer, kayıtdışı ekonomiyle ilgili bir panelin kayıtlarını yayına böyle sunuyordu. Bkz. Prof. Dr. Sadık Kırçak, Tesav Yayınları, 1995, s. II.

[7] Formel sektörün vergi kaçırmaya yönelik tüm işlemleri kayıtdışı ekonomiy-

bir sektördür. 1990'ların başlarında DİE çerçevesinde yürütülen araştırmalarda, Türkiye'de yaklaşık iki milyon kişinin kayıtdışında çalıştığı tahmin ediliyordu.[8] Bugün, resmi açıklamalara göre, bu rakam dört buçuk milyona çıkmış bulunuyor. Bu sayıyı veren Maliye Bakanı, bu şekilde (vergi, SSK ve işsizlik sigortası primleri ödenmediği için) kamunun her yıl yirmi katrilyon lira kayba uğradığını da sözlerine eklemiştir.[9] Bir İMF raporu ise Türkiye'de yaklaşık yüz milyar dolarlık bir kayıtdışı piyasadan söz etmiştir.[10]

Bütün bunlar ilginçtir, önemlidir; fakat sadece bu gibi istatistik verilerine dayanılarak çağdaş ve ileriye dönük bir politika geliştirilemez. Bunun için tekrar Perulu iktisatçıya ve onun kayıtdışı ekonomiyi "toplumsal sınıf" özellikleri içinde ele alan yaklaşımına dönmemiz gerekiyor. Fakat önce yakın tarihimizle ilgili kısa bir bilanço çıkaralım.

---

le örtüşen bir sektör oluşturuyor. Bu konuda 1998 yılında çıkarılan ve kamuoyunda "Mali Milat-Nereden Buldun Yasası" olarak bilinen yasanın karşılaştığı direnç, devamlı ertelenmesi ve sonunda da AKP Hükümeti tarafından, ilk icraatları arasında, yürürlükten kaldırılması çok anlamlıdır. İstikrarsız ve sağlam bir sosyal tabanı olmayan iktidarların bunu başaramayacakları başından belliydi. Yasanın mimarı Zekeriya Temizel, o tecrübeyi yorumlarken "4369 Sayılı Yasa'ya karşı çıkanlar, büyük ölçüde ülkemizdeki kayıtdışılığın ekonominin dinamiğini oluşturduğunu savunanlardı. Kara paracılar ise açıkça ortaya çıkamamakla birlikte kayıtdışı ekonominin arkasına saklanıp onları desteklediyorlardı" demektedir. Sonuç, Temizel'in ifadesiyle "vergi almak yerine, vergi vermeyenlerden borç almak olmuştur." Bu konuda öğretici açıklamalar için bkz. *Mülkiye*, Ocak-Şubat 2003, Sayı 238.

8 Bu konuda ve kayıtdışı ekonominin çeşitli yönleri için, DPT'nin, Prof. Dr Tuncer Bulutay'ın editörlüğünü yaptığı *Enformal Kesim* (Mayıs 1998) ve *İşgücü Piyasası Açısından Kayıtdışı Ekonomi* (Aralık 2000) başlıklı araştırmaları aydınlatıcı bilgiler içermektedir.

9 Şükrü Kızılot naklediyor, *Hürriyet*, 31 Mart 2004. Türk-İş ise bir araştırmasında, dört milyon yerli, bir milyon da yabancı olmak üzere beş milyon kaçak işçiden söz etmiş ve bunun ifade ettiği kaybı 15 katrilyon TL olarak değerlendirmiştir. *Hürriyet*, 18 Nisan 2004.

10 *Milliyet*, 14 Haziran 2004.

Yakın tarihimizin siyasal kavgalarına bakacak olursak, Demokrat Parti hareketinden günümüzün AKP'sine kadar siyasi yelpazemizde "sağ" olarak nitelenen akımlarda, De Soto'nun "merkantil devlet"e karşı yönelttiği eleştirilerin hemen hepsini bulmak mümkündür. Örneğin A. Menderes, "Halk Partisi devletçilik şartları arasında halkın nafakasını öğütüp toz eden bir değirmen haline gelmiştir"[11] derken tamamen böyle bir söylem içindeydi. Bugün de Türkiye, eşleri Çankaya'ya sokulmayan AKP liderleriyle, maaşıyla geçinemeyen başbakanıyla ve "modern oligarşi"ye karşı "varoş halkı"nı savunan yazarlarıyla aynı söylemi resmi bir statüye yükseltme kavgası içinde görünüyor. Bunlara bakarak, 1960'larda İdris Küçükömer'in yaptığı gibi, çokpartili hayatımızda asıl "sol" çizgiyi DP-AP-ANAP-AKP geleneğinin teşkil ettiğini mi söylememiz gerekiyor? Yoksa, yakınlarda Gülten Kazgan'ın ileri sürdüğü gibi, sosyoekonomik hayatımızda asıl "merkantilizm"in çokpartili hayata geçtikten sonra başladığını mı kabul etmeliyiz?[12]

Yakın tarihimizde H. de Soto'nun *anti-merkantil* söylemiyle "sol" bir hareketin örtüştüğü tek siyasal akım, Bülent Ecevit'in CHP bünyesinde yürüttüğü "ortanın solu" akımı olmuştur. Gerçekten de Ecevit, 1973 seçimleri dolayısıyla kaleme aldığı *Ak Günlere* programında gerçek bir devrimin "üretim ilişkileri"nde yapılacak bir devrim olduğunu söylüyor; kamu sektörünü eleştiriyor ve onun karşısında *halk sektörü* adını verdiği bir siyasal blok oluştur-

---

[11] Menderes'in bu ve benzeri açıklamaları için bkz. *Menderes Diyor ki*, hazırlayan Ş. Esirci, Demokrasi Yayınları, İstanbul, 1967.

[12] Gülten Kazgan, 1946'dan sonra "Türkiye'de bir nevi merkantilist dönem yaşan(dığını)" ileri sürüyor (*İktisat Dergisi*, Ağustos 2003, Sayı 440).

maya çalışıyordu.[13] Yer yer "toprak işleyenin, su kullananın!" gibi radikal formüllerle de süslenen bu politikanın bir sonuç vermediğini, sonunda da Ecevit Hükümeti'nin TÜSİAD'ın kampanyasıyla iktidardan düştüğünü biliyoruz. Yine de bu hareketin bizlere siyasal hayatımız ve Türkiye'deki sınıf kavgası hakkında bazı dersler verdiğini yadsıyamayız. Bu şekilde H. de Soto'nun analizinin, Türk deneyimi bağlamında, eleştirisine geçebiliriz.

Hernando de Soto'nun Analizinin Katkısı ve Sınırları

Hernando de Soto'nun "enformel ekonomi"yi ezilen bir sınıf gibi ele alan ve bunların sisteme sokularak birer küçük mülkiyet (ya da işletme) sahibi olmalarını savunan analizi kuşkusuz bazı gerçekler içeriyor. Her şeyden önce Perulu iktisatçının çoğu varoşlarda yokluk içinde yaşayan "kravatsız sektör"ü, bizdeki tuzu kuru patronların dediği gibi "haksız rekabet" yapan sömürgenler olarak değil de sömürülen sınıflar olarak ele alması bize çok yerinde bir yaklaşım olarak görünüyor. Fakat yazarın asıl katkısının şöyle özetlenebileceğini sanıyorum: H. de Soto, marksist sorunsal ve dönemleme esprisi içinde, çağdaş azgelişmiş ülkelerin üretim ve bölüşüm sorunlarını devlet aygıtının niteliği bağlamında ele alıyor ve bu konudaki referansını da, çağdaş kapitalist toplumlar değil, sanayileşmenin ilk aşamalarındaki Batılı, paylaşımcı "merkantil devlet" tipi oluşturuyor. Ve Perulu iktisatçı, tüm dikkatleri de geçiş halindeki toplumların hukuk yapısı, yasalarla idari kararların toplamından oluşan "mevzuat"ları üzerine çekiyor. Yazarın, önerdiği entegrasyon politikası için çağdaş "küre-

[13] Bu konuyu bu kitapta yer alan *CHP'deki Evrim Üzerine Notlar* başlıklı yazımızda ele aldık.

selleşme" koşullarını olumlu bulması, ikinci planda kalıyor.

Türkiye'de "kamu sektörü" çok eleştirilmiştir. Halen de, bir türlü istediği özelleştirmeleri gerçekleştiremeyen liberal kesimlerin gözünde adeta bir "günah keçisi" konumundadır. Ne var ki yapılan eleştirilerin neredeyse tamamı büyük burjuvazinin sınıf ufuklarını aşmıyor ve varoşlarda yaşayan milyonlarca yoksul insan bir "cürüm sektörü"nün potansiyel piyadeleri olarak sunuluyor. Tutucu partiler ise, varoş halkına sadece seçim beklentileri ölçüsünde el uzatıyor ve ancak bu ölçüde yardımcı oluyorlar.

H. de Soto'nun analizi bizde somut Marksist analizlerin güçlüklerini de ortaya koyuyor. Burjuva iktisadının ülkemizde yaratılmış olan yarı-koloniyal koşulları "veri" kabul eden analiz ve önerilerini bir yana koysak bile, Türkiye analizlerinde sloganlaştırılmış Marksist şemalar da bizleri bir yere götürmüyor. İktisatçıların aynı zamanda bir ölçüde hukukçu, hukukçuların iktisatçı ve her iki kategorinin de sosyolog olmaları gerekiyor. Çağdaş merkantil devletin ve siyasal partilerin toplumsal analizi ancak "hukuki mevzuat"ın, nasıl büyük bir bölümü itibarıyla aynı zamanda "siyasi ve iktisadi bir olgu" olduğu gösterilerek; nasıl rantlar, iktisadi ayrıcalıklar ve haksız kazançlar yarattığı ortaya konularak yapılabilir.

Ortodoks Marksist şemaların geçerli olmadığını söyleyen ve kalkınmakta olan ülkelerin "kapitalist devrim"i başarılı bir şekilde tamamlayabilecekleri kanısında olan Perulu iktisatçı nerede yanılıyor?

Böyle bir soruyu sormakta haklı olduğumuzu düşünüyoruz; çünkü H. de Soto'nun kitabının yayımlanmasından sonra geçen on beş yıl içinde, "üçüncü dünya" ülkeleri arasında Batılı kapitalizme borçluluk ve bağımlılık oranı artıyor; antikapitalist hareketler güçleniyor ve "kapitalist devrim" umutları giderek yok oluyor. Yazarımızın kendisi

de, geçen yıl yayımlanan yeni bir eserinde, esefle, 2000 yılında yapılan bir anketin, Latin Amerika'da özelleştirme yanlılarının % 46'dan % 36'ya indiğini gösterdiğini ifade ediyor.[14]

Hernando de Soto'nun analizinde bence en zayıf olan taraf, yazarın "kayıtdışı ekonomi"yi türdeş bir bütünlük şeklinde ele alması ve özlediği kapitalist entegrasyon sürecinin sınıf kavgasına gerek kalmadan, ahenk içinde gerçekleşebileceğini sanmasıdır. Neredeyse enformel sektördeki her bireyi potansiyel bir girişimci olarak gören yazar,[15] işverenler sınıfının büyük ölçüde kendi çıkarları doğrultusunda, kendilerinin yaratmış olduğu[16] bu sektörü neden genç ve dinamik bir müteşebbis sınıf haline getirmeye çalışacaklarını sorgulamıyor.

De Soto'nun özlediği devrimi hangi sınıf gerçekleştirebilir? Sıkı sıkıya kendi çıkarlarına sarılmış ve "küreselleşme"yi de bunları genişletmenin bir aracı olarak gören burjuvazi mi? Seçimler ve temsili demokrasi, merkantil rant dağıtma mekanizmalarını nasıl etkiliyor? Kayıtdışı ekonomi mensupları siyasal bir birlik içinde hareket ederek devrimci bir güç haline dönüşebilirler mi? Aşağıdaki satırlarda, Perulu iktisatçının, kendi ülkesinin deneyinden yola çıkarak evrensel bir düzeye taşıdığı bu sorunlar hakkında Türkiye çerçevesinde bazı gözlemlerde bulunmak istiyorum.

---

[14] H. de Soto, *The Mystery...*, ilk bölüm.

[15] De Soto, "Üçüncü dünyanın büyük şehirlerinde girişimciler karınca gibi kaynıyor" diye yazmaktadır; "bir Ortadoğu çarşısında, bir Latin Amerika köyünde, Moskova'da bindiğiniz bir taksiden size bir şeyler satmaya çalışan birine rastlamamanız imkânsızdır" (Yukardaki kaynak).

[16] İşverenlerin sendika düşmanlığının bir nedeni de buradan kaynaklanıyor. Sendikacı Engin Sedat Kaya'nın ifadesine göre, "işverenler, sendikayı, (kendileri) kayıt altına alınmak istemedikleri için istemiyorlar. Yoksa sendikaların hiçbiri işverenden çok yüksek ücretler talep etmiyor" (*Birgün*, 27 Temmuz 2004).

Türkiye'de yarım yüzyıllık "demokrasi" uygulaması kayıtdışı sektör mensuplarının daha çok sağcı ve muhafazakâr partilerin peşine takıldıklarını gösteriyor. İktisaden güçlü sınıfların kontrolünde olan bu partiler, seçim hesapları ile aslında kendi politikalarının ürünü olan bu sektöre şirin görünmeye çalışıyorlar; demagojik vaatlerde bulunuyorlar ve yer yer de, kısıtlı olanaklar çerçevesinde, hizmet götürüyorlar. Burada, yeri gelmişken, yakın tarihimizde bu konuda en atak, "en hızlı hizmet dağıtıcı" siyasal partinin de Özal'lı ANAP olduğunu anımsayabiliriz. Gerçekten de 1980'lerde Özal Hükümetleri belediye hizmetleri, tapu tahsisleri, imar afları, imar izinleri, "Fak-fuk-fon uygulamaları" vb. ile bu kitlelere nüfuz etmeyi başarmıştı.[17] Özal'ın kendisi de, 1988 yılında, bu politikasını şöyle özetliyordu: "Son beş yılda gecekondu sorununa çözüm bulduk. İki buçuk milyondan fazla eve ruhsat verdik. Böylece kat çıkıp gelir artırabilecekler. Belediyeler de son yıllarda büyük hizmetler götürdüler."[18] Bu ifadeyi günümüzün somut verileriyle karşılaştırarak Özalcılığın, pratikte, De Soto'nun özlediği "kapitalist devrim"i gerçekleştirdiğini iddia edebilir miyiz?

Tutucu partiler kavgalarının önemli bir kısmını da kültürel planda veriyorlar ve köylülükle şehirlilik arasında sıkışmış kalmış bu insanların muhafazakâr eğilimlerini güçlendirmeye çalışıyorlar. Bunun için de, çoğu kez dini de *af-*

---

[17] 12 Eylül sonrası Özalcı iktisat politikasını "bölüşüm" açısından ele alan öğretici bir çalışma için bkz. Prof. Dr. Korkut Boratav, *1980'li Yıllarda Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1991. Özalcılığın genel olarak iş dünyasıyla ilişkileri ve sayıları yüzü geçen bütçe dışı fonlar ve diğer teşvik araçlarıyla uyguladığı ihsan dağıtma politikasını en iyi sergileyen başka bir çalışma için bkz. Ayşe Buğra, *Devlet ve İş Adamları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995

[18] Boratav naklediyor, *age*, s. 119 (*Cumhuriyet*, 28 Mayıs 1988)

yon (ya da Ali Şeriati'nin dediği gibi *şirk dini)* olarak kullanarak, kitlelerin asıl çıkarına olan düşünceleri Allahsızlık, ahlaksızlık, maddiyatçılık, sapıklık vb. gibi terimlerle süslü kampanyalarla karalıyorlar. Kondu ve varoş dilini iyi bilmeleri; bu sektörde yaşayanlarla ilişki kurmadaki becerileri ve partilerine bu düzeyde çekebildikleri becerikli "politikacılar" kendilerine aldatıcı bir "halkçılık" görünümü kazandırıyor. Ve elli yıldır "sol" etiketli partiler de, çoğu kez iktidarlarını "Kemalist" askeri cuntalarla ya da son Ecevit Hükümeti'nde olduğu gibi, MHP'yle işbirliği içinde ve IMF kontrollü "kemer sıkma" politikaları yürüttükleri için sağcı partilerin "popülizm"i kitlelere inandırıcı gelebiliyor.

Fakat sonunda ülkeyi yarı-koloniyal statüye iten ve giderek yoğunlaşan krizler içinde yaşatan bu durumun, kayıtdışı sektör içinde de reel dayanakları bulunmuyor mu? Sınıf çelişkileri, Perulu iktisatçının bütünüyle bir "sınıf" gibi ele aldığı bu sektör bünyesinde de filizlenmiyor mu? Hukuk dışı koşullarda, fakat kendi yarattığı birtakım "norm"lar çerçevesinde yaşanan bir "sınıflaşma" olgusu siyasal partilerle nasıl bir alışveriş içinde bulunuyor?

Bu sorulara verilecek yanıtlar bizi, Türkiye'de yapılmış olan sosyolojik alan araştırmalarını sorgulamaya götürüyor ve bu alanda yapılan iki saptamanın çok önemli olduğunu düşünüyoruz:

1) Siyasal hayatın "varoş halkı"na en yakın kadrolarını oluşturan yerel politikacılar hizmetlerinin çok büyük bir kısmını statüko ve yerleşik çıkarlar lehine veriyorlar. Bu konuda, sosyolog Mübeccel Kıray, uzun ve zengin bir tecrübenin sonuçlarını özetleyerek, "gözlemlerimiz" diyor, "toplum tümüyle şiddetli, temel yapısal değişikliklere yönelse bile, mahalli otoritelerin daima statükonun devamını yeğleyen gruplara ilişkin olduğunu ve onlara hizmet ettiğini ortaya koymuştur."[19]

[19] Mübeccel B. Kıray, *Değişen Toplum Yapısı,* Bağlam Yayınları, İstanbul, 1998, s. 31, 8 no'lu dipnotu.

2) Siyasal hayatımızın tabanını oluşturan yerel politikacılarımız, hangi partiden olurlarsa olsunlar iktidarla iyi geçinmeye özen gösteriyorlar ve bu amaçla radikal düşüncelerini törpülemekten, hatta gerekli hallerde parti değiştirmekten kaçınmıyorlar.[20] Böyle bir tavır ise, siyasal etiketler arasındaki sağ-sol ayrımını anlamsız kılıyor ve partileri, iktidara (1970'lerde Ecevit Hükümeti gibi) radikal fikirlerle gelseler bile, statükocu kalmaya ve benzer programlar uygulamaya zorluyor.

Bu durumda ne yapmalıyız?

Bana öyle geliyor ki, bu durumda sağ-sol ayrımını, üretim ilişkileri ve üretim güçlerinin gelişme eğilimleri açısından yeniden ele almamız ve siyasal yelpazemizi bu perspektifte oluşturmamız gerekiyor. Oysa, bu açıdan ba-

---

[20] Sema Erder'in Ümraniye çerçevesinde yürüttüğü araştırmada, 32 Belediye Meclisi üyesinden sadece on tanesinin parti değiştirmemiş oldukları ortaya çıkmıştır. Başkan ise eskiden "kamu toprağını halka dağıtmak" isterken sonra bu fikri terk ettiğini ve artık "şimdiki gecekonduların işgalciler tarafından yapıldığına inandığını" söylemiştir. Eski bir devrimci olan ve gecekonduculari "emekçi" olarak düşünen Belediye Başkanı, onlarda "feodal" olarak nitelediği "küçük mülkiyet düşkünlüğü"nü görünce düş kırıklığına uğramış ve daha sonraki misyonunu "yasallaştırma" çalışmaları olarak tanımlamıştır *(İstanbul'a Bir Kent Kondu: Ümraniye*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996, s. 147, 148). Benzer ilişkiler 1980'lerin ikinci yarısında bir patlama yaşayan İstanbul'un Sultanbeyli ilçesinde de gözlemlenmiştir. Oğuz Işık ve Melik Pınarcıoğlu'nun alan araştırmasına göre 1987'de Belediye olan ve 1989'da da ilk kez seçimlere katılan ilçede, üç büyük partinin (ANAP, SHP, RP) adaylarının da "politika ile ilişkileri rastlantısaldır". Hatta RP adayı son anda "karar değiştirip ANAP'a geçmiştir". Ekonomide formel-enformel ilişkilerini "akışkanlık" içinde ele alan bu çalışma, H. de Soto'nun tezlerine çok uygun sonuçlara ulaşıyor. Araştırıcılara göre, "küresel akışkanlığa uygun esnek politikalar" üretmek şartıyla, bu alanda "güç dengelerinde değişiklikler" sağlanacak ve "uzun vadede önümüze anlamlı alanlar açılabilecek(tir)" (bkz. *Nöbetleşe Yoksulluk*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 261, 341). Merkantil çıkarlar ve parti değiştirme arasındaki ilişkiler konusunda çok daha üst düzeyde bir örnek de, yakınlarda, CHP'den AKP'ye geçiş yapan milletvekilleri tarafından verilmiştir. Basına yansıyan bilgilere göre, Atilla Başoğlu'na ait Yüksel tekstil fabrikasında, hesap uzmanlarınca, yüzlerce milyarlık vergi ve sigorta primi ödenmemiş "önemli miktarlarda kayıtdışı üretim" tespit edilmiştir *(Hürriyet*, 15 Temmuz 2004).

karak, kayıtdışı ekonomiyi yasallaştırma ve bu sektörde çalışanları küçük mülk sahibi ya da "müteşebbis" haline getirme çabalarını nasıl değerlendirebiliriz?

Hernando de Soto, yakınlarda yaptığı bir söyleşide, bu konuda Mao, Ho Chi Minh ve onların izinde Perulu radikal *Aydınlık Yol* hareketinin köylülere toprak mülkiyeti sağlama girişimlerini anımsatarak, bu politikanın devrimci, yani üretim kuvvetlerini güçlendirici niteliğini vurguluyordu.[21] Aynı bağlamda Brezilya Devlet Başkanı Lula'nın adını da anabiliriz. İktidara "bütün Brezilyalılara üç öğün yemek yedireceğiz!" sloganıyla gelen Marksist devlet adamı, Haziran ayındaki bir söyleşisinde "temsil süremizin sonuna kadar topraksız 480 000 aileye toprak dağıtma ve 130 000 ailenin de tasarruf haklarını mülkiyete dönüştürme (tapu dağıtma) kararı aldık"[22] dememiş miydi?

Türkiye'de bu yönde adımlar atan ANAP iktidarı ve orman niteliğini kaybetmiş köy topraklarını satma konusunda girişimde bulunan AKP,[23] elbette ki bu etkinlikleri dolayısıyla "sol" parti olmamışlardır. Fakat bu politikaları, merkantil çıkarlar ve üstyapı saplantıları içinde bazı kalıplara saplanmış kalmış merkez ve merkez sağ partilerinin ataleti karşısında, "sol liberalizm"in programı çerçevesinde değerlendiremez miyiz?[24]

---

[21] H. de Soto'nun Nothwestern Üniversitesi'nden Dario Fernandez-Morera ile söyleşisi, Temmuz 2004 (www.reason.com/De Soto).

[22] *Le Monde*, 22 Haziran 2004.

[23] Bu yöndeki Anayasa değişikliği girişimi, şimdilik, AKP'nin birçok girişimi gibi Cumhurbaşkanlığı tarafından iki kez vetoya uğramış bulunuyor (bkz. *Radikal*, 6 Haziran 2004).

[24] Bu konudaki tereddütlü tutumu, Nevval Sevindi'nin *Zaman* gazetesinde çıkan bir yazısı güzel yansıtıyor. Yazar şu yorumu yapıyor: "Akademisyen ya da sosyal bilimci unvanların sürekli tabloyu sağ-sol kavramlar üstünden okumaya çalışması Türkiye'yi anlamadan şablonist bakışla değerlendirmelerinin sonucudur. Solun değerlerini temsil eden AKP iktidarı sırasında da yoksullara destek verdi, emekliye zam yaptı. Sosyal tabanı yoksullar olan bir parti nasıl merkez sağ olabilir? AKP ancak Brezilya'daki sol parti Lula ile kı-

Kayıtdışı sektörü yasallaştırma girişimleri elbette ki *üretim güçlerini artırıcı* yönde etkinliklerdir ve bu nitelikleri itibariyle "sol" önlemler olarak nitelenmelidir. Devlet Türkiye topraklarının % 52'sini mülkiyetinde bulundururken, milyonlarca "yurtsuz, ocaksız" insana bu toprakların "kendi mülkiyetleri" olduğunu söylemenin ne anlamı olabilir? İlginçtir ki, "sol" bir politika olarak sunulan katı devletçiliğe Marksist soldan da bir eleştiri gelmiyor. Yapılan eleştiriler genellikle sol liberalizmin, şovenizm ve insan hakları konularındaki eleştirilerinin ve bir yağmaya dönüştürülmek istenen "özelleştirme" programlarına karşı çıkışların ufuklarını aşmıyor. Bu tutumda, herhalde, DP ve AKP'nin oy avcısı girişimleri ve Ecevit'in 1970'lerdeki, düş kırıklığı yaratan, hayalperest "halk sektörü" projesinin de etkisi olmalıdır. Fakat sosyalizm "kolektivizm" olmadığına göre ve bunca deneyden sonra sosyalist bir toplumda küçük mülkiyet ve işletme biçimlerinin de yer almaları gereğinin ortaya çıkması üzerine, toplumcuların bu konuda daha atak olmaları ve "popülizm" demagojilerinden çekinmemeleri gerekmiyor mu? Bu konuda asıl ölçüt iktidarı kontrol eden sınıfların niteliği değil midir?

Sağcı partiler konusunda da, bu planda asıl sorulması gereken soru, onların bu alanda ne ölçüde samimi oldukları; hatta samimi olsalar bile, ne ölçüde "muktedir" olabileceklerdir. Daha açık bir ifadeyle, sağcı partilere de yön veren büyük ve orta burjuvazi bu konuda kararlı mıdır? Ya da sorunu farklı terimlerle ifade edersek, Türkiye'de, pazar ekonomisi kuralları içinde, üretim güçlerini hızla

---

yaslanabilir" (*Zaman*, 30 Mart 2004). Buna karşılık Ahmet İnsel, aynı yöndeki kıyaslamasında, Lula "katılımcı bütçe", "katılımcı politika" ile "sağ reformculuğu" benimserken, AKP'nin de "sol reformculuk alanını rahatlıkla doldurduğu"nu ileri sürüyor ve "biz sosyalistlerde mi kabahat" diye soruyor (*Radikal İki*, 22 Şubat 2004). Murat Belge, daha da olumlu bir ifadeyle, "bu hükümetin şu ana kadar yaptığı birçok şey için insanın dilinin ucuna gelen niteleme 'devrimci' oluyor" diyor (*Radikal*, 23 Temmuz 2004).

geliştirecek ve kalkınmayı sağlayacak *ulusal* bir burjuvazi var mıdır?

Ulusal Burjuvazi, Milliyetçilik ve "Çin Seddi"

Salt iktisadi ölçütler bağlamında düşünülürse, özellikle "küresel kapitalizm" koşulları içinde "ulusal burjuvazi" diye bir sosyal kategorinin olamayacağı açıktır. Her kapitalist şirket, tanım gereği, üretim ya da değişim sürecinde yer alarak kârını azamileştirmek isteyen bir birim teşkil ediyor. Bununla beraber ulusallık, bir üstyapı faktörü olarak iki halde kapitalist işletmelerin hareket tarzını etkileyebilir. Bunlardan birincisi, bizde de 1980'lere kadar "ithal ikamesi" adı altında uygulandığı tarzda, dış dünyaya kapalı, yerli sanayinin yüksek gümrük duvarlarıyla korunduğu ve teşviklerle desteklendiği iktisadi sistemlerdir. Ne var ki bazı aile şirketlerinin "ulusal burjuva" statüsünde yüceltildikleri bu sistemin, aynı zamanda sayısız merkantil paylaşım (avanta) mekanizmaları oluşturan kalabalık ve verimsiz bir devlet sektörü yaratarak kalkınmayı başaramadığı çeşitli örneklerle ortadadır. İkinci olarak ise, ülke kültüründe milliyetçi ya da ulusalcı kültürün ağırlığı nedeniyle, açık ekonomi koşullarında bile sermaye sınıflarının -aynı değerleri paylaştıkları için veya kamu oyunun baskısı altında- ulusalcı davranışlar sergilemeleridir. Bu anlamda, Türkiye'de nasıl yıllardır "yeşil sermaye" tartışılıyorsa, aynı mantık çerçevesinde "ulusal sermaye" de tartışma konusu olabilir.

Türkiye'de 1980'den sonra yaşananlara bakarak, ülkemizde bu ikinci anlamda bir "ulusal sermaye"den, daha doğrusu sermaye hareketlerini etkileyecek ölçüde bir "ulusal bilinç"ten söz edebilir miyiz? Bunu anlamak için Türk kültüründe "milliyetçi" değerlerin yerini ve ağırlığını tartışmamız gerekiyor. Burada, daha önceki tarih çalışmalarımıza da dayanarak, kişisel planda şu kanımızı ileri sür-

mek isteriz: Türkiye'de siyasal ve "emperyal" nitelikli çok güçlü bir milliyetçilik ve "ulusalcılık" bulunuyor; buna karşılık, "iktisadi milliyetçilik"ten hemen tamamen yoksun görünüyoruz. Diyebiliriz ki, küreselleşme koşullarına rağmen, ileri sanayi ülkelerinde durum bunun tersidir.[25]

Türkiye'deki milliyetçiliğin iktisadi hayatımızla nasıl bir ilişki içinde olduğu en çok yabancı sermaye ve "dış yatırımlar" konusunda ortaya çıkıyor.

"Küreselleşme"nin Türkiye ve benzeri ülkeler için sağladığı en büyük olanakların yabancı sermaye alanında yattığı sık sık söylenir. Aslında yabancı sermayeyi teşvik edici girişimlerinin tarihi çok daha eskilere gitse dahi, 32 Sayılı Karar'la Türkiye'yi sermaye akımlarına açan zihniyetin beklentilerinden biri de, kuşkusuz ülkeye sermaye girişlerini artırmaktı. Bununla beraber, bu kararın alınmasından sonra geçen son on beş yıl içinde de bu konuda önemli bir gelişmenin olduğunu söyleyemeyiz. Ülkeye kriz yaratıcı nitelikte spekülatif sermaye bol bol girmiş; bu sermaye, yaşanan krizlerde önemli bir rol oynamış;[26] buna karşılık teknoloji getiren, istihdam yaratan "doğrudan yatırım" oranları çok düşük düzeylerde kalmıştır.

"Yabancı Sermaye Derneği" (YAHED) Başkanı'nın açıklamasına göre, Türkiye'ye, 1954'te ilk kez bir Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu'nun çıkarılışından (6224 sayılı Kanun), 2000 yılına kadar giren doğrudan sermaye miktarı topu topu 13,5 milyar dolar civarında kalmıştı. 2000 yı-

---

25 Bu konuda sayısız delil ileri sürülebilir; fakat işaret edelim ki, ülkeler ulusal politikalarına ters düştüğü zaman uluslararası taahhütlerine bile ters davranış içine girebiliyorlar. AB "İstikrar Paktı"nın müsaade ettiği oranlardan daha fazla bütçe açığı veren Almanya ve Fransa'nın, geçen yıl, buna aldırış etmemeleri gibi.

26 Sermaye giriş çıkış tabloları dışında bu konu günlük basında da başlıkları süslemiştir. Örneğin 2000 yılı sonunda patlak veren kriz dolayısıyla yazdığı yazıda Ertuğrul Özkök, Maliye Bakanı Zekeriya Temizel'e dayanarak, "her şey Amerika merkezli iki *hacker* fonun bir milyar dolar çekmesiyle başladı" diye yazmıştı (*Hürriyet*, 7 Aralık 2000).

lında da, Türkiye, yabancı sermaye girişi sıralamasında 52. ülke durumunda bulunuyordu.[27]

Bu konuda Türkiye'de iş çevreleri genellikle devletçi uygulamalardan, gereksiz bürokrasi formalitelerinden şikâyet ederler. Aslında bu yakınmalar hiç de haksız değildir ve yabancı iş çevreleri tarafından da paylaşılmaktadır. 2001 yılında Başbakan Ecevit, Davos'a bir sürü projeyle ve umutla gittiği zaman kendisine söylenmiş olan şey de buydu. Bir şirket kurmak için 59 resmi belge istenen bir ülkede yabancı sermaye kendisini riske atamazdı.[28]

Fakat aslında sorunun daha köklü bir yanı bulunmuyor mu?

Bu konuda da karşılaştığımız durum dış dünyayla ilişkilerimizde sık sık sorun yaratan zihniyet yapımız ve onu da belirleyen "milliyetçilik" ideolojimiz değil mi?

Burada sözü tekrar ülkemizdeki yaygın "milliyetçilik" anlayışına getirmek istiyorum.

Türkiye'de, yukarıdaki satırlarda da işaret ettiğim gibi, iktisadi açıdan hiç de *milliyetçi* olmayan, hatta ulusal çıkarlara ters düşen bir milliyetçilik anlayışıyla karşı karşıya bulunuyoruz. Öyle ki, bir yandan emperyal özlemler sergileyen, öte yandan da "yabancı"ya karşı kuşkulu, yer yer paranoid ve kompleksli bir tavır içinde olan ruh halimiz, yabancı yatırımlar konusunda ne kadar köstekleyici oluyorsa, Türk burjuvazisinin dış yatırımları konusunda da o kadar destekleyici oluyor.

---

[27] *Milliyet*, 27 Mart 2002. Türkiye'ye 46 yılda giren yabancı sermayeden daha fazlası (16 milyar dolar), İrlanda'ya sadece 2000 yılında girmiştir.

[28] *Sabah*, 11 Ocak 2001. Daha sonra da durum değişmemiş, hatta YAHED Başkanına göre, daha da kötüleşmiştir. Şaban Erdikler'in son açıklamalarına göre, AKP Hükümeti, yatırım ortamının düzelmesi için gereken 34 kanundan 24'ünü çıkarmış; fakat bunlar bürokratik engelleri daha da artırmışlardır (*Referans*, 21 Temmuz 2004). Bu yıl *The Economist*'in 77 kritere dayanarak yaptığı bir sınıflamada, Türkiye, yabancı sermaye açısından en riskli dört ülke arasına girmiştir. Diğer üç ülke Irak, Arjantin ve Venezuelle'dir (*Cumhuriyet*, 16 Şubat 2004).

Gerçekten de ekonomisine yabancı sermaye çekmekte büyük zorluklarla karşılaşan Türkiye, küreselleşme koşulları içinde, kolayca sermaye ihraç eden bir ülke haline geldi. Hazine Müsteşarlığı kayıtlarına göre, Türkiye'den şimdiye kadar 6 milyar 108 milyon dolarlık yatırımcı sermaye çıkmış ve bunlar 77 ülkeye dağılmıştır.[29] Denilebilir ki küresel ekonomi koşulları içinde bu gibi operasyonlar doğal, hukuki ve kaçınılmazdır. Yine de garip bir durumla karşı karşıya olduğumuzu yadsıyamayız. Durumu daha da garip kılan, bu gibi dış yatırım girişimlerinin Türkiye kamuoyunda büyük bir sempatiyle, hatta yer yer coşkuyla karşılanmalarıdır.

Küreselleşen dünya ekonomisinde, artık emeğin sermayenin ayağına değil, sermayenin emeğin ayağına gittiği bilinen bir husustur. Bu yüzden ileri sanayi ülkelerinde de birçok fabrikanın sökülerek -eğer başka faktörler de elverişli ise- emeğin daha ucuz olduğu ülkelere taşınması ('*délocalisation*'u) sık sık rastlanan bir olgudur. Fakat renkleri ne olursa olsun Batılı hükümetler, kamuoylarının da desteğiyle bu hareketlere karşı çıkıyor ve bu konuda şirketlere siyasal baskılar uyguluyorlar. Daha geçenlerde Almanya Şansölyesi G. Schroeder, işgücü daha ucuz diye, Doğu Avrupa'ya fabrika taşıma girişimlerini savunan Alman işadamlarını "vatanseverliğe aykırı" *(antipatriotique)* davranmakla suçlamıştı.[30] Aynı ülkede daha önce H. Kohl, Fransa'da da J. Chirac benzer ikazlarda bulunmuşlardı. Şu anda, uluslararası uzlaşma gereği yasal önlemler almayan Batılı devletler, kuşkusuz daha kapsamlı tehditler karşısında bunu da düşüneceklerdir. Kısaca, liberal ekonomiye inanmanın, mutlaka "ulusal" duyarlılıkları bir yana bı-

---

[29] *Hürriyet*, 23 Mart 2004. Aynı bilgiler *Radikal* gazetesinde, aynı gün "Türklerin Dünya çıkarması" başlığı altında verilmiştir.

[30] Bkz *Le Monde-Economie; Délocalisation, un Sujet très Critique en Allemagne*, 14 Nisan 2004.

rakmak anlamına gelmeyeceğini Batılı hükümetler her gün birçok davranışlarıyla sergiliyorlar.

Buna karşılık Türkiye'de neye tanık oluyoruz?

Yoksulluk ve sefaletin Batı ülkeleriyle kıyaslanamayacak boyutlarda olduğu ve milyonlarca insanın "işsizlik orduları" oluşturduğu Türkiye'de yabancı ülkelere yapılan milyarlarca dolarlık yatırımlar alkışlarla karşılanıyor. Bu konuda Türk basınında, "Brezilya'ya Türk bayrağını diken" işadamlarımızı selamlayan manşetlerden, "Çin Seddi'ni aştık!" çığlıkları atan yazılara kadar her türlü övgü yapılmıştır.[31] Bir yazarımız da "Evet, dışarıda gözümüz var!" başlıklı yazısında bu ruh halini en açık bir şekilde özetlemiştir.[32]

Türk basınına egemen marazi ruh halini yansıtan daha sayfalarca örnekler verebiliriz. Fakat Türkiye'de "ulusal" bir burjuvazi olup olmadığı konusundaki sorgulamamızda son sözü önemli bir işadamına verelim.

İş Bankası Genel Müdürü Ersin Özince, Şişecam Fabrikası'nın Bulgaristan'da 160 milyon dolarlık yatırımı dolayısıyla yaptığı konuşmada şunları söylemiştir: "Girişimci görev yapmaz. Askerlik görevi değil bu! Gönülle olur bu! Serbest piyasa adı üstünde. Dünyanın gelişen sermaye kurallarında öyle aşırı riskler almayı gerektirmiyor artık işler! Her konuda her girişimci artık riskleri çok daha iyi değerlendirme durumunda."[33] Yani Şişecam Yönetim Ku-

---

[31] *Sabah*, 20 Kasım 1999. Aynı gazetede (5 Nisan 1999) Sabancı ve Koç'un dış yatırımları da "Türkiye dar geldi!" başlığı altında övülmüştür.

[32] Hürriyet gazetesi yazarı Ertuğrul Özkök'ün, Türk Efes Pilsen'in Sırbistan'da üç bira fabrikası açması üzerine kaleme aldığı bu yazıda, Türk firmalarının günümüzdeki dış yatırımları "çağdaş fetihçilik" olarak övülmektedir *(Hürriyet*, 19 Ağustos 2003).

[33] *Milliyet*, 12 Temmuz 2004. 2004 Şubat ayında Şişecam'a bağlı 6 şirket, 13 işyeri ve beş binden fazla işçiyi kapsayan bir grevi, Bakanlar Kurulu, "genel sağlığı ve milli güvenliği bozucu nitelikte görülmesi" nedeniyle ikinci kez ertelemişti. İlk erteleme ile ilgili yürütmeyi durdurma kararının Danıştay tarafından iptali üzerine Bakanlar Kurulu bu kararı almıştı. AKP Hükümeti, sınıf kavgasında, açıkça işverenlerin yanındaydı; ama bu bile patronları tatmin etmiyordu *(Hürriyet*, 15 Şubat 2004).

rulu Başkanı da, risk analizi yapmış ve en iyi koşulları Bulgaristan'da bulmuştur. Gerisinin hiçbir anlamı yoktur!

Ulusal Kurtuluş Savaşımızda, Hintli Müslümanların yardımıyla kurulmuş ve Kemalist dönemde yıllarca "ulusal burjuva" yetiştirme misyonuyla öğünmüş bir bankanın genel müdürünün bu "soğukkanlı" analizi birçoğumuza hüzün verici görünebilir. Ne var ki bu konuşma, aynı zamanda, ülkedeki "ulusal burjuvazi" tartışmalarına en yetkili ağız tarafından getirilmiş bir yanıt da teşkil ediyor. Gerçekten de, küresel ekonomiye entegre olma biçimiyle, Türkiye bir anlamda "ulusal burjuvazi" sorununu da çözmüş ve "askerlik görevi" yerine piyasa ekonomisinin bencil hesaplarını yerleştirmiştir. Türkiye'de elbette ki yatırımlarında "ulusal kaygıları" da dikkate alan üreticiler vardır. Fakat küreselleşme ile birlikte ekonomi ve devlet aygıtı üzerindeki gücünü artıran burjuvazi kesimi, kuşkusuz finans sektörü olmuştur.

"Küreselleşen Türkiye"nin en iyi fotoğrafını İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nda buluyoruz dersek, abartmış sayılabilir miyiz?

Dünyanın En Uçuk Borsası ve Yeni Burjuvazi

Türk borsasının "kısa ve gizli tarihi" henüz yazılmamıştır. Bir gün yazılabileceği de şüphelidir. Bununla beraber, bilindiği kadarıyla da, Türkiye'nin "küreselleşme" adı altında "kumarhane ekonomisi"ne entegre olma biçimini en iyi bu kurumun temsil ettiği söylenebilir.[34]

Ülkemizde mali piyasaların sığlığı bilinmeyen bir şey değildir. Yine de İstanbul Borsası, yirmi yıllık hayatı içinde, bazı dünya rekorları kırmaktan geri kalmamıştır.

[34] Hoş bir rastlantı olarak dünya iktisat literatürüne "kumarhane ekonomisi" kavramı da Türkiye'de İMKB'nin kuruluşu sırasında girmiştir. Bkz. S. Strange, *Casino Capitalism*, Blackwell, Oxford, 1986. (İMKB 1985 Aralık ayında kurulmuştu.)

İMKB'nin, zaman zaman kırdığı "işlem hızı" rekorlarını burada anımsayabiliriz.[35] Bu rekorlar, günlük dilde, kısa vadede büyük kâr, daha doğrusu kumar tutkusu olarak ifade edilmektedir.

İMKB'yi spekülatif kazançlar peşinde olanlar için cazip hale getiren, fakat daha büyük bir tasarrufçu kitlesini de ürküten ve borsadan kaçıran özellik ise, yirmi yıllık borsa tarihinde, "oyuna hile karıştırmak" şeklinde ortaya çıkmıştır. Sık sık basına da intikal eden borsa skandalları, bazen kendisine borsa yasağı konulan kimselerin yakınları aracılığıyla borsa kumarına devam ettiklerini dahi ortaya koymuştur.[36]

Sonuç?

Sonuç, büyük balıkların küçük balıkları yutması ve İMKB'nin, bu konularda güvenilir bir referans olan Kastelli'ye göre, "140 tane aracı kurumun içinde bulunan on veya yirmi kumarbazın elinde bir oyuncak haline gelmesi"ydi.[37] Gerçekten de 1990'dan itibaren yedi yıl içinde borsada işlem yapan bireysel tasarrufçuların sayısı bir hayli azalmış ve bunların yerini de "sağlam kurumsal alıcılar" almış bulunuyordu.[38] Geçen yıl ANKA ajansının topla-

---

[35] *The Economist* dergisinden *Milliyet* gazetesinin naklen verdiği bilgiye göre, "Hisseleri borsada işlem gören şirketlerin kapitalizasyon değeriyle söz konusu borsanın işlem hacmi karşılaştırılarak elde edilen oranlara İMKB % 247 (kapitalizasyon değerinin 2,5 katı) ciro/kapitalizasyon oranıyla listenin başında yer alıyor." Türkiye'yi Tayvan, Çin, Kore borsaları izlemektedir "En Hızlı Borsa İMKB" *(Milliyet*, 5 Mayıs, 1996).

[36] Bu konuda eski Fenerbahçeli futbolcu Mecnur'un itirafları dikkate değer. Mecnur, İnfo Menkul ile başladığı borsa oyununda bazı hisseleri nasıl yapay bir biçimde yükselttikten sonra sattıklarını ve böyle operasyonlara çok sayıda "ünlüler"in de katıldığını açıklamıştır. Mecnur şahsına borsa yasağı konulduktan sonra oyuna yakınları aracılığıyla devam etmiştir (bkz. N. Çoban, "Mecnur'dan Keriz Silkeleme Dersleri", *Sabah*, 30 Kasım 2001).

[37] Kastelli'den Emin Çölaşan'a Mektup, *Hürriyet*, 10 Temmuz 1999.

[38] *The Economist, Turkish Shares: Stil Edgy;* 9-15 Ağustos 1997. Bu durumu tahlil eden dergi, piyasanın o günlerde (Ağustos 1997) "büyük şirket, banka

dığı verilere göre İMKB'de işlem gören hisse senetlerinin % 63,4'ünü, her biri değeri bir trilyonu aşan portföy sahibi 869 büyük yatırımcı kontrol ediyor; sayıları 900.000 civarındaki küçük yatırımcılar ise aynı piyasanın ancak % 9,1'ini paylaşıyordu.[39]

Yukarıdaki verilerin açıkça ortaya koyduğu gibi, Türk Borsası hiç de demokratik bir yapıya sahip değildi; fakat bu haliyle (belki de bunun için), kendisi Türk Demokrasisi'nin aynası haline gelmişti. Bir seçim söylentisi, bir kriz belirtisi, bir savaş haberi, bir AB veya BM planı borsayı etkiliyor; değerleri yükseltiyor veya düşürüyordu. Bu arada, küreselleşen ekonomi ve yaşanan krizler bağlamında, İMKB "yatırımcı" işlevini de tamamen kaybetmiş, bir yeniden paylaşım, daha doğrusu kumar aracı haline gelmişti. 2001 yılında sadece 1, 2002 yılında sadece 4 ve 2003 yılında da sadece 2 şirket yeni yatırımlar için borsada hisse senetleri arz edebilmişti.[40] Böylece hemen tüm operasyonlar reel ekonomi dışında, mevcut kâğıtların el değiştirmesi şeklinde cereyan ediyor, kısaca Ali'nin cebinden çıkanlar Veli'nin cebine giriyordu.[41]

Gazino ekonomisinin Türkiye koşullarında uygulanma biçimini her yönüyle sergileyen çeşitli verileri günlük basında fazlasıyla buluyoruz. Bu konuda burada daha ayrıntılı bir tablo çizmeye çalışmanın gereksiz olduğunu dü-

---

ve bireyler karışımından oluşan on beş büyük hisse sahibi'nin müdahalelerinden doğan zafiyet ("vulnerable") içinde olduğunu kaydetmektedir.

[39] ANKA Ajansı'nın, Türkiye Sermaye Piyasası Aracı Kuruluşları Birliği (TSPAKB) verilerine dayanan anketi. NTW Web sitesi, 24 Nisan 2003. Araştırmaya göre piyasadaki toplam yatırımcıların sayısı, 2003 Ocak ayında, 1 626 405; hisse senedi sahiplerinin sayısı ise 973 439 idi. Hisse senedi sahipleri 13,8 katrilyon TL'lik bir aktifi kontrol ediyorlardı.

[40] Güngör Uras, *Milliyet*, 7 Kasım 2003.

[41] Bugün varılan noktada İMKB başkanlığı da dahil ekonominin kumanda mevkilerinde bulunmuş kimi yazarlarımız da köşe yazarı olarak okurlarına borsada nasıl kazanılacağını anlatıyorlar (bkz. Yaman Törüner, "Borsada Nasıl Kazanılır?", *Milliyet*, 5 Temmuz 2004).

şünüyoruz. Fakat bazı genel sonuçlar çıkarmadan önce, Türkiye'de "küreselleşme"nin yerli burjuvazi bünyesinde yarattığı bazı "metamorfoz"lara işaret etmekten de kendimizi alamayacağız. Daha açık bir ifadeyle, büyük burjuvazinin yeni türemiş bir dalından, "yeni zenginler"den söz etmek istiyoruz.

Kemalist Türkiye, o dönemin zor ve kısıtlı koşulları içinde, kamu yatırımlarıyla modern altyapı tesisleri, çeşitli teşviklerle de bir ulusal burjuvazi yaratmaya çalışmıştı. Sınıf çelişkilerinin "imtiyazsız sınıfsız, kaynaşmış bir kitle" formülü altında gizlendiği bir devlet yapısı kuşkusuz o zaman da merkantil özellikler taşıyordu. Orta sınıf kökenli asker-sivil aydınların hayli ayrıcalıklı konumu, bağımsızlığına yeniden kavuşmuş bir ülkede, borçsuz bir modernleşmenin coşkusuyla da örtüşerek, bugün geniş bir aydın kesimi tarafından nostaljiyle anılıyor. Ne var ki çokpartili hayat, özellikle de 1980'lerden sonra yürütülen "küresel" politikalar devlet yapısını derinden etkiledi ve onun merkantil (ihsan dağıtıcı) özelliklerini çok daha belirgin hale getirdi. 1989'da çıkarılan 32 Sayılı Karar'ın bankalara, şirketlere ve yerel idarelere de yabancı parayla borçlanma olanakları açması, merkantil paylaşımın sınırlarını çok daha genişletmişti.[42]

Borç yiğidin kamçısı değil miydi?

---

[42] Bugün devamlı kriz tehdidi altında varılmış olan noktada Türk iktisat politikasının seçimle gelmiş hükümetler tarafından mı, yoksa "Özerk Denetleyici Kurullar" (ÖDK) aracılığıyla mı yürüteceği tartışılmaktadır. "Yerli hükümet"lerin merkantil nimet dağıtma eğilimleri kriz potansiyeli taşıdığı için, IMF, borçlu ülkeleri ÖDK tercihine yönelmeye çalışmaktadır. İşin acıklı yanı, ülkenin iktisat politikasını doğrudan doğruya neoliberal ekonominin katı disiplinine, dolayısıyla emperyalizme bağlayan bu tutum, öbür seçeneği daha beter bulan iş çevreleri ve geniş bir liberal aydın kesimi tarafından da desteklenmektedir. Bu durum ülkenin "ulusal" bir yönetimden ne kadar uzak olduğunun açık göstergesidir. ÖDK hakkında bkz. Dr. Seriye Sezen, *Türk Kamu Yönetiminde Kurullar*, TODAİE, Ankara, 2003.

Oysa her türlü çıkar grubunun, lobi temsilcisinin, bunlara yol gösteren yüksek bürokratların ve derin devlet tetikçilerinin; bir yandan devleti karalarken, öte yandan da destek bulmak için devlet koridorlarını aşındıranların cirit attığı bir ortamda ak koyunla kara koyun; ak parayla, kara para karışmaya başlamıştı. Daha çok macera romanlarına ilham verecek nitelikteki böyle bulanık sularda nelere tanık olmadık, kimlerle tanışmadık ki?

İşçilikten yükselip fabrikatör olan ve işçi düşmanı kesilen; fabrika basıp işçi bıçaklayan ve DİSK yemeklerden şikâyet etti diye "fabrikalarına bir daha sendika sokmayan"; çalıştığı tarihi kurumu satın aldıktan sonra, "MİT ve Emniyette her türlü suç kaydı bulunduğu" halde, milyar dolarlık ihalelere giren ve kazanan, banka sahibi baba-oğul patronlar... Ailesiyle Erzincan'dan İstanbul'a göç ettikten sonra liseyi "bulaşıkçılık" yaparak okuyan, üniversitede de "puantör"lük yapan; sonra mimar ve lüks konut inşaatçısı olarak "500 dolara mal edip, 3 000 dolardan aşağısına satmıyorum!" diye övünen, "(İstanbul) Ulus'ta gördüğünüz her boş arazi bana aittir!" diyen, bir ara yüzlerce milyon dolar ödeyerek en önemli Medya organlarını ele geçiren banker patronlar... Ailesiyle Gümülcine'den Türkiye'ye geldikten sonra sekiz yaşında benzin istasyonlarında pompacı olarak çalışan, sonra da Mahmutpaşa'da tezgâhtarlık yapan; Bursa'da kaçakçılık yüzünden tutuklanan işadamlarının fabrikalarını satın alarak zengin olan; siyasetteki sadakatinin ödülünü de milletvekili ve bakan olarak alan tekstilci ve bankacı patronlar... 1980'lerin ortalarında Adana'dan "ceketini alarak" İstanbul'a göçen; "Özal'ın teşvik vaadi ile ilk kez kravat takan"; bir kısım eski Maliye, Hazine ve DPT müsteşarlarının da değerli yardımlarıyla yirmi yılda, banka, 22 fabrika ve 441 parça gayrimenkuldan oluşan bir servet sahibi patronlar... Ve tabii 1920'lerde Yugoslavya'dan göçerek inşaatçılığa başla-

yan; Özal'ın özelleştirme programıyla serpilen; yine Özal'ın oğluyla işbirliği halinde ilk özel TV istasyonuna imza atan; bu arada uluslararası dev şirketlerle sonunda mahkemelerde mahkûmiyetle biten karanlık ilişkilere giren ve nihayet bir siyasal partiyle iktidarı da fethe çalışan bir çiftçi ailesinin başlamadan bitmişe benzeyen, şaşırtıcı "Saga"sı..."[43]

İşte Türk usulü "küreselleşme"nin yarattığı, kendi şirketleriyle kendi bankalarını "hortumlayarak" efsanevi servetler yapan "yeni zenginler"den kamuoyunun çok iyi tanıdığı bazı örnekler. Son dönemde bunların hepsinin adaletle başı derde girdiyse de, çoğunun fotoğraflarını basında elleri kelepçeli olarak gördüysek de, emin olalım ki "küresel kumar"da kaybeden bunlar değildir. Kumarda kaybedenlerin profilini devlet istatistiklerinde, kamu kuruluşlarının raporlarında çok net bir şekilde görüyoruz: TMSF'nin yakınlarda yayımlanan raporunda belirtildiğine göre, 1997'den itibaren batan ve Fon'a aktarılan 22 bankanın devlete maliyeti 45,6 milyar doları tutmaktadır ve bugüne kadar tahsil edilebilen 2,2 milyar dolar dışında, bu miktarın ancak 6,2 milyar dolarının daha geri alınabileceği umulmaktadır?[44]

Küreselleşme koşullarında, kalkınmakta olan ülkelerde devlet-finans sektörü ilişkilerinin kumar bile sayılamayacağını anlatan Amerikalı iktisatçı P. Krugman, bu ilişkileri, esprili bir şekilde, "yazı gelirse özel sektör kazanıyor; tura gelirse devlet kaybediyor"[45] diye özetliyordu. Yukarda anlattıklarımız, Türkiye koşullarında da bu tespitin geçerliliğini en iyi şekilde anlatmıyor mu?

---

[43] Bu bilgiler Türk basınında çıkan ve büyük kısmı adı geçenlerin açıklamalarına dayanan yazılardan alınmıştır.

[44] *Milliyet* gazetesi ekonomi servisi, 24 Temmuz 2004.

[45] Krugman bu tespitini Güneydoğu Asya'daki bankalar vesilesiyle yapmıştı (*Le Monde*, 26 Ocak 1999).

Başlangıçtan itibaren üretimden çok paylaşıma dönük olan devlet yapımızda, Türkiye ekonomisi İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda, özellikle de Özal döneminde küresel kapitalizme entegre olduktan sonra, bu merkantil nitelik daha da belirgin bir hale geldi. Kuşkusuz iktisaden güçlü sınıflar, blok halinde sınıf egemenliğini sürdürüyor ve devlet aygıtını kontrol ediyorlardı. Fakat sanayici gelenekleri ve altyapısı yeterli olmayan, teknoloji üretemeyen, dünya piyasasını bilmeyen ve daha doğru dürüst bir iç pazar bile yaratamamış bir burjuvazinin işin en kolayına kaçmasında şaşılacak bir şey yoktu. Üstelik çağdaş küreselleşme, *corporate governance* (kurumsal yönetim) ilkesiyle ön plana çıkardığı, "daha çok ve daha çabuk kâr" hedefiyle de burjuvazinin en pervasız, en aç gözlü kesimlerinin iştahını kabartmıştı. Senede sayıları kırk bine yaklaşan devlet ihaleleri, bugün katrilyonlarla ölçülen teşvikler[46] ve doğrudan ya da dolaylı devlet garantisiyle döviz üzerinden borçlanmalar merkantil paylaşımın en cazip mekanizmalarıydı. Devleti tam bir sınıf aracı haline getirmenin daha da etkili bir yolu onu borçlandırmak ve rant kaynağı haline getirmekti. Böylece yeterince üretemeyen ve ürettiğinden fazlasını da paylaştıran bir devlet aygıtı, 200 milyar doları aşan ve devamlı olarak da artma eğilimi gösteren bir iç ve dış borç yükü altında, hiçbir "ulusal" nitelik taşımayan egemen Türk burjuvazisi ile emperyalizmin aracı IMF'nin ortak kontrolü altına girdi.

---

[46] Rekabet Hukukçuları Derneği Başkanı Prof. Dr. Aris Esin'in belirttiğine göre, Türkiye'de çeşitli başlıklar altında toplanan dolaysız, dolaylı 23 adet teşvikle üç katrilyon lira dağıtılmaktadır. Hükümet, bunların özerk bir kuruluşça kontrolünü isteyen AB'nin isteğini reddederek bunları hükümet kontrolünde tutmayı yeğlemiştir (*Zaman*, 6 Haziran 2004).

Gerçekten de bugün Türkiye ABD ve AB ile Osmanlı Devleti'nin 1875'ten sonra Batılı devletlerle kurduğu yarı-koloniyal ilişkilere benzer ilişkiler içinde bulunuyor. Türkiye'de iktidarlar iktisat politikasına, mali politikaya, hatta bu bağlamda yasama erkine egemen değildir ve bu konularda IMF'nin sıkı direktifleri altında hareket ediyorlar. IMF politikası ise, kendisine en çok borçlu ülke konumundaki bir ülkede, elbette ki her şeyden önce bu borçların muntazam bir şekilde ödenmesine dönük bir politika olacaktır. IMF ile ilişkilerimizde bu bağlantının tercümesi yüksek oranlı bir "faiz dışı fazla" haline gelmiştir.

"Faiz dışı fazla" demek, en basit ifadesiyle, her türlü yatırımların kısılması ve borçların ödenmesine öncelik verilmesi demektir.[47] Bunun oranı Türkiye için rekor düzeyde, gayri safi milli hasılanın % 6,5'i olarak saptanmıştır. Oysa Brezilya gibi bir ülke, kendisinden istenen % 4,5'lik oranı çok yüksek bulmakta, bunun kavgasını vermektedir. Nitekim Brezilya ve Arjantin, geçtiğimiz Mart ayında, faiz dışının büyümeyi etkilemeyecek ölçüde saptanması konusunda IMF'ye karşı ortak tutum için bir de "Rio Konsensüsü" imzalamışlardır. On bir Latin Amerika ülkesinin de desteklediği bu girişimle IMF'den altyapı yatırımlarını ve istihdam yaratan yatırımları kısmaması istenmektedir.[48] Oysa Türkiye'de IMF politikaları hükümetlerle iş çevrelerinin tam bir "uzlaşma" içinde yarattıkları bir tabu statüsüne getirilmiştir. Bu konularda başlatılmak istenilen tartışmalar iktidar çevrelerinde öfke uyandırmakta ve "sorumsuzluk" örneği olarak sunulmaktadır.

---

[47] 2003 yılı bütçe uygulamasını inceleyen Güngör Uras'ın tespitine göre, Devlet'in yapmış olduğu 140 katrilyon liralık harcamanın 58,6 katrilyonu faiz ödemelerine gitmiş, yatırıma ancak 7,1 katrilyon ayrılabilmiştir ("Devlet Yatırımı Unuttu!" başlıklı makale, *Milliyet*, 22 Ocak 2004).

[48] *Le Monde-Economie*, 20 Nisan 2004.

AKP'nin Mayıs ayında topladığı İktisat Kongresi'nde bir konuşma yapan, İMF ikinci başkanı Anne Krueger de, "Türkiye'nin borçları, orta vadede daha kolay çevrilebilir bir düzeye erişene kadar, yüksek fazlalar (*high primary surplus*) sağlanmasının tabii olduğunu" hatırlatıyordu. Mrs. Krueger aynı konuşmada sıkı mali politika, "emek piyasasındaki esneklik", ücret ve maaşlardaki artışların "ılımlı" olması gibi hassas noktalara değinerek İMF programını sorumlulara yeniden, topluca özetlemek fırsatını da bulmuştur.[49]

Özetlemek gerekirse, yakın tarihlerde geçirilen bunaltıcı krizlerden sonra, Türkiye'de egemen sınıflar hükümetlerin özerk bir politika üretebilme konusunda inançlarını kaybetmiş görünüyorlar.[50] Çoktandır tahammül hadlerinin sınırlarında yaşayan halka daha da acı reçeteler sunulmasına -seçmenleri kaybetmeme kaygısıyla- direnmeye çalışan siyasal kadroların çıkışlarını öfkeyle karşılıyorlar.

Türk iktisat politikasını yürütenlerin tamamen atıl kaldığı ve bu yüzden de Godot'yu bekler gibi yeni krizler beklediği ikinci bir husus da spekülatif sermaye dalgaları karşısında ortaya çıkıyor. 1994'te Meksika krizi ile başla-

---

[49] Konuşma metni İMF Web sitesinde (www.imf.org) incelenebilir. Türkiye'nin İMF karşısındaki sessizliği ve efendiliği dikkat çekicidir. Oysa Mart 2004'te İMF'de Köhler'den boşalan başkanlık makamına yapılacak seçim için Latin Amerikalılar seferber olmuşlardı. Augusto Lopez-Claros'un bu vesile ile yazdığı yazıda belirttiği gibi, İMF'nin, başkan da dahil, tüm kurmay heyetinin maaşları Brezilya, Türkiye, Arjantin gibi ülkelerden alınan faizlerle ödenirken, örgüt tamamen başta ABD olmak üzere G-7'nin kontrolünde bulunmaktadır. Bkz. "The IMF is not the Property of the Rich", *International Herald Tribune*, 16 Mart 2004. Ayrıca bkz. Güngör Uras, "İMF Bizimle Gurur Duyuyor", *Milliyet*, 1 Mart 2004.

[50] Eski Hazine Müsteşarı Faik Öztrak, *Milliyet*'teki köşesinde, anlamlı bir şekilde "İMF'siz Programa Neden İnanç Yok?" diye soruyor (5 Temmuz 2004). Koç Holding Yönetim Kurulu Başkanı Mustafa Koç da, "yola İMF ile devam edilmesinden yanayım; çünkü bu kuruluş Türk ekonomisinin sigortasıdır" diyor (*Radikal*, 27 Temmuz 2004). Bu konuda örnekler çok daha uzatılabilir.

yan, Uzakdoğu'ya kadar uzanan ve zaman zaman G-8 ülkelerini de tehdit eden bu krizlere karşı, "sıcak para" kaçırgalarını önleyici girişimlerde bulunmak artık en liberal çevrelerde bile taraftarlar buluyor. Basında zaman zaman Türkiye'ye akan "sıcak para" ile ilgili haberleri, Marmara'daki fay hattı hakkında açıklamalar yapan jeoloji uzmanlarının açıklamaları gibi ilgi ve endişeyle izleniyor.

Gerçekten de Şili'den Malezya'ya kadar uzanan bir coğrafyada spekülatif sermayenin neden olduğu krizlerden korunan ülkeler başından itibaren ya da ilk krizden hemen sonra sıcak para hareketlerini kontrol eden ülkelerdir.[51] Oysa bu konuda, ülkemize davet ettiğimiz J. Stiglitz gibi Nobel ödüllü iktisatçıların önerileri bile resmi çevrelerde bir yankı uyandırmıyor ve Türkiye, zelzele bekler gibi kaderci, yeni krizleri bekliyor.[52] Oysa yatırımlar azalırken borçların arttığı bir ortamda, yeni krizlerin ne büyük felaketlere yol açacağını görmek için hiç de kâhin olmaya gerek yoktur.

Bu durumda?

Bu durumda, eğer sinik bir adamsendeciliğin oyalayıcı ve aldatıcı felsefesine sığınmazsak, izlenecek yol da bize göre bellidir: Özellikle son yirmi yıl içinde devlet aygıtını ele geçirmiş, borçlandırmış ve onu tam bir ihsan dağıtma aracı haline getirmiş, bir *çıkarcılar oligarşisi* karşısında

---

[51] Daha da ötesi Güneydoğu Asya'da ülkeler IMF ile de ipleri koparmaya başlamış bulunuyorlar. 2003 Ağustosunda Tayland'ın, IMF'ye olan 12 milyar dolarlık borcunu vadesi gelmeden ödemesi ve Başbakan Thaksin Shinwatra'nın, Mahatmir bin Muhammed gibi ulusalcı bir söylem benimsemesi Amerikan basınında "küreselleşme konusunda bir dönüş noktası" ve "Washington Uzlaşması" adı altında uygulanan neoliberal politikadan uzaklaşma olarak yorumlanmıştır (Bkz. Philip Bowring, "Turning Point for Globalization", *International Herald Tribune*, 7 Agustos 2003).

[52] Yaman Törüner, "Yeni 5 Nisan Kararları mı?" başlıklı yazısında iç borçların 149 milyar dolara, kamu dış borçlarının 91 milyar dolara ve özel sektörün dış borçlarının da 51 milyar dolara yükseldiğini belirttikten sonra, "işte bu tablo altınızdaki atom bombasıdır!" diye ekliyor *(Milliyet*, 1 Mart 2004).

tüm işçi, ücretli ve diğer yoksul sınıf ve kategorilerden oluşan bir *halk cephesi* oluşturmak tek çıkış yolu olarak düşünülmelidir. "Halk" sözcüğünün "popülizm"i çağrıştıran tınısıyla kötülenmekten başka amaçla ağza alınmadığı bir dönemde bunun ne kadar güç olduğunu elbette biliyoruz. Ayrıca belki daha da güç olan, bu misyonun, Türk siyasal yelpazesinin "sol" adı altında sağcı politikalar yürütmüş partilerden temizlenmesi ve gerçekten demokratik ve toplumcu olan güçler (parti, dernek, fraksiyon vb.) tarafından üstlenilmesidir. Yine de bilime, militan ruha ve ezilenlerle empatiye dayanan devrimci kadroların, zaten gerçek anlamda kitlelerin çıkarına olan bir programı halka mal etmeleri o kadar da zor olmamalıdır.

Hortumcuların ve aymazların tetiklediği zelzele yaklaşırken, önümüzde, zeminimizi sağlamlaştırmaktan başka bir yol da bulunmuyor.

"Küreselleşme"den "İmparatorluk"a

Her tarihi dönem kendi egemen özelliklerini yansıtan kavramlar üretir ya da eski kavramlara yeni bir içerik, yeni bir anlam yükler. XIX. yüzyılda uluslararası ilişkileri tanımlamada gözde kavramlar *imparatorluk* ve onun dış ilişkilerini ifade eden, siyasal içerikli *emperyalizm* kavramlarıydı.[1] XX. yüzyıla girerken burjuva demokrasisi yolunda en hızlı adımları atan Victoria Saltanatı bile, hâlâ metropoldeki vatandaşlarının göğsünü üzerinde güneş batmayan imparatorluğun gururuyla kabarıyordu. Napoléon Bonapart'ın İmparatorluğu ile başlayan yüzyıl, birçok imparatorluğu karşı karşıya getiren kıyasıya bir paylaşım savaşıyla son buldu.

---

[1] Fransız Le Robert tarih sözlüğüne göre "emperyalizm" sözcüğü, Fransa'da, 1832'de, kralcılara karşı III. Napoléon'un imparatorluğuna bağlı olanlar için kullanılmaya başlanmıştı. 1893'ten sonra, İngilizcede 1878'de kullanıldığı gibi, koloniyal genişleme anlamı benimsendi. Marksist yorum ve Lenin'in emperyalizmi "kapitalizmin son aşaması" olarak niteleyen eserinden sonra da küçültücü bir anlam kazandı *(Dictionnaire Robert Historique,* 1994, c. II).

XIX. yüzyılın kapitalist imparatorluk anlayışı, tanım gereği, "enternasyonalist"ti ve tüm uygar dünyayı kapsayan Roma İmparatorluğu'ndan farklı olarak bu dönemde birkaç imparatorluk bir arada yaşıyordu. Sermaye birikimine paralel olarak her yükselen ulus-devlet dış pazarlara el koyma ve kendi imparatorluğunu kurma özlemi içindeydi ve bu özlemini çekincesiz sergiliyordu. Egemen sınıf sözcüleri de aynı dönemde kendi aralarında kıyasıya rekabet halinde olan bu imparatorlukları *uygarlaştırma misyonu* aldatmacasıyla savunuyorlardı.

Sosyalistler bu rejimleri başlangıçta daha ziyade "eski hanedan yapılarının devamı" olarak eleştirdiler. Marksist eleştirinin henüz sadece bir avuç kuramcının dikkatini çektiği bir sırada, antiemperyalizm, sosyalistler için "bir ulusun sırtındaki çağdışı baskılara son verilmesi davası"[2] anlamını taşıyordu. Gerçekten bu dönemde emperyalizm, sömürgecilikten farklı bir olgu olarak görülmüyor ve Hobson bile "Almanya ve Fransa'daki '*koloniyal*' partiler ile İngiltere'deki '*emperyalist*' partiler (vurgular Hobson'un) genel amaç ve yöntemlerinde aynı şeylerdir"[3] diye yazıyordu.

J. A. Hobson, emperyalizmin, iktisadi anlamda, klasik-liberal eleştirisini yapan ilk düşünürdür.[4]

Hobson, XX. yüzyılın başında kaleme aldığı eserinin girişinde, "modern emperyalizm hakkındaki bu çalışma-

---

2 George Lichtelm, *De L'Imperialisme*, Calman-Lévy, Paris, 1972, s. 20.

3 J. A. Hobson, *Imperialism*, Londra, 1938 (ilk baskı, 1902). Ancak eklemek gerekiyor ki yazar, "doğru terim" olarak "emperyalizm"i buluyor (s. 5)

4 Eric J. Hobsbawm'a göre "emperyalizm" kavramı, "Britanya'nın siyasal yaşamına ilk kez 1870'lerde girdi ve bu on yılın sonunda bile hâlâ uydurma bir deyim olarak görülüyordu." Kavram "kendisinden ayrı düşünülemeyeceği ekonomik boyutu 1890'larda kazandı." Bkz. *İmparatorluk Çağı 1875-1914*, Dost Yayınları, Ankara, 1999, s. 71.

mn hedefi, herkesin dudağındaki bir terime daha fazla açıklık getirmektir"[5] diyordu. "Herkesin dudağındaki bu terim"e, Hobson, nasıl bir açıklık getirmiştir?

Hobson'un emperyalizmle ilgili verilerinin Lenin'in ünlü teorisine büyük ölçüde temel teşkil ettiği bilinen bir hususdur.[6] Bununla beraber Hobson, emperyalizm, enternasyonalizm ve milliyetçilik arasında günümüzde de gündeme gelen ilginç ilişkiler kurmuştur.

Bu ilişkiler, İngiliz kuramcının zihninde nasıl şekillenmişti?

Hobson'a göre enternasyonalizm ile milliyetçilik arasında başlangıçta çelişki yoktu ve "milliyetçilik, enternasyonalizme giden düz bir yoldu"[7]. İngiliz iktisatçı bu idealist düşüncesinde, uluslararası pazarın henüz fazla gelişmediği bir dönemde yaşamış olan Machiavelli, Dante, Vico gibi düşünürlere dayanıyor ve Fransız Devrimi öncesinde Lessing, Goethe, Rousseau, Kant gibi aydınlanma düşünürlerinin de bu konuda onları izlediğini söylüyordu. Bu güçlü düşünürlerden her biri, evrensel perspektifi kaybetmeden, ülkelerinin ulusal oluşumlarına da katkıda bulunmuşlardı. Ve böyle zengin bir referans çerçevesinde, emperyalizm kuramcımız, "biçim ve ruh olarak gerçek, güçlü bir enternasyonalizm(in), daha ziyade, ortak ulusal ihtiyaç ve çıkar birliği temelinde, güçlü ve onurlu ulusal varlıkları varsay(dığını)" düşünüyordu.

---

[5] *Age*, s. XXII

[6] Lenin, 1916 Nisanında kaleme aldığı *Emperyalizm* başlıklı eserine yazdığı önsözde, Hobson'un incelemesine "layık olduğu tüm ilgiyi gösterdiğini" belirtiyor; eserin Fransızca ve Almanca baskılarına yazdığı önsözde ise, "burjuva sosyal reformizmi ve barışçılığını savunan" Hobson'un "emperyal..inin başlıca siyasi ve iktisadi niteliklerini kapsayıcı ve yetkin bir biçimde betimlediğini" vurguluyordu. Bkz. *Imperialism, The Highest Stage of Capitalism*, International Publishers, New York, 1939, s. 7, 15.

[7] Hobson, *age*, s. 7.

Ne var ki zaman geçmiş, uluslararası ilişkiler değişmişti. Yazarımızın yaşadığı dünya artık farklı bir dünyaydı ve "emperyalizm olarak görülen politikanın yeniliği, ilk planda, birçok ülke tarafından kabul edilmesiydi ve aralarında rekabet eden birçok imparatorluğun varlığı esas olarak modern bir olguydu."[8] Emperyalizmin doğuşuyla birlikte, ulusçuluğun evrensellikle bağdaşma halinde olmadıkları artık gözler önüne serilmişti.

Hobson, idealist bir yöntemle, işte bu "modern olgu"yu kıyasıya eleştirmiştir.

Hobson'dan Lenin'e

İngiliz kuramcı'ya göre mevcut imparatorluklar ulusal değil, sınıfsal çıkarlara dayanıyorlardı ve doğal desteklerini de "militarizm, oligarşi, bürokrasi, himayecilik, sermayenin yoğunlaşması ve şiddetli ticari dalgalanmalar"[9] oluşturuyordu. Yazar dünyayı savaşa doğru götüren bu eğilimlere karşı, Keynes'i müjdeleyen bir biçimde devletin düzenleyici müdahalesini ve "gerçek demokrasi"yi savunuyordu. Kısaca Hobson, o zamana kadar siyasal bir kavram olan emperyalizmin iktisadi içeriğine eğiliyor ve onu bu açıdan eleştiriyordu.

Emperyalizm kavramının Hobson'la başlayan olumsuz anlamı Lenin'in aynı başlıklı eserinden, özellikle 1917 Ekim Devrimi'nden sonra "radikal bir biçimde"[10] değişti ve egemen çizgi haline geldi. Artık hiçbir güçlü devlet emperyalist hedefler güttüğünü açıkça ilan etmiyor, edemiyordu. Bir ülkeyi "emperyalist" olarak tanımlamak adeta bir hakaret olarak algılanmaya başlanmıştı. Kapitalizm kervanına geç katılan İtalya, faşist bir rejim altında yaşarken bile

---

[8] *Age*, s. 7.

[9] *Age*, s. 360.

[10] G. Lichtheim, *age*, s. 20.

"proleter milletler"den söz ediyor; Nazi Almanyası ise kendisini "nasyonal sosyalizm" olarak tanımlıyordu.

İki savaş arası, hayat kavgası veren sosyalist sistem ile kapitalist sistem arasındaki kutuplaşmaya tanık oldu. Fakat 1939'da harekete geçen cephe, 1929 buhranıyla sarsılan kapitalist sistem içinde Versailles düzenini yerle bir etmek isteyen intikam cephesiydi. Kapitalizmin iç çelişkileri, yirmi yıllık bir toparlanma döneminden sonra dünyayı yeniden kana bulamıştı.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan ve Birleşmiş Milletler sistemiyle sömürgeciliği de bir ölçüde tasfiye eden yeni dünya düzeninin kavramsal parolası "demokrasi" idi. Kapitalist kampın "liberal" kanadı, Sovyetler Birliği'yle yaptığı taktik bir anlaşmayla "totalitarizm"in başını ezmiş ve "demokrasiler" zafer kazanmıştı. Fakat W. Churchill'in antikomünist stratejisi bütünüyle somutlaşmasa bile Sovyet Kampını "demirperde" ile kuşatan politika savaş biter bitmez hayata geçirildi: Kapitalist dünya yaralarını sararken sosyalizmle çelişkisi ön plana çıkmış, soğuk savaş başlamıştı.

İmparatorluk ya da Emperyal Cumhuriyet

Soğuk Savaş içinde "halk demokrasileri", "burjuva demokrasileri"nin samimiyetsiz bir kabuktan ibaret olduğunu, yenisömürgeci ve emperyalist yöntemleri pek de gizli denemeyecek biçimlerde sürdürdüğünü ileri sürüyor; Batılı demokrasiler de Sovyetler sistemini "totaliter"likle suçluyordu. Bu savaş kırk beş yıl kadar sürdü ve burjuva demokrasilerinin Berlin duvarının yıkılmasında simgeleşen zaferiyle sona erdi. Fakat bu süreç tek düze ve çelişkisiz bir süreç olmadı. Altmışlı yıllarda, Vietnam Savaşı'nın da etkisiyle, "Amerikan Rüyası"nın bütün yapmacıklığı ortaya çıkmış, dünyada devrimci bir dalga esmişti. Fransa'da

Mayıs-68 Devrimci atılımı Avrupa'yı sarsarken, hemen tüm Amerikan kampusları da hareket halindeydiler. "Amerikan İmparatorluğu"nun içyüzü de, tam bu sıralarda, C. Julien'in aynı adı taşıyan ileri görüşlü eserinde bütün çıplaklığıyla sergilendi.[11] Amerikan emperyalizmi, uluslararası kapitalizme egemen olan ayrı bir "İmparatorluk" oluşturuyordu.

Ne var ki, Fransız yazarın gösterdiği gibi, "Amerikan İdealizmi"ni Amerikan milliyetçiliğine maske olarak kullanan yönetici sınıflar "önce Amerika!" sloganının hâlâ evrensellik ve enternasyonalizmle bağdaştığı kanısındaydılar. Aslında bu eski bir türküydü; fakat bu tezi savunanların kendilerine göre sağlam referansları vardı.

Daha yüzyılın başlarında, W. Wilson bu konuda çok sarih olmuş ve şunları söylemişti: "Zaman zaman milliyetçilikle enternasyonalizm arasında bir ayrım yapmaya çalışan beylerin tartışmalarına tanık oldum. Bu ayrımı kabul etmenin çok zor olduğunu düşünüyorum. Çünkü en büyük milliyetçi olan kişi, ulusunun en büyük ulus olmasını isteyen kişidir. En büyük ulus da dünya ulusları arasında görevini tam olarak yerine getiren ulustur. Böyle bir görünüşe sahip olan ulus silah gücüyle, ticari rekabetle ya da insanlık sorunlarının derinliğine kavranmasından doğan manevi liderlik yolu ötesinde başka bir yolla elde edemeyeceği bir etki ve güce ulaşmış demektir."[12]

Görüldüğü gibi sağ cephede özde değişen bir şey yoktu. Fakat biçimde, başkan Wilson, belli bir incelik ve asalet getirmişti.

Bugün yukarıdaki satırları okurken, Wilson'un, riyakârca da olsa, bir bakıma Hobson'dan daha "ileri görüşlü" olduğunu söyleyebiliriz. Galiba ideoloji, çoğu zaman ol-

---

[11] Claude Julien, *Amerikan İmparatorluğu*, Çev. Tahsin Saraç, Aysel Gülercan, Hitit Yayınları, Ankara, 1969.

[12] C. Julien naklediyor, *age*, s. 10.

duğu gibi, bilimsel yaklaşıma galebe çalmıştı ve burada bir an durup düşünmek gerekiyordu: Gerçekten Amerika bugünkü gücünü "insanlık sorunlarını derinliğine kavramasından doğan manevi liderlik yolu" ile mi elde etmişti? Yoksa Wilson'un çağdaşı C. Jung'un, Nietzsche'den aldığı ilhamla işaret ettiği gibi, emperyalizm, insan kişiliğini oluşturan "güç istenci"nin millet düzeyindeki adı mıydı?[13]

Amerika'nın 1960'larda ulaştığı "etkiyi ve gücü", C. Julien'den birkaç yıl sonra liberal bir Fransız düşünürü çok farklı bir şekilde, daha çok Wilson geleneğinde değerlendirmeye çalıştı. "Emperyal Cumhuriyet"in dünyadaki yerini inceleyen Raymond Aron, eserinde "emperyal" sıfatının "emperyalist" kavramı gibi "küçültücü" olmadığını büyük bir itinayla vurguluyordu. Aron'a göre "emperyal devlet", "gücünü, zayıfa iradesini dikte etmek ya da dost devletleri köleleştirmek için değil, ihtiyaç halinde, himaye altındaki devletleri savunmak için kullanı(yordu)."[14]

Bu devletlerin zaman zaman nasıl "savunulduklarını" bugün daha iyi biliyoruz. Fakat Aron'un aynasında Wilson ön plana çıkmış, Lenin arka plana itilmişti. "Emperyalizm" kavramının aşağılayıcı tonunun devam ettiği yıllarda bile "emperyal devlet" sözcüğünü XIX. yüzyılın kulaklarını çınlatan, olumlu bir anlamda kullananlar eksik değildi.

Seksenli yıllarda, yeni bir gelişme olmuş ve sistem kavgasında değişik bir kavram ön plana çıkmıştı: *Küreselleşme*. Sosyalist rejimleri "insan haklarına dayanan" ve "küreselleşen" kapitalizm yıkmış ve evrensel planda öz-

---

[13] C. G. Jung; *Psychologie de L'Inconscient*, Cenevre, 1963. s. 100 (ilk baskı 1916).

[14] Raymond Aron, *The Imperial Republic*, Massachusets, 1974, s. 257 Aron, eserinde belirttiği gibi, "emperyal" ve "emperyalist" tanımlarında George Liska (*Imperial America: The International Politics of Primacy*, Jhons Hopkins Press, 1967) ve Robert W. Tucker (*Nation or Empire: The Debate over American Foreign Policy*, Jhons Hopkins Press, 1966) ile aynı paralelde düşünmektedir.

gürlük yolları açılmıştı. Hatta "tarihin bittiğini" ileri sürenler bile oldu.

Bu, gerçekten böyle miydi?

Olayları birazcık olsun derinlemesine çözümleyenler bu görüşün yapaylığını hemen teslim etmişlerdir. Fakat son yirmi yıl "küreselleşme" tartışmalarıyla geçti: Küreselleşme neydi? Küreselleşmenin motor gücünü hangi toplumsal kuvvetler oluşturuyordu? Küreselleşme insanlığın mutluluğuna katkıda bulunan olumlu bir gelişme miydi?

Yoksa emperyalist sistemin yeni bir adı ve yeni bir aşaması mıydı?

1980'li Yıllar

Bu sorulara yanıtlar aranılırken "emperyalizm" kavramı da gündemden düşmemişti ve "küreselleşme"nin emperyalizmin yeni bir aşaması olduğu tezi nesnel verilerle kanıtlanıyordu. Bununla beraber daha 1980'lerde, küreselleşme kavramı tüm dudaklardayken, XIX. yüzyılın siyasal terminolojisinin bazı egemen kavramları yeniden ön plana çıkmaya başladılar. Yeniden "imparatorluk"lardan, "büyük güçler"den, siyasal anlamda "emperyalizm"den söz edilmeye başlandı. Paul Kennedy'nin Reagan döneminde kaleme almış olduğu bir eser de, geleceğe çok iyimser bir şekilde bakmasa bile, bu konuda büyük yankılar uyandırmıştı.

Modern tarihe "büyük güçlerin yükselişi ve çöküşü" açısından eğilen Amerikalı bilim adamı, 1980'lerde, çağdaş büyük güç olarak kendi ülkesini inceliyordu. Ve "ABD'nin dünyada, kabaca, çeyrek yüzyıl önceki kitlesel askeri mecburiyetler dizisini aynen koruduğunu, buna karşılık dünya üretimine katkısının, askeri harcamalarının, askeri personelinin ve dünya gelirinden aldığı payın o zaman

bugünkünden çok daha geniş olduğunu"[15] söylüyordu. Bundan çıkarılacak sonuç açıktı: Amerikan imparatorluğu, tarihteki bir sürü benzeri "büyük güç" gibi çöküş halindeydi. Fakat bu henüz "göreli bir çöküş"tü.[16]

Bugün, P. Kennedy'nin kehanetinden on beş yıl sonra, ABD'nin tek süper güç olarak dünyaya egemen olduğunu görüyoruz. Bu egemenlik uzun süreli olacak mıdır?

Kennedy yanılmış mıydı?[17]

Amerikalı tarihçinin yanılıp yanılmadığı konusuna ilerde tekrar döneceğiz. Fakat günümüzde, "İmparatorluk" kavramının, bu kez çok farklı bir şekilde, özgül bir Marksist yorum çerçevesinde tekrar gündeme getirildiğini ve hararetle tartışıldığını görüyoruz. Ne var ki söz konusu yorumda "İmparatorluk" artık belli bir büyük devlet, bir "süper-güç" olarak değil, bir sistem, daha doğrusu uluslararası kapitalizmin bugün varmış olduğu aşama olarak sunulmaktadır.[18]

Gerçekten Negri ve Hardt'ın optiğinde "İmparatorluk" emperyalizmden de sonraki bir aşamadır ve herhangi bir devletle, bir "süper-güç"le özdeşleşmemektedir: "İmparatorluk kavramı temelde sınırların yokluğuyla nitelenir; İmparatorluk yönetiminin ucu bucağı yoktur... İmparatorluk bir toprak parçasını ve bir nüfusu yönetmekle kalmaz, doğrudan insan doğası üzerinde hâkimiyet kurmaya çalışır. İmparatorluk yönetiminin nesnesi, bütünlüğü içinde top-

---

[15] Paul Kennedy, *The Rise and Fall of the Great Powers*, Random House, New York, 1987, s. 521.

[16] *Age*, s. 514.

[17] P. Kennedy 11 Eylül 2001 saldırısından sonra yazdığı bir yazıda -on yıl önce çöküş halinde gördüğü- ABD'nin üstün gücünü vurgulamakla beraber, ülkesinin giderek artan bir nefret dalgası içinde tecrit olma tehlikesine parmak basıyor ve yöneticileri, "Amerika bir ada değildir" diye ikaz ediyor (bkz. *L'Amérique n'est pas une île*", *Le Monde*, 5 Mart 2002).

[18] M. Hardt, A. Negri, *İmparatorluk*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2000.

lumsal hayattır ve bu yüzden imparatorluk bio-iktidarın paradigmatik biçimidir."[19]

Negri'nin 'Deus Ex Machina'sı

Görüldüğü gibi, Negri ve Hardt'ın sundukları imparatorluk, şaşırtıcı bir "İmparatorluk"tu. Adeta, ultra-emperyalizm kuramcısı Kautsky'nin bile tahayyül edemediği, elle tutulmaz, gözle görülmez, her yerde hazır ve nazır (küresel) bir *Deus Ex Machina* ile karşı karşıya bulunuyorduk.

Böyle bütünsel bir yorum doğal olarak sert eleştirileri davet ediyordu ve bu eleştiriler gecikmedi. Özellikle düşünürlerimizin "ulus-devlet"e elveda diyen ve sınıf kavgası yerine "evrensel bir cumhuriyet, sınırsız ve içleyici bir yapı içinde bir iktidarlar ve karşı-iktidarlar ağı" (s. 183) tasarlayan fikirleri küreselleşme konusundaki "moda fikirler"le[20] örtüşüyor ve o bağlamda eleştiriliyordu. Oysa altmışlı yılların hızlı devrimcisi, devrimden vazgeçmemişti. Fikir arkadaşıyla birlikte geliştirdiği toplumsal paradigmaya uygun olarak, postmodern militanlar, karmaşık ve çok yönlü bir kavga içinde, "sömürülen ve kapitalist tahakküme tâbi olan *herkes*"ten oluşan "proletarya"yı devrime götüreceklerdi (s. 77).

Negri ve Hardt'ın zengin bir referans çerçevesiyle donanmış ve zevkle okunan eseri çağdaş kapitalizmin somut bir analizine dayanmadığı için, birçok yönden öğretici olmakla beraber, temel tezinde inandırıcı değildi. Örneğin eserde, "bizim bu kitabı yazdığımız ve yirminci yüzyılın sona erdiği şu günlerde, kapitalizm mucizevi bir şekilde sağlıklı, birikim mekanizması her zamankinden daha iyi

---

[19] *Age*, s. 20, 21.

[20] Jhon Bellamy Foster, *Imperialism and "Empire"; Monthly Review*, Aralık, 2001. "Moda fikirler"den yazarların açıkça benimsedikleri postmodern tavır kastedilmektedir.

işliyor" (s. 284) denilince, okur beyhude yere bunu kanıtlayacak ekonomik veriler ve analizler arayacaktı. Belki de Negri ve Hardt'ın kitabını, daha ziyade, bir Fransız toplumbilimcinin deyimiyle, "*Foucault'laştırılmış bir Marksizm*"[21] saymak daha doğru olacaktı.

Bu konuya, yine de, burada bir nokta koyalım; çünkü asıl amacımız bu küresel "İmparatorluk"un analizinden çok günümüzde bu terimin ve "siyasal emperyalizm"in giderek yeniden ön plana çıkmalarına ve belki de kavram olarak "küreselleşme"nin yerini alma eğilimlerine dikkati çekmekti. Bu bağlamda önemli olan da bu eğilimin anlamını ve olası sonuçlarını ortaya koyabilmektir. Negri ve Hardt'ın çözümlemeleri, "İmparatorluk"u bir "mutlak kötülük" olarak sunmalarına rağmen, somut bir toplum projesine dayanmıyor ve postmodern yorumlarla birçok ortak unsur içeriyor.

Günümüzde küresel imparatorluk tezini ABD kamuoyunda ön plana çıkaran ve benimseten başlıca olgunun New York'taki 11 Eylül 2001 tarihli terörist saldırı olduğu izlenimi yaygındır. Oysa, burada işaret etmek isteriz ki, ABD merkezli ve olumlu biçimde bir emperyal söylem daha önce başlamıştı. Hatta Washington'daki kimi "araştırma enstitüleri" emperyalist bir politikayı öven ve devlet adamlarına öneren bir tutum içine girmişlerdi.[22] Onlara

---

[21] Michel Wieviorka, "Tony Negri, L'Ambigu", *Le Monde*, 2 Şubat 2002. Yazara göre Negri'nin bir ayağı hâlâ gençlik yıllarında olduğu gibi "sol sapma"dadır. Gerçekten New York Times'in "yeni bin yılın ilk büyük teorik sentezi" diye selamladığı eserde, Foucault'dan esinlenmiş bir biçimde mikro-iktidarlara karşı savaş açılmıştır. Negri aynı gazetede yayımlanan bir söyleşisinde, "üçüncü dünyacılık" ile "egemencilik"e *(souverainisme)* karşı savaş halinde olduklarını belirtmiştir. Düşünür "bu bir karşı-iktidar hareketidir" demektedir. Negri'ye göre, "yeni sol" bu kavgadan doğacaktır (*Le Monde*, 27-28 Ocak 2002).

[22] Thomas E. Ricks, "U.S. Urged to Embrace an 'Imperialist' Role", *International Herald Tribune*, 22 Ağustos 2001. Söz konusu araştırma enstitüsü *The Project for the New American Century* adını taşımaktadır.

göre artık "emperyalizm" sözcüğü küçültücü bir yüklemden kurtulmalı, XIX. yüzyıldaki olumlu anlamına kavuşmalıydı.

Son Amerikan seçimlerinde de ülkenin yeni dünya düzenindeki askeri rolüyle ilgili tartışmalar önemli bir yer tutmuştu. Körfez Savaşı'ndan Kosova zaferine giden müdahaleler zincirinde Amerikan muhafazakârları çok daha kararlıydı ve ABD'nin uluslararası taahhütlerine ters düşen yeni bir savunma stratejisiyle seçimlere girmişlerdi. Yeni "İmparatorluk" dev bir ebem kuşağıyla kuşatılmalı ve bunun altındakileri tehdit edebilecek tüm saldırıları havada vuracak büyük bir zırh yaratılmalıydı. Cumhuriyetçi yönetim bunun gerektirdiği mali külfeti karşılamaya da hazırdı.

11 Eylül Sonrası

Bütün dünyada bir şok etkisi yaratan 11 Eylül saldırısı ABD'yi böyle bir ortamda yakaladı ve gelişmelere hem damgasını vurdu hem de bir ölçüde zaten var olan eğilimlere ivme kazandırdı.[23] ABD'nin etkili yayın organlarında

---

[23] *11 Eylül 2001'den sonra ABD'nin bir "İmparatorluk", ABD siyasetinin de bir "emperyalizm" olduğu hakkındaki görüş yaygınlaştı. Bu eğilimi özetleyen bir yazar şunları söylüyor: "Amerikalılar, kendilerine -özellikle kindar yabancılar tarafından- emperyalist denmesine alışkındırlar. Fakat son zamanlarda ülkenin bazı üst düzeydeki düşünürleri de bu fikri benimsediler. Daha da şaşırtıcı olan şey, bu sözcüğü olumlu bir şekilde kullanıyorlar." Emily Eakin, "It Takes an Empire' Say Several U. S. Thinkers", *The New York Times*, 2 Nisan 2002. "ABD İmparatorluğu"nu Amerikan basınında eleştiren başka bir örnek için bkz. William Pfaff, "Empire isn't an American Way", *International Herald Tribune*, 9 Nisan 2002. Buna karşılık Tony Blair'in dış politika danışmanı Robert Cooper, *İmparatorluklar Hâlâ Gerekli* başlıklı yazısında, ABD'nin yanı sıra AB'nin de "etnik egemenliğin ve merkezi mutlakiyetin söz konusu olmadığı, işbirliğine dayalı", "postmodern" bir imparatorluk olması gereğini vurguluyor (*The Guardian*, 7 Nisan 2002; *Radikal*, 19 Nisan 2002). Türkiye'de bu süreci dikkatli ve tutarlı bir şekilde izleyen Ergin Yıldızoğlu'nun bir analizi için bkz. *Ulusal Devletlerden İmparatorluğa*, *Cumhuriyet*, 10 Nisan 2002.*

artık imparatorluk ve emperyalizmden de öte, açıkça sömürgeciliği bile savunan yazıların yer alması[24] bu evrimin anlamlı bir göstergesi sayılabilir. Bunu mümkün görmeyen kimi düşünürler için de, ABD artık "demokrasi" anlayışını değiştirmeli ve "zararsız diktatörlüklere" bundan böyle hoşgörüyle bakmalıydı!

Robert D. Kaplan, 11 Eylül'den hemen sonra okuyucularına W. Wilson'un "asaletli iyiliğinin" artık geçersiz hale geldiğini şu satırlarla anlatıyordu: "Dış politikamızda ilk kez XX. yüzyılın başında Başkan Woodrow Wilson tarafından getirilen muzaffer idealizm İkiz Kulelerin yıkılmasıyla son buldu. Şimdi biz artık kendi ülkemizde güvende değilken dış politikamızda bu *asil iyilik* yapma misyonu lüksünü taşıyamayız.. Demokrasi görüşümüz bile değişmeli. Pakistan, Mısır ve Tunus gibi ülkelerin demokratikleşmesini istemek yerine zararsız diktatörlüklere ve karışık rejimlerin farklı türlerine, bu çabamızda bize destek verdikleri sürece, hoşgörüyle yaklaşacağız."[25]

Burada, şimdilik daha ihtiyatlı bir biçimde ve önceki söylediklerimizi de özetleyerek şu soruları sorabiliriz. Uluslararası ilişkilerde Sovyet Devrimi'nden sonra pejoratif bir anlam kazanmış olan "emperyalizm", hatta "sömür-

---

[24] Bkz. Paul Jhonson, *The Answer to Terrorism? Colonialism* (bkz. *The Wall Street Journal*, 6 Ekim 2001). Yazar XIX. yüzyılda Kuzey Afrika'daki "korsan devletler'in (Tunus, Cezayir, Trablusgarb Beyleri) Akdeniz ticaretini önlediğini, bunların önce İngiltere tarafından bombalandığını, fakat bu etkili olmayınca "mantıki adım"ı Fransa'nın atarak kolonyalizmi başlattığını ileri sürüyor. Bu yaklaşım günümüzde ABD'nin bazı devletleri "haydut devlet" (*Rogue States*) ilan eden politikasıyla çarpıcı bir benzerlik gösteriyor. *Süddeutsche Zeitung*'da (22 Kasım 2001) aynı konuda Petra Steinberger, "Şimdi Emperyalistlerin Zamanı" başlıklı makalesinde şunları yazıyordu: "Yabancı asker, yerliler için işgalden başka bir şey değildir. Doğu Timor ve Kosova'da olan *Foreign Affairs*'de denildiği gibi, 'iyi niyetli sömürgecilik uygulaması'dır. Ve şimdi Afganistan'da bu kavram ortaya çıkıyor" (*Radikal*, 1 Aralık 2001).

[25] *Radikal*, 29 Eylül 2002 (23 Eylül 2002 tarihli *Washington Post*'dan çeviri).

gecilik" kavramları günümüzde iade-i itibar mı ediyor? Aslında bazen olumlu bazen de olumsuz olarak hep kullanılmış olan "İmparatorluk" kavramı ön plana mı çıkıyor? Sovyet sisteminin çöküşü ve küresel krizle birlikte Leninist emperyalizm parantezi kapanıp, XIX. yüzyılın siyasal içerikli imparatorluk ve emperyalizm anlayışları mı benimseniyor? 11 Eylül terör eylemi bu gelişmelerde yeni bir milat mıdır? Başka bir deyişle, ünlü *The Economist* dergisinin kapağına yazdığı gibi, 11 Eylül, "dünyanın değiştiği gün" mü oldu?[26]

Önümüzdeki dönemde bu sorular çok daha net yanıtlara kavuşacaklar.

Praksis, Yaz, 2002

[26] *The Economist,* 15-21 Eylül 2001. Dergiye göre bu terör olayıyla dünya son dönemde, "Amerika ve sadece Amerika sayesinde geçirdiği artık hayali bile mümkün olmayan bir özgürlük ve fırsatlar çağı"na elveda ediyordu

George W. Bush'un Bağdat Seferi

Savaş çoktan bitti; "zafer" kazanıldı; fakat Amerikalılar, Irak'ta hâlâ ölülerini saymaya devam ediyorlar. Bunların miktarı şimdiden savaş sırasında verilen kayıpları geçti. Spor niyetine "talim" yaparak her ay maaşlarını ceplerine atacaklarını sanan paralı askerler, şimdi Bağdat cehenneminde hiç ummadıkları risklerle karşı karşıya bulunuyorlar. Kendilerine vaat edilen alkışlar kopmadı; çiçekler atılmadı ve şimdi, tüm görgü tanıklarına göre, bir an önce kapağı tekrar ülkelerine atmaktan başka bir şey düşünmüyorlar.

Evet, Amerikalı ölülerin teker teker kaydı tutuluyor; televizyonlarda bunlar için yapılan merasimler izleniyor ve kendi sistemlerinin kurbanı olan, hayatlarıyla beraber onurlarını da kaybeden bu zavallılara bütün dünya acıyor. "Barış"ta ölen "marine"lerin sayısı 150'yi geçti..

Ya Iraklılar? Yalana ve iftiraya dayanan bir kampanyadan sonra, bir ay acımasızca bombalanıp ülkeleri işgal edilen ve kendileri de vahşice öldürülen Iraklılar? Onların

kimse kaydını tutmuyor, hesabını bilmiyor; sadece sayılarının onbinlerce olduğu söyleniyor. Ve zavallı Irak halkı, bugünkü koşullarda, doğru dürüst ölülerini gömme olanağına bile sahip bulunmuyor!

Sanıyorum, sadece bu tablo üzerinde bir an düşünmek bile günümüzde nasıl bir dünyada yaşadığımızı kavramaya yeter. Bir zorba devletin "sıfır ölü" hesabıyla çaresiz bir halkı ezmesi, sonra da tahrip ettiği ülkeyi kendi halkına soydurması, XXI. yüzyılda ulaşılan "uygarlığın" derecesi hakkında bir fikir vermiyor mu?

Şurası kesin ki dünya hiçbir zaman sevgiyle, merhametle yönetilmedi. Güçlü olan, zayıf olanı her zaman ezdi; kardeşliğe ve ortak paylaşıma dayanan bir dünya kurmak isteyenleri tecrit etti, yozlaştırdı ve sonunda da yenerek "alay konusu" yaptı. Fakat galiba insanlık bu gerçeği ilk kez bu kadar acı bir çıplaklık içinde yaşıyor.

Hobbes, üç yüz elli yıl önce "*homo, homini lupus*" (insan, insanın kurdudur!) demişti. Ilginçtir ki, Amerika'nın bugün dünyaya egemen kılmak istediği düşünce ve ilkeler de *Hobbes*'tan kaynaklanıyor. Bunu söylerken, *Leviathan* yazarına mecazi anlamda gönderme yapmıyorum. Bugün Amerika politikasını yönlendiren "fikir liderleri"nden; onların yayımlanmış, yankı uyandırmış eserlerinden söz ediyorum. "Bugünlere nasıl geldik?" diye düşünürken önce bu konuda bazı saptamalar yapmamız gerekmiyor mu?

Fukuyama'dan Kagan'a

Sovyet Sistemi çöktükten sonra Fukuyama "tarihin bittiğini" ilan etmişti. Hegel'in sisteminde "Espri" nasıl sonunda Prusya devletine sığınmış ve tarih sona ermişse, Fukuyama'nın "sistemi"nde de Sovyet Sistemi yıkılmış ve en yüce örneğini ABD'de bulan liberal demokrasiler "ebe-

di" bir zafer kazanmıştı. Bunun sonucunu herkes çıkarmalıydı.

Harvardlı profesör Huntington 1993'te bu sonucu çok iyi çıkarmış ve "uygarlıklar savaşı"nda Amerika'nın kendi liberal demokrasisini düşman uygarlıklara zorla benimsetme misyonunu dile getirmişti. Hatta bu yönde çözüm yolları da önermişti. Fakat birkaç yıl sonra bir dönüş yapmış, Amerika'nın zorlayıcı yöntemlerini eleştirmeye, bunları "ahlaksız" ve "tehlikeli" bulmaya başlamıştı. Oysa aynı yıllarda Cumhuriyetçi Parti içinde kendilerini "Yeni Muhafazakârlar" olarak adlandıran bir grup giderek güçleniyor ve Fukuyama'nın doktrinini hayata geçirmek için seferber oluyordu. O kadar ki, kendileri daha muhalefetteyken, 1998'de, Clinton'u bir savaşa davet eden ortak bir mektup da kaleme aldılar. Amerika Ortadoğu'ya müdahale etmeli, zulüm rejimlerini yıkmalıydı.

2000 yılında Cumhuriyetçiler iktidara gelince, "Yeni Muhafazakârlar"ın umutları artmıştı. Bunlara bağlı bir kuruluş olan Yeni Çağ Amerikan Projesi (PNAC) "hatırı sayılır bir Amerikan gücünün Körfez'de varlık göstermesi gereği"ni vurgulayan belgeyi tam bu sıralarda kabul etti.[1] Fakat savaş kararı için G. W. Bush yine de hazır değildi. Eski Teksas valisi, Başkanlık maratonunda bazı kötü alışkanlıklardan vazgeçmiş, kendini dine vermiş ve devlet yönetimine bir misyoner tutkusuyla sarılmıştı. Fakat kanlı bir savaşa karar vermek o kadar da kolay değildi. Ne var ki bu kararsızlık uzun sürmedi ve 11 Eylül saldırısı bir anda her şeyi değiştirdi.

---

[1] Michael Meacher, *The Guardian*, 4 Eylül 2003 (*Radikal*, 7 Eylül 2003). Yazar, Tony Blair'e muhalefet ederek istifa eden İngiliz eski Çevre Bakanıdır. Söz konusu belgeyi imzalayanlar arasında Dick Cheney, D. Rumsfeld, P. Wolfowitz, Jeb Bush (Başkanın küçük kardeşi) ve Lewis Libby (Cheney'in baş yardımcısı) gibi isimler bulunuyordu.

"İkiz Kuleler"in çöküşünü izleyen günlerde Bush, artık bambaşka bir dil konuşmaya başladı. Beyaz Saray'da, bir dünya savaşı ilan edercesine "teröre karşı savaş" ilan edildi ve bu savaşın çok uzun süreceği, çetin bir savaş olacağı bütün dünyaya anlatıldı. "Bizden olmayan bize karşıdır!" diyordu Başkan Bush ve kendisine göre sonunda mutlaka liberal demokrasi galip gelecekti. Tarihte ilk kez, büyük merasimlerle, eti budu belli olmayan, soyut bir düşmana savaş açılıyordu.

Amerikan ordusu ilk aşamada, 11 Eylül'ün yarattığı öfke dalgası içinde, Afgan mağaralarında *Taliban* avcılığı yaptı. Bunlar büyük kasırganın ilk işaretleriydi ve Cumhuriyetçi Parti aynı anda başka hazırlıklar içinde bulunuyordu. Bu hazırlıklar iki düzeyde yürütüldü. Bir yandan üst planda, Fukuyama'yı tamamlayacak, dünya kamuoyunda onun kadar yankı uyandıracak bir "teori" geliştiriliyor, öte yandan da daha somut ve kapsamlı bir savaş planı yapılıyordu. Teori misyonunu William Kristol; daha etkili bir şekilde de Robert Kagan yüklendi.[2]

Carnegie Uluslararası Barış Vakfı'ndan Robert Kagan, geçen yıl çıkan kitabında "Hobbes!" diyordu; "Kant değil, Hobbes!" Zaten tüm Batılı devletler topluluğu da 1648 Westfalya Anlaşması'ndan İkinci Dünya Savaşı'na kadar *Hobbes*'u uygulamıştı. Uluslararası düzen de denge politikasına dayanmış ve "güç politikası" *(Machtpolitik)* dengeyi sağlayan ya da yeni bir denge kuran başlıca araç olmuştu. Oysa XVIII. yüzyılda Kant, hayali bir "evrensel barış" politikası düşlemiş; fakat bunun, anarşiye düşülmemesi için neye (hangi güce?) dayanacağı konusunda belirsiz kalmıştı.

---

[2] Burada sözünü edeceğim iki önemli yayın şunlardır: R. Kagan, *Of Paradise and Power; America and Europe in the New World Order*, N. York, Alfred A. Knopf, 2002. William Kristol ve L. F. Kaplan, *The War over Iraq, Saddam's Tyranny and American's Mission*, San Fransisco Encounter Boks, 2003.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa, esas itibariyle Amerika'nın gücüne dayanarak, Kantçı ve barışçı bir politika izledi. Oysa Sovyet bloğunun yıkılmasından sonra her türlü tehdit ortadan kalktığı için bu politika tam bir bencillik ve sorumsuzluk halini aldı. Amerika artık bu durumu kabul edemezdi. Açıkça *Hobbes*'a dönmeli, gücünü ortaya koymalı ve kontrolü ele almalıydı. Görüldüğü gibi, Kagan'ın "demokratik" devrim tezi gayet açık ve seçikti.

Günümüzde Avrupalıları *Venüs*'lü, Amerikalıları da *Mars*'lı olarak gören Kagan'ın bu parlak tezini Amerikan siyaset sınıfı açısından değerlendiren de W. Kristol ile L. Kaplan oldular. Onlar da Baba Bush'un "dar gerçekçiliği" ve Bil Clinton'un "hayalci liberalizmi" ile alay ediyor, Başkan Bush'un atılgan politikasını göklere çıkarıyorlardı. Amerika'nın zulüm rejimlerine karşı bir misyonu vardı ve Bağdad sadece başlangıç noktasıydı. Zaten kitapları da Fransızcaya "Yolumuz Bağdat'ta Başlıyor!" ismiyle çevrildi. Anlaşılan yazarlar *despotik* rejimlere "demokrasi"yi getirmek için önce onları haftalarca bomba yağmuruna tutmayı "misyon"larının bir parçası olarak görüyorlardı. İşin ilginç yönü, basında, bu şahinlerin birçoğunun eski solcu, "Troçkist" vb. olduğunu anımsatarak bunları öven yazılar da çıkıyordu.

Bu, sorunun teorik yönüydü ve tarihte teori her zaman pratiği arkadan izlemiştir. Nitekim, teorik çerçeve kurulurken, Bush yönetimini Ortadoğu'da savaşa iten somut hesaplar yapılmış, planlar hazırlanmıştı. Cumhuriyetçi yöneticiler bu konuda çok ketum kalsalar da; "petrol" sözünü edenlere çok sinirlenseler de, bu "ayağı yerde" faktörlerin başında Ortadoğu petrolleri geliyordu.

Demokrasi mi? Petrol mü?

Her yıl biraz daha artan dünya enerji tüketiminin önemli bir kısmı Ortadoğu'dan sağlanıyordu ve daha otuz yıl ka-

dar bunun böyle olacağı hesaplanmıştı. Amerika Enerji Bakanlığı'nın raporlarına göre, Körfez ülkelerine yönelik günlük dünya petrol talebi 2000 yılında 14,8 milyon varil iken 2020 yılında 33,5 milyon varile çıkacaktı. Tüm ihtiyacı karşılamada Körfez ülkelerinin payı da % 35'ten % 47'ye yükselecekti.[3] Daha global planda ise "2010 yılına gelindiğinde Müslüman dünya küresel petrol üretiminin % 60'ını kontrol edecek, petrol ihraç kapasitesinin de % 95'ine sahip olacaktı."[4] Bu rakamlar Körfez ülkelerinin, özellikle de Suudi Arabistan'ın Amerikan ekonomisi açısından önemini açıkça ortaya koyuyordu. Oysa Amerika 1973 petrol krizinden, özellikle 1979 İran İhtilali'nden sonra Suudi Arabistan'la çelişkili ilişkiler içine girmişti.

Aslında Amerika yöneticileri Ortadoğu petrollerinin öneminin her zaman bilincindeydiler. Columbialı profesör Jeffrey Sachs'ın yazdığına göre, daha 1973 krizi sırasında, Pentagon'da, Ortadoğu'da kritik petrol bölgelerini işgal planları hazırlanmıştı. O sırada Ford yönetimi iş başındaydı ve Donald Rumsfeld Savunma Bakanı, Dick Cheney de Beyaz Saray genel sekreteri idiler.[5] Fakat ilişkiler o derece gerginleşmedi ve arkadan Tahran'da patlak veren "İslami Devrim", tam tersine, Amerika'yı Suudi Hanedanı'na yaklaştırdı.

Humeyni Rejimi tüm Ortadoğu'yu tehdit eden bir kitle tabanı oluşturunca, Amerika, ister istemez Riyad'a karşı farklı bir davranış içine girmişti. Belki de en iyi formül, düşman bir "fundamentalizm"e karşı dost bir "fundamentalizm"le yanıt vermekti. Üstelik Sovyetler de Afganistan'ı işgal etmiş, yeni bir tehdit noktası oluşturmuştu. Bunlara

---

3 A. Cordesman, "Don't Abandon Saudi Arabistan", *Financial Times*, 15 Mayıs, 2003.

4 *The Guardian*, 4 Eylül 2003.

5 Jeffery Sachs, "The Real Target of the War in Iraq was Saudi Arabia", *Financial Times*, 13 Ağustos 2003.

karşı ortak bir cephe kurmak, gözü kara Müslüman "mücahit"leri angaje etmek gerekiyordu. Yükselen Vahabilik, Amerika dostu Riyad sayesinde, diğer İslam merkezlerini kontrol etmede de yardımcı olabilirdi. "İslam sermayesi" bu yıllarda seferber oldu ve yeni mücahitler yetiştirme misyonu bağlamında, özellikle eğitim kurumlarına keselerin ağzı açıldı. 1981'de Suudi Arabistan ve Arap Emirlikleri'nin para babaları *Dar'ül Mal al-İslami*'yi açıyorlar, ertesi yıl da Kral Fahd kayınbiraderi Şeyh Saleh Kamel'i *El Baraka*'yı kurmakla görevlendiriyordu. Terör uzmanlarının belirttiğine göre, CIA Bin Ladin'i yine bu koşullarda, aynı yıllarda, İstanbul'da kendi saflarına kattı.[6]

1990 Körfez Savaşı ve sonuçları Ortadoğu için başka bir dönüm noktası oldu. Irak yenilmiş, Kuveyt kurtarılmış, fakat gözü korkan Amerika, yeni tehditlere karşı, kendisini İslam'ın kutsal topraklarına binlerce asker yerleştirmek zorunda hissetmişti. Anlaşılan, Afganistan "kurtarıldıktan" sonra boş kalan "mücahitler" için bunun ne kadar tahrik edici bir olay olduğunun farkında değildi. 11 Eylül'e kadar, Suudi Arabistan'dakiler de dahil, patlayan bombalar ve ölen Amerikalılar Beyaz Saray'ın gözlerini açmadı. Bu yüzden, 11 Eylül'ü izleyen günlerde, bu vahşi saldırıyı gerçekleştiren 19 teröristten 15'inin Suudi vatandaşı olduğu anlaşılınca, Amerikalılar kulaklarına inanamadılar. Bugün Amerika hâlâ bu inanılmaz olayın ayrıntılarını araştırıyor ve Kongre raporlarıyla kendi istihbarat örgütlerinin neden ve nasıl uyukladığını açıklamaya çalışıyor.

Tarihte Amerika'nın uğradığı en kanlı saldırı olan 11 Eylül terörü ülkede kısa sürede, soğuk savaş yıllarında ya-

---

[6] Bu konuda ayrıntı için bkz. Richard Labeviere, *Les Dollars de la Terreur, les Etats Unis et les Islamistes*, Grasset, Paris, 1999. Yazara göre CIA, İstanbul'u "dikkatle topladığı gönüllüleri Afgan makilerine göndermek için transit merkezi olarak seçti" (s. 106-107).

şanana benzer kolektif bir paranoya yaratmıştı. Üstelik darbe, dost sanılan bir ülkeden, Suudi vatandaşlarından gelmişti. Bu ortamda şahlanan bir milliyetçilik ve iç karartan bir korku en yoğun intikam hislerini kamçılıyordu. Fakat kimden ve nasıl intikam alınacaktı?

Amerika Suudi Arabistan'ı hedef alamazdı. Her şeye rağmen, şeklen de olsa, dost görünen bu ülkede zaten on binden fazla asker bulunduruyordu. Üstelik Suudi Hanedanı gerçekten de Amerika'ya ters düşmek istemiyordu. Bu Hanedan, daha önceki yıllarda, Amerikalı şahinlerin çoğunu, çeşitli danışmanlıklar, dolgun kontratlar, bol ücretli konferanslar vb. ile dolar milyoneri yapmıştı. Fakat yeni koşullarda, Ortadoğu için yeni bir düzenleme yapmak da kaçınılmaz olmuştu. Oysa bölgede Amerika'ya açıkça meydan okuyan bir ülke vardı.

Osame'den Saddam'a

Bu ülke petrol kaynakları itibariyle de Suudi Arabistan'a rakip olabilecek tek ülkeydi. 1990'da işgal ettiği Kuveyt'ten kovulmuş, fakat kendisiyle tam anlamıyla hesaplaşılmamıştı. Kısaca Saddam'ın despotik rejimi Amerikalı şahinlerin arayıp da bulamadıkları bir hedefti. Petrol uzmanı Nicolas Sarkis'e göre, Irak'ın 112 milyar varillik bilinen kaynakları dışında 150-250 milyar varillik da potansiyel rezervleri bulunuyordu.[7] Onu kontrol eden Amerika Ortadoğu'yu, Suudi Arabistan'ı ve tüm dünya petrollerini kontrol etmiş olacaktı.

Bağdat Rejimi bu koşullarda Amerika'nın hedef tahtası oldu ve Selahattin Eyyübi'yi model alan Saddam Hüseyin, Amerikalıların kolektif bilincinde, Afgan mağaralarında kaybolan Osame Bin Ladin adlı paryanın yerini aldı. Toplumsal imgelemdeki husumet andı töreni 12 Eylül fa-

[7] *Le Monde*, 25 Şubat 2003.

ciasının ilk yıldönümünde düzenlenen törenlerde ifadesini buldu. O sıralarda *Newsweek* dergisinin yazdığına göre, halkın nefretini Bin Ladin'den Saddam'a transfer etme operasyonu, Büyük Savaş sonrası Amerikan medyasının en büyük başarılarından biri olmuştu.

Petrol hayati idi; ama yine de on binlerce cana mal olacak bir operasyonda onu ön plana çıkarmak "politically correct" bir davranış olmazdı. Buna karşılık *özgürlük* ve *demokrasi* sözcükleri kolektif imgelerde daha güzel çağrışımlar yapıyorlardı. Gerçi Bush'un temsil ettiği "özgürlük", diğer şahinlerin dillerinden düşürmedikleri özgürlük kavramından farklıydı ve "ilahi" kökenliydi. "Övdüğümüz özgürlük", diyordu Bush, "ABD'nin dünyaya değil, Allah'ın insanlığa hediyesidir".[8] Bu mistik anlayış, Bush'un bağlı olduğu *Methodist Kilise*'nin de anlayışı değildi ve Amerika'da tüm kiliseler savaşa karşı çıkmışlardı. Fakat yeryüzündeki Ilah'lar kana (ve petrole) susamışlardı ve bunların hiçbir etkisi olmadı.

Bush'un "Bağdat Seferi" 20 Mart 2003'te "Şok ve Dehşet" operasyonu ile başladı ve 1 Mayıs 2003'te "koalisyon"un zafer çığlıklarıyla sona erdi.

Geçici Bilanço ve Perspektif

Savaş'ın bitiminden beş ay sonra Irak ve Ortadoğu hangi koşullar içinde bulunuyor? Geçici bir bilanço deneyebilir miyiz?

---

[8] *Newsweek*, 10 Mart, 2003. Bush'un din anlayışı için bkz. Bill Keller, "God and George W. Bush: How Religion Influences the President", *International Herald Tribune*, 19 Mayıs 2003. Yazarın belirttiğine göre George W. Bush tanrı ile birey arasında aracı kabul etmeyen, öznel bir din anlayışına sahipti ve kendisini inançlı (hangi dinden olursa olsun) insanlarla birlikte olduğu zaman daha rahat hissediyordu. *The New York Times Magazine* yazarlarından Deborah Sontag'ın naklettiğine göre, Recep Tayip Erdoğan'la görüşmesi sırasında kendisine "sen de ben de Yaratan'a inanıyoruz; bu yüzden büyük partnerler olabiliriz!" demişti.

Amerika'nın ve büyük umutlarla oluşturduğu "koalisyon"a dahil ülkelerin büyük bir düş kırıklığı içinde bulunduklarına, yazımın başında işaret etmiştim. Bu düş kırıklığı Irak Savaşı'nın askeri cephesi ile ilgili olduğu kadar mali yönüyle de ilgilidir.

Bush yönetimi, adeta tüm dünyaya meydan okur gibi Irak'ı işgal kararı aldığı zaman, operasyonun mali yönünü de en az askeri yönü kadar düşünmüştü. Amerikan bütçesinin ve ödemeler dengesinin büyük açıklar vermesi Amerikan yönetimini ürkütmemişti; tersine, günde iki milyar civarında Hazine tahvili ihraç edilerek savaş dış borçlanmayla finanse edilmek isteniyordu. Bir kez Irak petrollerine el konulduktan ve bunlar özelleştirildikten sonra yapılan harcamalar kolaylıkla telafi edilecekti. Irak öylesine "petrol zengini" bir ülkeydi ki "yeniden yapılanması" ile petrol gelirleri sadece Amerika'ya değil, başta "koalisyon" üyeleri olmak üzere tüm dost ülkelere akacaktı.

Ne var ki Irak halkının hesapta olmayan direnci, Amerikalıların dolar hesaplarını boşa çıkardı.

Savaşın görünüşte beklenenden de çabuk bitmesi, savaş harcamalarının tahmin edilenin altında bir düzeyde gerçekleşmesine yol açmıştı. Ancak kısa bir süre sonra, artık Pentagon'un da kabul etmek zorunda kaldığı gerilla savaşı koşulları içinde, işgal ordusunun harcamalarının çok yüksek olduğu -ve olmaya devam edeceği- anlaşıldı. Beyaz Saray'ın uykularını kaçıran geçici bilanço şöyle açıklanmıştı.[9]

1 Eylül itibariyle, savaşta 45 milyar dolar harcanmıştı. Ancak "cari masraflar" çok yüksekti ve her hafta 3,9 milyar dolara, yani düşünülenin iki misline mal oluyordu. Oysa haftada (asgarisinden?) bir milyar dolarlık harcama hesabıyla beş yıllık bir işgal 300 milyar dolarlık ek bir harcama anlamına geliyordu. Bunların dışında "hayati

[9] Donald Hepburn, "Nice War, Here's the Bill!", *International Herald Tribune*, 4 Eylül 2003.

hizmetler"in ihya edilmeleri için 7 milyar dolara ihtiyaç vardı. Ayrıca yurtdışından ülkeye dönen bir milyon Iraklı ile savaş sırasında başka bölgelere kaçmış bir buçuk milyon Iraklının iskân sorunları vardı. Bunlar için gerekli 5 milyar dolarlık fona, Amerika'nın Irak hükümetine, cari masraflar için ödediği 8 milyar doları da katmak gerekiyordu. Irak'ın yeniden yapılanması için de, on yıl için, takriben 200 milyar dolar tedarik edilmeliydi.

Bitmedi! Bir de Irak'ın borçları vardı.

Irak'ın, başlıcaları Fransa, Almanya ve Rusya olmak üzere birçok ülkeye 100 milyar dolardan fazla dış borcu bulunuyordu.[10] Buna Kuveyt işgali dolayısıyla pasifine yüklenen 200 milyar dolarlık tazminat borcu dahil değildi ve tüm borçlar 350 milyar dolar olarak değerlendiriliyordu. Oysa Irak küçük ve fakir bir ülkeydi. 2000 yılı itibariyle 32 milyar dolarlık milli geliri Arjantin milli gelirinin sekizde biri kadardı; buna karşılık borcu (tazminat borcu hariç!) Arjantin dış borcuna eşitti.

Açlık ve sefalet içinde kıvranan Iraklılar bu borçları nasıl ödeyeceklerdi? Herkesin ağzını sulandıran "petrol gelirleri" buna yetecek miydi?

Amerikalılar bu konuda da derin bir düş kırıklığı içindeydiler. Gerek tesislerin eskiliği ve yeni yatırımlara ihtiyaç göstermesi, gerekse sabotajlar yüzünden petrol gelirleri düşük bir düzeyde kalmıştı. Dış yatırımlar da güvensizlik nedenleriyle ülkeye iltifat etmemişti. Pentagon, bu konuda yardımcı olmak üzere, Haziran ayında Kroll şirketine ülkenin güvenlik koşullarıyla ilgili bir rapor hazırlatmış ve bunu da ilgi duyabilecek şirketlere (5 800 dolar karşılığında!) dağıtmıştı. Fakat Irak her gün biraz daha çöküyor, biraz daha kaosa sürükleniyordu.

Irak'a "ulus inşası" *(nation building)* gibi büyük iddialarla giren Amerika, Saddam rejiminin ırkçı bir ayrıma

[10] Bu döküm için bkz. *Financial Times*, 22 Haziran 2003.

tâbi tuttuğu ve yer yer kırdığı Kürt azınlık dışında bir destek bulamamıştı. Saddam'dan nefret eden Şii cemaat bile, işgalci Amerikalılara yardımcı olmak istememişti. N. York Times'e göre, Bağdat'ın Batı eğitimi görmüş eski ve zengin aileleri de, Saddam'la mecburi (ve oportünist) işbirliği yaptıkları için, karşılıklı güvensizlik içinde, Amerikalılara mesafeli davranmışlardı. Başta Ahmet Çelebi olmak üzere ülke yönetimine silahların ucunda yerleştirilen mülteciler konseyinden nefret ediyorlardı. Kısaca Amerika kendi eseri olan bu Danaid fıçısında, yapayalnız ve lanetli bir konumdaydı. Amerikan basını da, bu koşullarda, yavaş yavaş tatlı uykusundan uyanan Amerikan halkının öfkesine tercüman olmaya çalışmaya başladı. Irak'ı zerre kadar tanımayan Ahmet Çelebi ve bir avuç "mülteci"nin anlattıklarına kanan "Cheney, Rummy (Rumsfeld) ve saf yardımcısı (Wolfowitz)"[11] şimdi özel bir ilgi konusu haline geldiler.

İşte George W. Bush'un Bağdat Seferi'nin beklenmedik bilançosu şimdilik böyle görünüyor. Harun Reşid'in hazinelerini umanlar, yurtlarını savunanların karşısına soysuz Bağdat hırsızlarını çıkarırken, "özgürlük" ve "demokrasi" anlayışlarını da ortaya koymuşlardı. Fakat evdeki hesap çarşıya uymadı; yanlış hesap Bağdat'tan döndü. Şimdi Amerika, geleneksel *pragmatik* kıvraklığı içinde, faturayı yükleyeceği ahmaklar, çıkardığı yangını söndürecek tulumbacılar arıyor. Seçim sondajlarının sarsıcı şoku altında, Başkan Bush, Kongre'den 87 milyar dolarlık ek ödenek; daha üç beş ay önce elinin tersiyle ittiği Birleşmiş Milletler'den de destek istiyor.

Gelişmeler ne gösterecek? Bu gelişmelerde Türkiye'nin yeri ve rolü ne olacak? Şimdiye kadar izlediği politika Türkiye'yi ne gibi konumlara doğru götürüyor? Bu soruları izleyen makalede tartışıyoruz.

Evrensel Kültür, Ekim 2003

---

[11] *International Herald Tribune*, 1 Eylül 2003. Maureen Dowd'un haber-yorumu.

Irak, Kirli Savaş ve Türkiye

Geçmiş yüzyıllarda, Osmanlıların, kaybedileceği başından belli olan bir sürü savaşa girdikleri veya sokuldukları bilinen bir hususdur; fakat zaten kaybedilmiş bir savaşa katılmak, galiba Cumhuriyet rejimine nasip olacak.

Üstelik haksız ve kirli bir savaşa!

Ne yazık ki 7 Ekim'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde oylanan "Tezkere"yi, uygulanmasa bile, başka türlü yorumlamak mümkün görünmüyor. 1 Mart oylamasından gerekli dersleri çıkaran AKP iktidarı, hiçbir tevile yer bırakmayacak şekilde Irak'taki işgal kuvvetlerine "evet!" dedi ve Meclis Grubunu da onlara yardımcı olmaya ikna etti.

Aslında 1 Mart oylamasının tüm demokrat dünyada yarattığı sevinç atmosferi bir yanlış anlamaya dayanıyordu. Bu tarihi günde oylamaya katılan 333 milletvekilinden çok azı gerçekten insancıl ve demokratik motiflerle hareket etmiş; çok azı, haksız ve kirli bir savaşı önleme kaygısıyla oy kullanmıştı. 266 "evet" oyuyla Meclis'te nisbi çoğunluk sağlayanların gönüllerinde bambaşka "aslanlar" ya-

tıyordu. Kimileri Kandil dağlarındaki PKK yuvalarını işaret ediyor; kimileri "petrol!" diyor; kimileri de "olamaz!" diye haykırıyordu; "Kuzey Irak'ta Kürt Parlamentosu olamaz!"

Ne yazık ki CHP yönetici kadroları da bu konularda çok farklı duyarlılıklar içinde değildiler. Anlaşılan AKP Hükümeti'nin ustalıkla yürüttüğü "at pazarlığı"nı tatmin edici bulmamışlardı. Onlar Kuzey Irak'a Türkiye'nin, sadece Türkiye'nin girmesini uygun görüyorlardı. Onbinlerce Mehmetçik peşmergeleri silkeleyerek Kuzey Irak'a yerleşmeli, durumu kontrol altına almalıydı. Bu kararlı tutum istikrarın sağlanmasına ve Amerika'nın rahatlamasına da bir katkı olacak ve bu ülkeyle ilişkilerimizi pekiştirecekti. Doğrusu, Genelkurmay Başkanını bile rahatsız eden bu kraldan fazla kralcı tutumun, CHP tabanının eğilimlerini ne ölçüde yansıttığı da pek belli değildi.

Tezkere'nin gerekçesini ve Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın açıklamalarını okuyanlar herhalde onun bazı nitelikleri hakkında daha da aydınlanmış oldular. AKP liderine göre Türkiye'nin niyetleri hususunda kuşku verici hiçbir şey yoktu. Türk Silahlı Kuvvetleri Irak'a işgal güçlerini desteklemeye değil, dost ve kardeş Irak halkına yardımcı olmaya, onun ıstırabını hafifletmeye, dertlerine ortak olmaya gidecekti. Onun çizdiği tabloda, galiba Mehmetçikler Irak'ta savaşmayacak, yollar ve okullar yapacak, hastalara bakacaklardı. Açıkçası Türk Ordusu Irak'a işgale son vermeye, 150 bin kişilik Amerikan Ordusu'na "artık sizin işiniz bitti!" demeye gidiyordu?

Başbakan Erdoğan'ın ve Dışişleri Bakanı Gül'ün, dolaylı (bazen de açık) bir şekilde, Amerika'yı insafsız bir işgal kuvveti olarak niteleyen açıklamalarına rağmen, kararın Amerika'da sevinç yaratması ilk bakışta şaşırtıcıydı.[1]

[1] Karar Beyaz Saray ve Pentagon tarafından memnuniyetle karşılandı. *International Herald Tribune* (8 Ekim 2003) yazarı Brian Knowlton, kararı

Oysa Amerikalılar, Türk siyasetçileri ve askerleriyle elli yıllık bir tecrübenin verdiği güven içinde konuşuyorlar ve bu sözlerin tamamen Türkiye kamuoyunu yatıştırmaya yönelik, hiçbir "kıymeti harbiyesi" olmayan demagojiden ibaret olduğunu anlamış görünüyorlardı. Ve bu arada da Türk askerlerinin gelişinin "kendi yüklerini hafifleteceğini" dünyaya ilan ediyorlardı.

Bu duruma nasıl geldik? Türkiye Genelkurmay Başkanı Irak'a asker yollamamızı "kötü ile daha kötü" arasında bir tercih[2] olarak nasıl savunabildi? Geçmişte "başka çaremiz yok!" diyerek, "ehveni şer" bularak Mehmetçikleri cepheye gönderdiğimiz başka krizler yaşanmış mıydı? Sanıyorum burada Türk siyasal hayatını rehin alan bazı saplantılarla ilgili bir parantez açmamız gerekiyor.

Katı Gerçekler, Gizli Bağlar ve Enverci Hayaller

Türkiye'de orta sınıf kökenli asker-sivil bürokrat ve aydınlarda İttihatçılardan kalma "emperyal" özlemler hâlâ canlı ve etkilidir. Öyle görünüyor ki Türkiye'de yönetici sınıflar çöken imparatorluğun yasını iyice tutamamış; onu sağlıklı bir biçimde bilinçaltına gömememiş bulunuyorlar. Milli Kurtuluş Savaşı'nı "biz zavallı bir halkız!" gerçekçiliği içinde yürüten Atatürk bile sonraları bu Enverci söylemin

---

"Amerika'nın Irak'a yabancı güçlerin daha çok katılmalarını sağlamak yönündeki çabalarının büyük bir zaferi" olarak övüyor; Amerikalı şahinlerin basındaki ünlü kalemi W. Safire de Kürtlere bu katılıma direnmemeleri için çağrıda bulunuyordu. "Turkey is Joining up" *(New York Times,* 8 Ekim 2003).

[2] Genelkurmay Başkanı Hilmi Özkök, 6 Mart 2003 tarihli gazetelerde yer alan açıklamasında şunu da eklemişti: "Açıkça ifade ediyorum ki TSK'nın görüşü Hükümet ile aynıdır." Aslında TSK temsilcileri açıklamalarında ABD'ye karşı çok daha olumlu bir yaklaşım içindedirler. Nitekim 13 Ekim 2003'te TSK adına Korgeneral Metin Yavuz Yalçın tarafından yapılan basın açıklamasında ABD liderliğindeki koalisyon "işgalci" bir güç olarak değil, "Irak istikrar gücü" olarak tanımlanmaktadır.

üstesinden gelememişti. Bugün, Türkçü bir gelenekten gelmeyen; İslamcı evrenselliği temsil ettiği sanılan Dışişleri Bakanı Abdullah Gül'ün, "*çıkarlarımız Anadolu'ya hapsedilemez!*" demesi; arkadan da "*oradaki petrolden Türkiye hakkını hukuki bir düzen içinde alacaktır*" diye eklemesi ve bu sözlerin ülkede önemli bir reaksiyon uyandırmaması başlı başına açıklayıcı değil midir?[3] Bu hayalleri aslında partilerüstü bir "devlet politikası"nın ürettiğini göstermiyor mu?

Güçlü ve örgütlü halk sınıflarının etkin olmadığı bir ortamda böyle bir söylem, oportünist ve işbirlikçi bir burjuvazinin de işine geldiği ölçüde, politikayı etkilemekte, hayalci hevesleri beslemektedir. Oysa IMF kontrolü altında, kronik bir iktisadi kriz içinde yaşayan bir ülke, Ortadoğu gibi hassas bir bölgede, değil emperyal, özerk bir dış politika bile izleyemez. Yine de Türkiye, görüldüğü kadarıyla, Amerika'yla ittifak bağlarını kullanarak ve yer yer de emrivakiler yaratarak bazı "emperyal" hedeflere varmak istiyor. Amerikalı şahinlerin basındaki en önemli temsilcilerinden W. Safire'ın "şark kurnazlığı" olarak nitelediği[4] bu politikayla bir sonuç alınması beklenebilir mi?

Irak konusundaki son gelişmeleri özetlemeden önce, sözünü ettiğim "emperyal" heveslerin araçları üzerinde bazı saptamalar yapmamız gerekiyor.

"Sanal Emperyalizm"in Dayanakları

Türkiye'nin Irak ve Kürt politikası, diğer dış politika konuları gibi, hatta daha da fazla bir "devlet politikası"dır. Bu sözle, oluşumunda asker-sivil yüksek bürokrasinin büyük bir ağırlığa sahip olduğu, egemen sınıfların çıkarlarına

---

3 *Milliyet*, 22 Ağustos 2003.

4 W. Safire'in yazısının çevirisi için bkz. *Radikal*, 25 Mart 2003.

ters düşmeyen, partilerüstü ve Meclis kompozisyonu ne olursa olsun değişmeyen bir dış politikayı kastediyoruz. Uygulamasında, gerekli durumlarda "Derin Devlet" denilen karanlık güçlere de başvurulan bu politika elli yıldır NATO ve Amerika eksenli olarak yürürlüktedir. Irak'ın işgaline kadar da, Washington'la yer yer sürtüşmeli bir dayanışma içinde, tutarlılıkla uygulanmıştır. Ne var ki Amerika'da şahinlerin iktidara gelmesi ve 11 Eylül saldırısından sonra savaş kararı almasıyla ortaya yepyeni bir durum çıkmış ve Türk dış politikası da bocalamaya başlamış bulunuyor. 1 Mart'ta sınır komşumuza karşı Amerika'yla birlikte savaşa girme önerisinin Meclis'te reddedilmesi ve daha sonraki tam ters yönde gelişmeler, bu bocalamanın somut ifadesi olarak görülebilir.

Türkiye'nin Irak politikası, bir yönüyle de "bölünme" korkusuna dayanıyor. Kuzey Irak'ta kurulacak bir bağımsız devletin, eninde sonunda Türkiye'yi de böleceği; Güneydoğu Anadolu'yu bizden koparacağı fobisi ülkede devamlı olarak işleniyor. İlginçtir ki Lozan'ı sorgulayan slogan ve girişimler siyasal kadrolarda sempatiyle karşılanırken, "Sevr Tehlikesi"ne dikkati çeken nutuklar da dillerden düşmüyor. Oysa, böyle bir kaygının Kürt kimliğini tanıyan, hoşgörülü ve rasyonel bir "entegrasyon politikası"na yol açması beklenirken, gerçekte bunun tam tersi bir uygulamaya tanık oluyoruz. Günümüzde Kürtler artık eskisi gibi tamamen yok sayılmıyorlar; fakat onların demokratik bir Türkiye'ye ulusal planda katılımları engelleniyor. DEHAP'ın iki milyona yakın oyunu yok sayan ve bu partiye karşı, kimi tabela partilerine karşı bile reva görülmeyen muameleler yerinde ve haklı bulunuyor. Kısaca şu politika izleniyor: Güneydoğu'da kurulan ve Türkiye genelinde bir politika hedefleyen girişimler frenleniyor ve bir "Kürt Partisi" sınırlarına hapsediliyor; daha sonra da, kurulan parti yasalarımıza aykırı, "etnik kökenli parti" olarak tanımla-

nıp cezalandırılıyor.[5] Osmanlı Islahat Fermanı'nı andırır biçimde kabul ve ilan edilen "uyum yasaları"na rağmen, ne yazık ki durumda büyük bir değişikliğin olduğunu söyleyemeyiz.

Bölünme korkusu sadece birtakım kaygıları açığa vurmaktan ibaret masum bir duygu olarak kalmıyor; gizliden gizliye petrol zengini "eski bir eyaletimiz"e karşı emperyal iştahlara da örtü oluşturuyor. Burada ise Irak "Türkmen Cephesi" devreye giriyor ve onun "Irak'ın yeniden yapılanması" operasyonunda aktif bir aktör olmasına çalışılıyor.

Yakınlarda büyük düş kırıklıkları yaratan bazı gelişmeler, Türk dış politikasının bu yöndeki sınırlarını göstermedi mi?

Türkmen Politikasının Yakın Tarihi ve Sınırları

1990 Körfez Savaşı sırasında Özal, politikasını Irak'ın işgal edileceği ve federal bir yapıya sokulacağı varsayımı üzerine kurmuştu. Türkiye'deki iktidarın da liberaller, ülkücüler ve Islamcılar arasındaki "federasyon" üzerine oturtmuş olan ANAP Başkanı tutarlıydı ve Kürtlere kanat gererek, Türkmenlerle de denge oluşturarak kazanç sağlamak peşindeydi. Bu amaçla Irak Milli Türkmen Partisi'yle özel ilişkiler de kurulmuştu. Kuşkusuz Özal'ın planları arasında Irak'ın bölünmesi ve Musul ile Kerkük petrollerine el konması da bulunuyordu. Bu konuda yaptığı pazarlıklar Amerikan basınında yankılar uyandırmış; askerlerle arasında, Genelkurmay Başkanı'nın istifasına kadar varan bir

[5] DEHAP Başkanı Tuncer Bakırhan *Tercüman* gazetesinden Mehmet Gündem'le yaptığı bir söyleşide şunları söylüyor: "Hem bölge partisi olmamız eleştiriliyor, hem de Samsun'da (Trabzon'da, Çorum'da), resmi makamların bilgisi dahilinde, rehditlerle örgütlenmemiz engelleniyor" (*Tercüman*, 6 Ekim 2003).

ihtilaf yaratmıştı. Fakat Özal'ın hayalleri gerçekleşmedi; *Yeni Osmanlı* düşleri realiteye geçirilemedi. Baba Bush, oğul Bush'tan daha temkinli çıkmış ve Saddam'ın perişan ordularını Bağdat'a kadar kovalamayı zorunlu görmemişti.

Irak yenilmiş, Kuveyt kurtulmuş, fakat kabak Iraklı Kürtlerin başına patlamıştı: Büyük kaçgın, kırım ve Amerikan ihaneti... bu sarsıntıda Iraklı Kürtlerin kaderi de bunlar oldular. Amerika'ya gelince, o da, sözünde duramamanın bedelini Saddam'ın burnunu sokamayacağı, özerk bir Kürt bölgesi kurarak ödemeye çalışmıştı. Bu önlem, Bağdat despotunu yakından kontrol etmek için, kendi çıkarlarına da uygundu.

Özal ve sonraki hükümetler çaresizlik içinde bu politikaya yardımcı oldular. Amerika'yı bölgede yalnız bırakmamak ve -ne olur ne olmaz- Kürtlerle ilgili girişimlerini yakından izlemek gerekiyordu. Bu politika Türkiye'nin Kürt Politikası'nın bir parçası oldu ve bu sorunun yarattığı ateşli tartışmalardan hissesine düşen payı aldı. Milliyetçi muhalefet kızgındı: Yoksa Türkiye, kendi elleriyle, Amerika'nın bir Kürt Devleti kurmasına yardımcı mı oluyordu?

Özal'ın ölümünden sonra Türkiye, artan PKK terör ve eylemlerinin de etkisiyle, müdahaleci girişimini yoğunlaştırdı. 1995'te 35 000 kişilik bir askeri gücün Irak'a girmiş olması bu yönde bir dönüm noktası sayılmaktadır. Amaç bölgeyi kontrol etmek ve Türkmenlerin toparlanmasına yardımcı olmaktı. Amerika'nın, hoşlanmasa da kabul zorunda olduğu ve dolaylı olarak hava desteği verdiği bir "Kuzey Irak Politikası" ortaya çıkmıştı. Bu politika Kürt'ü kabullenemeyen; Iraklı Kürtlerin kaderini dışardan kontrol etmek isteyen, onları Türk ulusal politikasının pasif bir aracı olarak gören bir politikaydı. Kürtler tarafından "düşmanca" bir tavır olarak algılanıyordu ve aslında önemli

nokta da buydu. F. Bila'nın yazdığına göre,[6] artık "Türkiye, 1996'dan bu yana Kuzey Irak'la ilgili bir *'Özel Siyaset Belgesi'*ne sahip" hale gelmişti. Bu konuda bir Devlet (ya da *'Derin Devlet'*) politikası oluşmuştu.

Bu politika, sessiz sedasız, Amerika'nın Irak'ı işgaline kadar pek bir ihtilaf yaratmadan uygulandı. Amerikalılar da Kuzey Irak'ta Türk varlığını kabullenmiş; hatta Abdullah Öcalan'ı yakalayıp Türk güvenlik kuvvetlerine teslim ederek ona yardımcı olmuşlardı. Fakat Amerika, Türkiye'nin yardımı reddetmesine rağmen Irak'ı işgal edince durum kökten değişmiş, kartlar yeniden dağıtılmış bulunuyordu. Artık Irak "dost" ellere geçmişti; Türkiye'nin, özellikle Amerika'nın Türk Silahlı Kuvvetlerine karşı kırgın ve öfkeli olduğunu da hesaba katarak, Kuzey Irak'taki güçlerini çekmesi gerekiyordu. Oysa Türkiye askerlerini çekmek şöyle dursun, Türkmenlere arka çıkarak, işgal edilmiş Irak'ı paylaşma hevesine daha da hırsla kapıldığı izlenimini veriyordu. Süleymaniye olayı bu bağlamda patlak verdi ve 11 Türk subayının başlarına çuvallar bu koşullarda geçirildi.

Süleymaniye Mesajı: Alındı, Anlaşıldı (mı)?

Türkiye'de Süleymaniye baskını, olayın cereyan tarzının kabalığı dışında nesnel bir bilgiye sahip olmayan kamuoyuna yoğun, tek yönlü, anti-Amerikan bir kampanya ile sunuldu. O kadar ki olayın farklı boyutlarını ortaya koymaya çalışan birkaç kalem bile hemen sindi ve geriledi. Bugün Irak konusunda geldiğimiz noktaya bakarak bu ülkede kamuoyunun ne kadar yapay ve sağlıksız yollarla oluşturulduğunu düşünebiliriz. Oysa ortada Amerika'nın, fevri bir hareket sonucu olarak değil, ciddi ve planlı şekil-

[6] *Milliyet*, 20 Temmuz 2003.

de ilettiği bir mesaj vardı. "Sadakatsiz" müttefikine uyguladığı geleneksel "havuç ve değnek" politikasında bu kez değnek ağır basmış; 8,5 milyarlık havucun yerini Süleymaniye değneği almıştı.

Durumu en çabuk ve doğru bir şekilde değerlendirenlerden biri, iyi haber alan gazetecilerimizden Fatih Altaylı oldu. Olayın ertesi günü, Altaylı "Irak'tan hemen çekilmemiz lazım!" diye yazıyor ve şunları ekliyordu: "Türkiye'nin bölgede yürüttüğü istihbarat çalışmalarının sonuçları, Türkiye'nin bölgede kullandığı 'ajanlar'ın listesi, Kuzey Irak'ta yapılan çalışmaların belgeleri, hepsi bir anda hem Barzani'ye bağlı Kürtler'in hem de Amerikalıların eline geçti."[7]

Amerikalılar ve Kürtler bu belgelerden neler öğrendiler bilmiyoruz. Onların öğrendiklerini Türk kamuoyu hiçbir zaman öğrenemedi ve Amerikalılar da özür dilemeye gerek görmediler. Daha kötüsü, bu vesileyle Türkiye'de yaratılan anti-Amerikan havanın niteliği de ortaya çıktı. O günlerdeki Amerikan aleyhtarlığı haksız işgal ve zulümlere karşı, antiemperyalist nitelikte bir muhalefet değildi; Irak'tan pay alma planları kaba bir şekilde bozulmuş güçlerin seferber ettiği bir kamuoyuydu. Gerçek inançlara ve güçlere dayanmadığı için de saman alevi gibi sönmüştü. Buna karşılık sistemli bir politika güden Amerika, Süleymaniye olayı ile tutarlı bir şekilde, adım adım Türkmenleri Irak siyasal satrancından dışladı.[8] O kadar ki so-

---

[7] Fatih Altaylı, *Hürriyet*, 7 Temmuz 2003.

[8] Batı kamuoyunda Irak olaylarına büyük yer ayrılır ve nüfusun etnik kompozisyonu araştırılırken Türkmenler üzerinde pek durulmamaktadır. Bunun en önemli nedeni, sanıyorum, Türkmenlerin Araplarla çok karışmış olmaları ve türdeş bir yerleşim biçimlerinin bulunmamasıdır. *Le Monde* gazetesi (30-31 Mart 2003) Irak nüfusunu 22-24 milyon olarak veriyor; bunun % 5'inin Türk ve Hıristiyanlardan oluştuğunu ileri sürüyor. Hıristiyan sayısını 800 000 olarak veriyor. Buna göre Türkmen sayısı 400 000 civarın-

nunda Türkmenler de, on ölü verdikten sonra, Ankara'yla mesafelerini aldılar ve bağımsız bir çizgi işaretleri vermeye başladılar. Geçtiğimiz Eylül ayında Kerkük'te toplanan *Türkmen Cephesi Kurultayı*'nda böyle bağımsız bir çizgi ağır basmıştı. Kurultay'a 11 subayımızın başlarına çuval geçirten Amerikalı Albay William C. Mayville de katılmış; Türkmenleri Irak halkının bir parçası olarak desteklemiş ve onlar tarafından "ayakta alkışlanmıştı".[9] Mayville Türklere sıcak bakıyor; onları Irak'a beklediğini söylüyor ve "Türkler gelince belki de bizim eve dönüşümüz daha erken olacak" diyordu.[10]

Mayville ve askerlerinin bir an önce evlerine dönmeleri kuşkusuz Irak halkının zaferi olacaktır; fakat kısmen de olsa, onların yerini Türk askerlerinin alması kimlerin zaferi olacaktır?

7 Ekim 2003 tarihinde, TBMM'nin gizli oturumunda, vicdanlarıyla baş başa kalan milletvekillerinin her şeyden önce bunu düşünmeleri gerekmez miydi?

Geçici Bilanço ve Perspektif

1 Mart 2003 oylamasıyla *Tezkere*'nin reddedilmesi kimsenin beklemediği bir yanlışlıklar komedisinin ürünüydü. Bu haliyle, ülkede, Türkiye'nin Amerika'sız yapamayacağına, buna karşılık Amerika'yla çok şeyler kazanacağına inananlardan oluşan geniş ve güçlü bir "küskünler cephesi" yarattı. Olayların gelişiminin, 1 Mart'ta alman kararın son derece isabetli olduğunu ortaya koyması, Türkiye'nin uluslararası planda itibarını artırması bunların umurunda

---

da kabul ediliyor. Amerikalı yazar W. Safire da Türkiye'yi, Türkmen sayısını on katına çıkarmakla suçluyor *(Radikal,* 25 Mart 2003).

9 *Milliyet,* 16 Eylül 2003.

10 *Radikal,* 16 Eylül 2003.

değildi; zaten bu gelişmeleri fazla izledikleri de yoktu. Sadece "hayır!" diyorlardı; "hayır! Amerikasız olamaz!" Kimine göre Türkiye'nin bölünmesi artık kaçınılmaz hale gelmişti; kimileri iktisadi kriz ve iflas tehlikesinin arttığı inancındaydı; kimileri de Irak'taki "pastadan pay almak fırsatı"nın nasıl kaçırıldığına yanıyordu. Amerikalılar Irak'tan kaçmaya çalışırken, Holding basınının sayfalarında "at pazarlığı" ile elde edilen kazançların nasıl uçtuğu sergileniyordu. "Talih kuşu omzumuza konmuştu" diyordu Sakıp Ağa, "bağırdık, kaçırdık!"[11]

Bu koşullarda kararın düzeltilmesi gerekiyordu ve düzeltme 7 Ekim oylamasıyla yapıldı.

Kararın tashihinde tayin edici güçler AKP yöneticileri ile TSK Kurmay heyeti oldu. Reel politikanın gerekleri ağır basmış, "İslamcı-laik" çatışmasının çok üstündeki bazı "mücbir sebepler" bu zıt kardeşleri bir araya getirmişti. Ne var ki karar düzeltilmişti, ama Irak'tan hiç de cesaret verici sesler gelmiyordu. Kamuoyunu okumasını bilmeyen, ancak somut ve dolaysız reaksiyonlardan anlayan kafalar için şaşırtıcı bir tablo ortaya çıkmıştı. Gerçekten, bir ülkenin birdenbire, kendisine karşı böylesine bir antipati ittifakı sağlaması geçmişte pek de kolay rastlanan bir durum değildi.

Şimdi ne olacak?

Amerika dışında Batı'nın soğuk baktığı, Irak'ın ittifakla karşı çıktığı, Türk kamuoyunda da büyük bir huzursuzluk yaratan asker sevkıyatı gerçekleşebilecek mi?

Bunu zaman gösterecek; fakat zaman ilerlerken, ülkenin çıkarlarına ve tüm insani değerlere aykırı olma potansiyeli taşıyan bir müdahaleye bütün demokratların karşı çıkması, bir kamuoyu baskısı yaratması gerekiyor. İktidar partisine gelince; eğer laik cumhuriyete karşı takiyye için-

[11] *Milliyet*, 22 Mart 2003.

de olduğu sık sık söylenen bu iktidar; aslında laikliğe karşı değil de İslam dünyasına karşı bir takiyye içinde bulunmuyorsa, bu kararı uygulamamalı; "zararın neresinden dönülürse kârdır!" atasözüne uyarak, tabanının eğilimlerine de tercüman olmalıdır. Kaldı ki, zarar, daha şimdiden, tahmin edilemeyecek kadar büyük görünüyor.

Evrensel Kültür, Kasım 2003

AKP, "Finans Egemenliği", Yangın ve Türban

Türkiye'de iktidarlar değişiyor, politikalar değişmiyor! Satıhta yaratılan yapay dalgalanmalar, çoğu kez "hayati" oluşumlar ya da "yıkıcı" tehlikeler gibi sunuluyor. Son yılın gündemini sık sık işgal eden "türban kavgası"nı düşünelim. Bu kavganın siyasal hayatımızı renklendiren çatışmaların en başına yerleştirilmesi gerçekten hayati bir zorunluluk muydu?

Aslında küresel kapitalizm çağında benzer durumların hemen tüm ülkeler için geçerli olduğu söylenebilir. "Küreselleşme" denen "finans egemenliği" sistem tanımıyor, sınır bilmiyor. Daha yirmi iki yıl önce Fransa'da bir "ortak program" çerçevesinde iktidara gelen Sosyalist-Komünist koalisyonu ancak iki yıl dayanabilmişti. Iki yıl içinde havlu attılar ve "piyasa güçleri"ne teslim oldular. Sonra? Sonrası malum. Reagan-Thatcher düosunun barajlarını yıktığı neoliberal seller Sovyetler Birliği'ni bile sürükledi, götür-

dü. Ve ortaya saf ve lekesiz, "tertemiz" bir liberalizm çıktı. Öyle ki, piyasanın davulcuları, evreni dümdüz ve sonsuz bir mekanik düzen olarak gören ortaçağ düşünürleri gibi, liberal düzenin de artık "ezeli ve ebedi" olacağı kanısına kapıldılar. Hatta o sarhoşluk içinde de "tarihin bittiğini" bile ilan ettiler. Adeta Galile ve Kopernik gitmiş, Baltamyüs geri dönmüştü.

Tarih elbette bitmemişti. Satıhtaki kıpırtıların altında, derinden gelen dalgalar kendilerine yeni kanallar açmaya çoktan başlamışlardı bile! Toplum hayatının derin dalgaları çeşitli sınıfların birbirine zıt çıkarları ve özlemlerinden kaynaklanmıyor mu? Ve de gerçek bilim adamlığı, politikacılık ve devrimcilik bu dalgaların dilini okumak, onlarla uyumlu düşünceler ve önlemler oluşturmak yeteneği değil mi?

Türkiye çoktandır küresel kapitalizme en çok bağımlı ülkelerden biri haline geldi. Buna rağmen ülkede bu bağların somut olarak ne zaman ve nasıl oluştuğu, hangi sınıf ve zümre çıkarlarını besledikleri ve ölüm kalım savaşı veren halk kesimlerinin neden bu kadar hareketsiz kaldıkları ciddi bir tartışma konusu olmuyor. Varsa yoksa faiz hadleri, döviz kurları ve borsa endeksleri! Ve bunlar arasındaki "arbitraj"lar! Vurguncu finans ağaları halkı hortumlarken halk da elindeki üç beş kuruşu, enflasyon selinde erimesinler diye, nereye yatıracağını düşünüyor. Devlet kâğıtlarına mı? Dövize mi? Borsaya mı? Holding medyasının ön plana çıkardığı iktisatçılarımız gün boyu bunu tartışıyorlar.

Ya reel ekonomi?

Reel ekonominin sorunları "neoklasik" iktisadın cansız formülleri arkasında gizli kalıyor, daha doğrusu gizli tutuluyor. Oysa halk reel ekonomi içinde nefes alıyor, reel ekonomi içinde besleniyor, reel ekonomi içinde ölüm kalım savaşı veriyor. Özellikle de ara sıra patlak veren acımasız krizlerde...

2001 krizi sırasında iktidar partileri sözcülerinin ağzından düşmeyen sözcük "yangın" idi. İktisadî hayatımızda "yangın" çıkmıştı ve "boş" tartışmaları bırakıp "yangını söndürmek" için seferber olmalıydık. Bunun da tek çaresi vardı ve ona başvuruldu: IMF imdada çağrıldı; Kemal Derviş kurtarıcı olarak geldi ve yangın -tamamen söndürülemediyse de- az çok kontrol altına alındı.

Halkımız, her zamanki gibi, olan biteni bütün "saydamlığı" içinde göremedi; fakat yangının sadece kendisini yaktığını anlamakta da gecikmedi. Ve bu öfkeyle, etrafa alevleri saçıp da, "Susunuz! Yangını söndürüyoruz!" diyenlere 3 Kasım seçimlerinde öyle okkalı bir şamar attı ki bir gün içinde hepsi de "siyasal mevta" haline geldiler. Fakat kuşkular giderilmemiş, beklentiler yamtlanmamıştı.

Hepsi bundan ibaret mi kalacaktı?

Seçimler sadece bir negatif seleksiyon işlemi olarak mı belleklere yerleşecekti?

Gerçekten yeni gelenler de kısa sürede ve pek de kavrayamadıkları koşullar içinde yeniden "yangın" söylemine sarıldılar. Şu farkla ki bu kez "yangın" farklıydı ve komşu ülkede çıkmıştı. Kayıtsız kalamazdık; biz de sahnede görünmeli, tulumbacılar arasında yer almalı ve "istikrar"a katkıda bulunmalıydık.

Bu gafletin hikâyesini başka bir makalemizde anlatmaya çalıştık. Fakat bu arada içerdeki iktisadi yangın da tamamen sönmediğine göre, yeni iktidarın bu plandaki etkinlikleri neler olacaktı?

AKP'nin Sınıf Profili

3 Kasım seçimlerinden önce yapılan anketlerde AKP seçmenlerinin daha çok kırsal kökenli vatandaşlardan; orta

boy işadamlarından; esnaf ve zanaatkârlardan ve hatırı sayılır oranda da işçilerden oluştuğu ortaya çıkıyordu. Herhalde bunlar arasına büyük şehirlerin varoşlarına yığılmış, çoğu işsiz güçsüz yoksullar kategorisini de eklemek gerekiyordu. Örneğin doğma büyüme İstanbul'da yaşayıp da kendilerini bir türlü "İstanbullu" sayamayan *Los Olvidados* nesillerini...

İslamcı çevrelerin içinden seslenen bir yazar da, yakınlarda buna pek ters düşmeyen bir tablo çizmişti. O da "AK Parti'nin seçmen tabanı sosyal devlet isteyen yoksul kesimlerden, liberal politikalar isteyen esnaf ve orta sınıflardan ve nihayet manevi ve kültürel değerlerin korunmasını isteyen halktan oluşmaktadır" diyordu.[1]

Böyle çelişik bir toplumsal dayanağı olan bir Parti nasıl bir politika izleyebilir?

AKP'nin sınıf profili az çok ülkenin sınıf profilini (ve çelişkilerini) yansıtıyor. Şu önemli farkla ki Türkiye genelinde egemen bir konumda bulunan büyük burjuvazi AKP'de önemli bir temsil olanağı sağlamamıştır. Buna rağmen "Washington uzlaşması" ve İMF kontrolü çerçevesinde yürütülen liberal politikayı değiştirmeye bu partinin gücü yeter mi?[2] Ayrıca böyle bir değişiklik ekonomiye egemen olan güçler tarafından isteniyor mu? İMF'siz bir politika iş dünyasında güven sağlayabilir mi?

AKP'nin seçmen tabanı itibariyle diğer düzen partilerine oranla daha "halkçı" olduğu söylenebilir. Ayrıca partide yer alan "KOBİ burjuvazisi" de, bir zamanlar Erbakan'ın TOBB başkanı iken yapmaya çalıştığı gibi -ve bu kez devlet aygıtını da kullanarak- büyük burjuvazinin ye-

---

1 A. Bulaç, *Tercüman, 8 Ekim 2003.*

2 Başbakan Erdoğan, dış borçlanma ile ilgili bir konuşmasında, "İMF sadece borç vermiyor; geleceğimize de hükmediyor" diyor; fakat hemen arkasından da, "bu sözlerle İMF ile ilişkilerin koparılıp atılmasını kastetmediğini" belirtiyor *(Radikal,* 15 Kasım 2003).

rini almaya çalışacaktır. Örneğin geçtiğimiz Ekim ayı sonlarında basında sözü edilen ve Bankalar Yasası'nda değişiklikler öngören taslak bu konuda ilk işaret sayılamaz mı? BDDK ve Bankalar Birliği dışlanarak hazırlandığı söylenen (ve IMF'nin bir "uyarı notu" ile karşı çıktığı) bu tasarı, gerçekten de kimi bankacıların ifadesiyle, fiilen "Sermayenin El Değiştirme Yasası" mı olacaktır?[3] Yoksa "hortumcular" ekonomiden temizlenecek; ortaya tertemiz, "ulusal" bir burjuvazi mi çıkacaktır? Böylece, tartışmasına şimdiden tanık olduğumuz bu evrim, belki de Türkiye'deki "milli burjuvazi" arayışlarını yeniden gündeme getirecek, şair ruhlu yazarlarımız ufuktaki "Anadolu kaplanları"na yeniden övgüler düzeceklerdir.

Gerçekten Türkiye'de bir milli burjuvazi var mıdır?

Bu koşullarda olabilir mi?

Bu yılan hikâyesi herhalde ayrı bir makale konusu olmalıdır; fakat sanırız burada kısaca şu söylenebilir: Türkiye'de sıkı bir IMF kontrolü altında uygulanan ve AKP iktidarının da adeta gururla benimsediği politika, yöneticilerin niyeti ne olursa olsun, aslında tam anlamıyla *halk düşmanı* bir politikadır. Bu politikada hiçbir siyasal önlem, hiçbir reform "ulusal" olamaz. Uygulamada halk lehine düşünülebilecek her önlem de "popülizm" adı altında aşağılanır ve dışlanır.

Popülizm mi Dediniz?

Aslında "popülizm" nedir?

Popülizm, şimdiye kadar, Çarlık Rusyasındaki *Narodnoya* hareketinden günümüzdeki "neoliberal" markalı "popülizm"e kadar çeşitli anlamlarda kullanıldı. Bu kavram başlangıçta olumsuz bir anlam içermiyordu. Hayal ve

[3] *Sabah*, 29 Ekim 2003.

iyi niyetle karışık bir biçimde halk sevgisini, halka hizmet aşkını yansıtıyordu. Aslında popülizmi olumsuz bir sıfat haline getiren uygulamalar, faşist politikalar oldu. Halka, daha doğrusu kitleleri "sürü"leştiren dürtülere hitap eden liderler her türlü boş vaatlerde bulunuyor; onlarda sanki iktidardaymışlar gibi bir duygu yaratıyorlardı. Eski "komünist" Musolini'den, Nasyonal "sosyalist" Hitler'e ve bunların karikatürü sayılabilecek bir sürü küçük diktatöre uzanan zincirin halkaları, benzer temaları yıllar boyunca işlediler. Halka bir şey verilmiyor, bir demagoji furyası içinde verilir gibi yapılıyordu. Arjantin'in işçi ve köylüleri, Peron'un *Descamisados* demagojisinin büyüsünden bugün bile kurtulmuş değiller.

Küresel kapitalizmin dokunulmazlık kazandırdığı neoliberal politikalar "popülizm"in pejoratif anlamını dogma haline getirdi ve kapsamını genişletti. "Kumarhane ekonomisi"nin yarattığı serseri sermaye akımları etkisinde krize sürüklenen ülkeler çok dikkatli olmalıydılar. Krizden çıkana kadar kemerleri sıkmalı ve "istikrar"ı sağlamak için "halka" hiçbir şey vermemeliydiler. Ücret ve maaşlar artmamalı; destekleme alımlarından dikkatle kaçınılmalı ve -sağlık ve eğitim alanı da dahil- yatırımlar kısılmalıydı. Aksi takdirde "popülizm"e düşülmüş olurdu. Halk da tünelin ucu görünene kadar dişini sıkmalıydı. "Demagog politikacılar" halka şirin görünmek için boş vaatlerde bulunabilirlerdi; fakat bu tutum "sorumlu devlet adamlığı" ile bağdaşan bir tutum olamazdı.

Ne var ki bu arada tünel de uzadıkça uzuyor; bir türlü ucu görünmüyordu.

Son yıllarda uluslar arası vitrinde bu içler acısı modelin en mükemmel iki örneğini Arjantin ve Türkiye teşkil ettiler. Arjantin sonunda teslim bayrağını çekti ve iflas masasına oturdu. Günümüzde Arjantin devlet başkanı, yabancı alacaklılar uçağa el koymasınlar diye, dış ülkelere seyahat etmekten bile çekiniyor.

Aslında Türkiye de, salt iktisadi veriler bağlamında, Arjantin'den daha iyi durumda değildi. Fakat Ortadoğu'da savaş hazırlıkları içindeki Amerikalı şahinler Ankara'ya, Buenos Aires'e göstermedikleri bir anlayış gösterdiler. IMF'nin kredi musluklarını, alışılmışın da ötesinde, üst üste zorladılar. Bugün umduklarını bulamamış olsalar bile, bu anlayışın bir süre daha devam edeceğini tahmin edebiliriz. Fakat açık ve samimi olalım: Uluslararası kapitalizmin yakın geleceğini belirleyecek bir bölgede, yetmiş milyonluk dinamik bir toplumu, borç içinde kıvranan, borçlarının faizini dahi ödemekte zorlanan, eli kolu bağlı bir ülke konumuna getirmiş olmak, bölgeye el koymak isteyen "emperyal güç" açısından küçümsenecek bir başarı mıdır?

Borç Yiyen Nereden Yer?

Konuya bir de değişik bir pencereden bakalım: Bu hale nasıl geldik? Türkiye'de doğan her çocuğun *iki üç bin dolar borçla* dünyaya gözlerini açmasına yol açan mekanizmalar nasıl yaratıldı?

Kuşkusuz bu mekanizmalar çok yönlü, çok çeşitlidir. Fakat bunların hepsi, "Devlet'in yeşil ışığıyla" ve "Devlet'in garantisi" altında her birimizin hanesine yazıldı. "Borç yiğidin kamçısıdır!" dediler; borçlandık; "borç yiyen kendi kesesinden yer" dediler; yine borçlandık. Ne var ki borç yiyenler "kendi keseleri"nden yemiyorlardı. Kurulan mekanizmada borçla alınan paralar başkalarının cebine gidiyor; ödeme ise halktan isteniyordu. Kimse, "bizim hesabımıza, kimler, neden ve ne kadar borçlandı?" diye sormuyor, soramıyordu. Halk durumun farkında bile değildi. Hiçbir siyasetçi seçim meydanlarında "borçlanacağız!" diye nutuklar atmamış; hiçbir parti, programına ya da seçim bildirgesine "borçlanacağız!" diye yazmamıştı.

İktidardayken de, hiçbir devlet adamı tenezzül buyurup alınan borçları açıklamak ve haklı kılmak çabasına girişmemişti. Halka sadece "tatlı yarınlar" vaat etmiş, işler çıkmaza girip "yangın" çıkınca da geçmiş hükümetleri lanetlemiş ve halka "sabır ve tevekkül" önermişti.

32 Sayılı Karar, "Finans Diktatörlüğü" ve Türban

Özal yönetiminde ülke borçlarının seyrine bakınca, 1989'dan sonra bunların çığ gibi büyüdüğünü görüyoruz. 1989'da 40 milyar dolar civarında olan dış borçlar, değişen tüm iktidarlar boyunca hızla artarak, bugün 140 milyar doları geçtiyse bunun hikmeti ne olabilir?

Bunun hikmeti, 1989'da 32 Sayılı Karar'la ülkenin kontrolsüz bir şekilde dış sermayeye ve onun en parazit kolu olan spekülatif sermayeye açılmasından başka ne olabilir? Gerçekten bugün herkes biliyor ki 1994'te Türkiye, 1997'de Güneydoğu Asya, 1998'de Rusya ve 2000-2001'de de Arjantin ve Türkiye ekonomilerini altüst eden krizlerin arkasında hep böyle bir sermaye rüzgârı vardı. Küresel kapitalizmi bir "finans diktatörlüğü", İMF'yi de bu diktatörlüğün jandarması haline getiren sermaye özgürlüğünün Türkiye'yi kıskaç altına alması da 32 Sayılı Karar ile başlamıştı. Ve ilginçtir ki hortumcu sermaye fırtınalarından az çok masun kalan ülkeler de, hep bu spekülatif sermayeyi -ya da "sıcak para"yı- kontrol altına almış olan ülkelerdi: Çin, Şili ve -krizden sonra- Malezya, Rusya...

32 Sayılı Karar'ı başka bir vesileyle daha ayrıntılı inceledik. Fakat bilelim ki Türkiye'de "Koalisyon" hükümetinden sonra "tek parti (AKP) iktidarı" da onun kanununu uyguluyor, onun borusunu çalıyor. Daha doğrusu çalmak zorunda kalıyor.

Peki bu durumda KOBİ ve VAROŞ partisi kendi tabanına ihanet durumunda kalmıyor mu? En azından Malez-

yalı din kardeşlerinin yaptıklarını onlar neden yapamıyorlar?

Doğrusu, hakkını yemeyelim, AKP iktidarı o konuda da bir şeyler yapmaya çalıştı. Basına yansıyan bilgilere göre, 33 Sayılı bir karar tasarısı hazırladı ve bununla, çekingen bir şekilde de olsa, spekülatif sermaye özgürlüğüne bir sınır koymaya çalıştı.

Sonuç?

Tasarı, türban fırtınası içinde, doğru dürüst bir tartışma konusu bile yapılmadan hasıraltı edildi. Girişimi yorumlayan birkaç köşe yazarımız ise, çaresizlik duygusuyla, bu açılımın tehlikelerine işaret ettiler: "Dikkat!" dediler; "panik olur; yangın çıkar!"

En doğru teşhisi koyan bir yazarımız ise şu saptamayı yapıyordu: "İş âlemi yurtdışından ne kadar döviz getirdiğini ya da yurt dışına ne kadar döviz götürdüğünü Devlet'in bilmesini istemiyor. *Kısacası iş âlemi kayıt altına girmek istemiyor.*" Bu durumda da, normal olarak, "*ortalarda dolaşan taslak metnin sahibi bile çıkmadı.*"[4]

***

Kâtip Çelebi üç yüz elli yıl kadar önce kaleme aldığı *Mizan'ül Hak*'da, ülkedeki en büyük tartışmanın, Mevlevilerin "Devran ve Sema"larını özgürce icra edip edemeyecekleri konusunda olduğunu yazıyordu. Aynı yıllarda Akdeniz, İngilizler, Hollandalılar ve Fransızlar arasında çetin merkantil savaşların alanı haline gelmişti. Bu savaşın sonucu, Osmanlı Devleti'nin önce "iktisadi", iki yüz yıl sonra da "siyasi" kaderini belirledi. Doğrusu biz de tamamen boş durmadık. Bugün, çok şükür, "Devran-Sema" tartışmasını çok gerilerde bıraktık. "Devran"ımız da serbest,

[4] E. Kumcu, *Hürriyet*, 10 Kasım 2003.

"*sema*"mız da! Artık günah sayılmıyorlar. Hatta bunlar "küresel" Türkiye'nin turistik simgeleri haline geldiler. İslamcı gündemden ise kala kala bir tek türban sorunumuz kaldı. Öyle görünüyor ki bir süre de onu tartışacağız.

Tartışacağız ve çözeceğiz!...

Yangınlar arasında!...

Evrensel Kültür, Aralık 2003

Demokrat Parti'den AK Parti'ye: Bir Takiyyeden Ötekine

Ömer Dinçer'in Feodal Manifestosu

Atalarımız "ayinesi iştir kişinin, lafa bakılmaz!" demişler. Demişler ama, bizde oldum olası sadece lafa değil, o lafın altında yatan "niyetlere" de bakmak adettendir. Bir kere, "damga"yı yemiş olmaya görün! Artık ağzınızla kuş tutsanız da meramınızı anlatmanız, gizli niyetlerinizi okuyan bilgelere şirin görünmeniz zordur. Bu kural, özellikle siyasal hayatımız için geçerlidir.

Tek parti döneminde takiyye yoktu; işler nispeten kolaydı. "Ben sen yokuz biz varız!" ilkesiyle tüm vatandaşlar CHP çatısı altında toplanmışlardı. Gençlik ve aydınlar coşku içindeydiler. Cumhuriyet'ten hoşlanmayanlar ise ihtiyatlı bir suskunluğa bürünmüşlerdi. Ziya Gökalp'ın tavsiyesine uyuyorlar, "gözlerimi kaparım, vazifemi yaparım!" diyorlardı. Yer yer zoraki de olsa, sözlerle niyetler uyum halindeydi.

Zaman geçti, demokrasi geldi, diller çözüldü; "sistem" bozuldu: Birtakım yeni kimseler ortaya çıkmış, farklı şeyler mırıldanmaya başlamışlardı. Bunlara bakılırsa "kaynaşmış bir kitleyiz" iddiası aslında bir yalandan ibaretti. CHP, çoktan, halktan kopmuş ve uzaklaşmış; buyurgan ve ruhsuz bir kadro haline gelmişti. Yeni dönemde iktidar halkta olacaktı ve 27 yıldır şeflik sistemi altında ezilen kitleler artık kendi kaderine sahip çıkacaklardı! "*Yeter! Söz milletindir!*" diyordu, yeni partinin kurucuları.

Bu söylem, faşizmin ezildiği savaş sonrası dünyada evrensel bir ivme kazanmış olan özgürlük çağrılarına uygundu. O sıralarda özgürlüğün ölçüsü faşizme karşı tavırdı ve en itibarlı demokratlar, faşizmle kavgada en önde çarpışmış demokratlardı. Avrupa'da milliyetçi devlet adamları bile ırkçı totalitarizmle ödünsüz bir şekilde savaşmış komünist partilerini dışlayamıyor, onlarla koalisyon kurmada bir sakınca görmüyordu. Fakat aynı söylem savaş dışı kalmış Türkiye'de farklı yankılar uyandırdı.

Kimdi bizdeki bu "demokrat"lar? Ve gerçek "niyetleri" neydi?

***

CHP'liler, yöneticileri kendi bünyelerinden çıkmış bu parti hakkında kuşkular içindeydiler ve ikiye ayrılmışlardı. Kimilerine göre cumhuriyet tam oturmamıştı ve "demokrasi"ye geçmenin henüz zamanı gelmemişti. Acele etmemeli ve rejimi iyice yerleştirmeye çalışmalıydı. Yeni parti içinde "yobazlar" geniş bir temsil alanı bulmuşlardı; irtica hortlayabilirdi.

Kimi CHP'lilere göre ise bunlar "komünist"ti; veya en azından, aralarına sızmış komünistler tarafından yönlendiriliyorlardı. Zaten bir kısım sicilli komünistlerle temas ve işbirliği halinde olmaları da bunu gösteriyordu.

Kısaca DP'nin "niyeti" bozuktu. Yobaz veya komünist; şu veya bu; CHP'lilerin büyük bir kısmı, Demokrat Partililerin bir "gizli acenda"ya sahip olduğundan emindi.

***

Samimi demokratlar ise bambaşka havadaydılar. Gözlerini yakın geçmişe çevirmişler, *Serbest Fırka* tecrübesini anımsamışlar ve bunun ışığında yeni girişimi sorgulamaya başlamışlardı. "Acaba?" diyorlardı; "acaba, eski CHP'li bir başbakan ve milletvekillerinin başını çektiği bu hareket samimi bir muhalefet olabilir miydi?" Yıllarca CHP bayrağını taşımış, şeflik sisteminin bütün nimetlerinden yararlanmış politikacılar, devrim partisini yerin dibine sokarken, acaba dürüst sayılabilirler miydi?

Yanıt çekincesizdi: Kuşkusuz sayılamazlardı; yeni parti bir "muvazaa" partisiydi.

O günlerde "takiyye" sözcüğü henüz keşfedilmemişti; fakat "muvazaa" sözcüğü aynı meramı ifade ediyordu: DP muhalefeti sahte bir muhalefetti; tıpkı Serbest Fırka muhalefeti gibi bir danışıklı döğüştü!

Zaman geçti, Demokrat Parti CHP'ye karşı amansız bir kavga verdi; seçimleri kazandı ve Atatürk'ün partisini Meclis'ten sildi, süpürdü. Bu da yetmedi, kısa bir süre sonra mallarına da el koydu ve muhalefeti iyice sessizliğe boğdu. Ülkeyi bir *Küçük Amerika* haline getirmeye azimli, "vizyoner" liderler Meclis'in de dikensiz bir gül bahçesi olmasını istiyorlardı. Parlamenter gevezeliklerle zaman kaybedemezlerdi.

Artık herkes Demokrat Parti'nin asla bir "takiyye" partisi olmadığını anlamıştı.

***

DP'nin CHP'ye karşı bir takiyye partisi olmadığı anlaşılmıştı; ama zamanla halkın kafasında başka sorular canlanmaya başladı. Yeni iktidar partisi halka vaat ettiklerinden hiçbirini yerine getirmiyordu. Muhalefette iken dilinden düşürmediği grev ve sendikalaşma haklarını tanımamıştı. Köylülere yaptığı destekleme alımlarını ise enflasyonla finanse ediyor; yani bir eliyle verdiğini öbür eliyle alıyordu. Kaldı ki gerçekleşen kazançlar da büyük ölçüde ağalara ve eşrafa gidiyordu. Çok geçmeden basın, üniversiteler ve yargı organları da hırçın bir uygulamanın hedefi olunca ok yaydan çıkmaya başladı. Bu kez DP baltayı taşa vurmuş, *İttihat ve Terakki*'den beri ülkenin "gerçek sahipleri"ne satışmıştı: Siyasal sözlüğümüzde "zinde kuvvetler" kavramı o sıralarda boy göstermeye başladı. Ve DP'nin bir muvazaa partisi olup olmadığı, bu koşullarda yeniden gündeme geldi.

Yoksa bu parti, CHP'ye karşı değil de *tüm halka karşı* mı "takiyye" yapmıştı?

***

Doğrusu bütün işaretler yeni iktidar partisinin halkı kandırdığı yönündeydi. Ve 27 Mayıs 1960'ta "Zinde Kuvvetler" iktidara el koyunca partinin halktan ne kadar koptuğu da iyice ortaya çıktı. Bir avuç subay, Menderes'in *"Aslanlarım! Siz isterseniz Hilafeti* bile *geri getirirsiniz!"* dediği "milletvekilleri"ni yaka paça topladı ve sessiz sedasız Marmara'nın ıssız bir adasında derdest ettiler.

Türk demokrasisinde yeni bir dönem başlamıştı. Aynı yıllarda Amerikalı sosyolog E. Shils, herhalde Türk tecrübesinden de esinlenerek, gelişmekte olan ülkeler için "vesayetçi demokrasi"[1] kavramını ortaya atmıştı.

---

[1] E. Shils, *Political Developments in the New States*. Grovenhage, 1963, s. 61.

***

"Demokrasi"ye yeniden dönüş; 1971 ve 80 zulüm yönetimleri; Özalcı yıllar; koalisyon hükümetleri... Burada siyasal tarih anlatacak değilim. Fakat bu zincirin halkalarına bakar ve onları teker teker değerlendirirsek açıkça şunu görüyoruz: Bu uzun dönemde ortada gerçekten isyan ettirici bir "takiyye" vardı; fakat bu takiyye, sık sık iddia edildiği gibi, "laik cumhuriyet"e ya da "ulusal bütünlüğümüze" karşı bir takiyye değildi. Öncelikle halk sınıflarına, günlük yaşam kavgası altında ezilen kitlelere ve -eğer deyim yerindeyse- "Cumhuriyet reayası"na karşıydı. Türk demokrasisi, başından itibaren, bir *takiyye* üzerine bina edildi ve altmış yıllık "demokrasi" tecrübemizde, özet olarak şunu yaşadık: Hiçbir vizyonu olmayan, bilgisiz, çıkarcı ve ilkesiz bir siyasal zümre kendi içinde "takiyyeci partiler"e bölünmüş olarak devamlı halka karşı cephe oluşturdu. "Halk sevgisi"ni, "Vatandaş hakkını", "Millet refahı"nı dilinden düşürmezken, halkın kanını emenleri devamlı dost bildi.

Bu zümrenin başlıca ilkesi daha uzun süre iktidarda kalmak, daha fazla çıkar sağlamaktı. Fakat bunun için seçim kazanmak; seçim kazanmak için de çıkar zümrelerini kazanca ortak etmek gerekiyordu. Oysa yoksulluğun kol gezdiği bu fakir ülkede, halk bir yana, egemen zümrelere bile nimet dağıtmak zordu. Yine de "çareler tükenmez" felsefesiyle ve şarklı kurnazlıkla bu zorluğun da üstesinden gelecek iki mekanizma keşfedildi: *Enflasyon ve dış borç*. İç tasarrufun sağlayamadığı kaynaklar para basılarak

---

"Vesayetçi Demokrasi" kavramı günümüz koşulları içinde Türkiye için açıkça kullanılıyor. Örneğin yakınlarda Columbia Üniversitesi profesörlerinden ve "sol liberal" eğilimli olarak tanınan Giovanni Sartori, Irak'a, "Türkiye'deki gibi *vesayetçi bir demokrasi*" öneriyor. Bkz. *Courrier International*, 7-14 Mayıs 2004 (yazı daha önce *Corriera della* Sera'da yayımlanmıştır).

sağlanacak; geriye kalan ihtiyaçlar da dış (ve 1987'den sonra iç) borçlarla karşılanacaktı.

Buluş güzeldi; ne ki bu mekanizma ancak kısa vadeli olabilirdi. "Uzun vade", döviz dar boğazları, dış borç tıkanıkları, IMF teftişleri ve giderek siyasal kriz demekti. Biriken dış borçlar yükü altında ülkenin iflası niteliği taşıyan krizler ise ancak dış, yani takiyye partilerinin dışındaki güçler tarafından çözülebilirdi.

Yakın tarihimizde bu "görevi", pek de ayırdında olmadan, askeri cuntalar yüklendiler. Ve siyaset arenasını takiyye partilerinin düşmanlarından temizleyerek, meydanı yeniden onlara teslim ettiler. Tabii bu arada siyaset esnafının uygulamaya yanaşmadığı, halkı ezen "kemer sıkma" politikalarını harfi harfine uygulamayı da ihmal etmediler. Artık "istirahat halindeki" eski, "mağdur" siyasiler yeniden itibar kazanmış, yeniden aranır hale gelmişlerdi ve geri dönebilirlerdi. Çok geçmeden de (bu arada tüylerini bir miktar kaybetmiş olsalar bile) yeniden seçimleri kazandılar ve muzaffer bir edayla iktidar koltuklarına yeniden yerleştiler.

***

Şimdi, AKP iktidarıyla bu kısır (ve devresel) döngü, yepyeni bir giysiyle karşımıza çıkıyor ve çok farklı bir savunma stratejisine dayanıyor. Yoksa, AKP ile bu kez bambaşka bir takiyye karşısında mıyız?

Kısmen "ayinesi iştir kişinin..." fikrine bağlı kalarak, kısmen de Türkiye'deki toplumsal güçlerin göreli ağırlıkları konusundaki gözlemlerime dayanarak *takiyye* tartışmalarını fazla ciddiye almamıştım. Aksine, bu tartışmaları gerçek gündem maddelerinden bir sapma olarak üzülerek izlemiştim. Bence, gerçek bir demokrasi ve halk çıkarları açısından bakılınca, bütün düzen partileri, hatta tüm sis-

tem takiyyeye dayanıyordu. Ne var ki Başbakanlık Müsteşarı Ömer Dinçer'in günlerdir tartışma konusu yapılan makalesi, mesajının açıklığı ve samimiyeti ile beni hayli şaşırttı ve devrimci açıdan konuya nasıl yaklaşılabileceği hususunda düşündürdü.[2]

Evet, Dinçer'in yazısı çeşitli açılardan dikkate değer özellikler taşıyor.

Önce şunu söyleyelim. Bu yazı, örneğin Recep Tayyip Erdoğan'ın siyasal bir toplantıda okuduğu şiir gibi duygusal motiflerle, yerel atmosferle veya o anın coşkusuyla tevil edilebilecek bir yazı niteliği taşımıyor. Makalede Türkiye sorunları ve Türkiye'nin dünyadaki yeri her yönden inceden inceye düşünülmüş, tartılmış ve sonunda dikkatle yazıya dökülmüş bulunuyor. Ayrıca, makale dokuz yıl önce kaleme alınmış olsa bile, yazarı bugün de yazısının tamamen arkasında olduğunu söylüyor ve Başbakan da onu destekliyor. Bu durumda ortada "gizli bir acenda" değil, *açık bir program* ifade eden ve Başbakan tarafından da benimsendiğine göre, AKP'nin siyaset felsefesini yansıtan bir belge ile karşı karşıyayız. Kaldı ki, yine bu günlerde gündemde olan *Kamu Yönetimi Temel Kanunu Tasarısı* da, bu makaledeki fikirlere son derece uygun olup, adeta bu fikirlerin hayata geçirilmesinde bir aşama özelliği taşıyor.

Bütün bu noktalar göz önünde tutulursa, bu ülkenin siyasetine ilgi duyup da bu belgeyi tartışmaktan kaçınmak mümkün olabilir mi?

Şimdi Dinçer'in büyük yankılar uyandıran makalesinin içeriğine eğilebiliriz.

***

[2] Prof. Dr. Ömer Dinçer'in makalesi için bkz. *Bilgi ve Hikmet*, 1995, Güz sayısı, No. 12. (Tartışmalar üzerine, makale, *Cumhuriyet* gazetesinde yeniden yayımlanmıştır, 7-10 Ocak 2004.)

Ömer Dinçer makalesine İslam'ın bir bütün olduğunu ifade ederek başlıyor; "*İslam bir hayat tarzıdır ve hayatın bütün yönlerini kapsayan bir sistemdir*" diyor. Siyasal İslam, kültürel İslam, sosyal İslam gibi adlandırmalar veya İslam ile Şeriat'ı ayrı şeyler gibi sunmak *"İslam'ın kapsamını daraltan ve (onu) bütünlüğünden koparan"* çabalardır ve bunlardan, olsa olsa, dinin "alt öğeleri" olarak söz edilebilir. Nitekim yakın tarihimizde bu yanlış yapılmış ve Refah Partisi'nin temsil ettiği "siyasal İslam" ile Fethullah Hoca'nın ve Süleymancıların temsil ettiği "kültürel İslam" arasında bir ikilik doğmuştur. Oysa İslami hareket için ideal, bunların hepsini birden temsil etmek ve böyle tek ve bütüncü bir İslam'ı ülkede egemen kılmaya çalışmaktır. Oysa bizde bunun karşısındaki en büyük engel *modern, bürokratik ve dayatmacı* devlettir.[3]

Ömer Dinçer bu konuda Batı'daki gelişme ile Türkiye'deki gelişme arasında bir ayrım yapıyor. Ona göre "bürokratik devlet", Batı'da "rasyonelliğin ve verimliliğin" sağlanmasına yol açarken, bizde "doğrudan doğruya modernleşme hareketinin bir aracı olarak" gerçekleştirilmiştir. Görüldüğü gibi, ilginç bir ayrımla karşı karşıyayız. Ne var ki Profesör Dinçer, bu ince ayrımında hayli ketum görünüyor ve sayfalarca analiz gerektiren bir konuyu bir iki cümle içinde geçiştiriyor. Örneğin "*Anadolu'nun küçük şehirlerinde bile balolar tertip edilmiş olması ve bürokratların tümünün buna katılmasının sağlanmış olması*" veya Batı musikisi ve senfoni orkestralarının "*Anadolu'nun şehirlerinde gezdirilerek vatandaşlara zorla dinletilmesi*"

---

[3] AKP'nin İstanbul Dış İlişkiler sorumlusu İlker Aycı, geçen yıl bir Fransız dergisinde yayımlanan, Parti ile ilgili bir röportaj çerçevesinde şunları söylemişti: "Önce 61 yaşını geçen memurları emekliye ayırarak yeni bir memur nesli yaratacağız. Bu, zamanla olacak, fakat bunu başaracağız. Yeni personelle çalışmak daha kolay olacak." Aycı, mevcut memur geleneğini "aldatmacı, hileci ve yiyici" bir gelenek olarak niteliyordu *(Le Nouvel Observateur*, 4-10 Aralık 2003).

Türkiye'deki "modernizm"in ne olduğunu açıklamada yeterli görülüyor. Fakat yazar belki de kendi açısından haklıdır; çünkü yakınma konusu "modern, bürokratik devlet"in halka karşı dayatması değil, İslam'a karşı dayatması olarak ortaya çıkıyor.

Biraz da "anlayan anlar!" felsefesi içinde belirlenmiş olan bu düşman nasıl bertaraf edilecektir? Yazarın *"artık bizim için çok fazla bir mana ifade etmiyor"* dediği "Cumhuriyet" barajı nasıl aşılacaktır? Ve sonunda "İslam'ın öngördüğü yapıya" nasıl kavuşulacaktır?

Prof. Dinçer, burada önce Erbakancı siyasal İslam'ın yanlışlığına dikkatimizi çekiyor. Erbakan Hoca'nın denediği gibi, *"modern devleti İslam'a tercüme ederek kullanmaya kalkışmak veya bürokratik mekanizmada yer alacak memurları dindar insanlardan seçmek devletin yapısını İslam'ın öngördüğü yapıya kavuşturur mu?"* Daha açık bir ifadeyle, devleti ele geçirerek İslam'ı dayatmacı bir şekilde empoze etmek mümkün müdür? Yazar buna inanmıyor ve bizlere daha "demokratik" ve daha nüfuz edici bir yol gösteriyor. Ona göre ideal yol, İslam'ın tüm alt-öğelerini birleştiren, bütüncü bir yoldur. Dayatmacı devleti ele geçirerek ve onu kullanarak İslami düzeni kurmaya çalışmak, *"tıpkı daha öncekilerin yaptığı gibi totaliter bir gelişmeyi öngörür; halbuki İslam dininin hoşgörü dini olduğunu ... dayatmacı olamayacağını hepimiz biliyoruz."* Veya bilmesek de, böylece öğrenmiş oluyoruz!

O halde?

O halde yapılacak şey sabırlı olmak ve devletin dayatmacı niteliğini zamana yayılacak temelli reformlarla ortadan kaldırmaktır. Zaten "globalleşen" dünyada da buna olanak sağlayacak üç önemli değişiklik süreci yaşanmaktadır. Bunlara dayanarak ve bunlarla uyum halinde Türkiye'deki devlet yapısı da değiştirilebilir.

Ömer Dinçer burada, bizlere ilginç bir "küreselleşme" analizi sunuyor. Ona göre "Globalizasyon"un ilk yeniliği

teknolojide, "özellikle haberleşme-ulaşım teknolojisinde" meydana gelen değişimdir. Bu yenilik her alanda ve en fazla da "ekonomi dünyasında" hissedilmekte ve birimlerin küçülmesine, "işletmelerin.. daha küçük yapılara dönüşmelerine" yol açmaktadır. Görüldüğü gibi yazar, son dönemde yeni teknolojilerin birtakım küçük ve orta boy firmalar için bazı yeni fırsatlar yaratması olgusunu genelleştiriliyor ve çağdaş kapitalizmin genel bir eğilimi halinde sunuyor. Bu eğilime en uygun olacak idari yapılanma da, bu koşullarda, "adem-i merkeziyetçi" bir reformla gerçekleşecektir.

İkinci yenilik ise, rekabetin kızıştığı bir ortamda bölgeleşme eğilimleri, NAFTA, AB vb. gibi daha büyük yapılanma arayışlarıdır. Tabii, rekabet yoğunlaşır ve bölgesel pazar arayışları ön plana çıkarken, işletmelerin nasıl olup da küçüldüğü sorusu yazarın kafasını fazla meşgul etmiyor. Yeni dünya düzenine sadece İslami düzenin gereksinimleri açısından bakan profesörümüz, bu konuda da ilginç (ve "diyalektik!") bir gözlemde bulunuyor. Mademki küreselleşme "evrensel bir kültür ve hayat empoze etmeye başlamış bulunuyor", bu durum, kaçınılmaz olarak başka bir "kutba", yani "mahalli kültürlere"de zemin hazırlayacaktır. İşte küreselleşmenin İslami düzene açtığı geniş ufuklar buradan kaynaklanıyor. Çünkü Prof. Dinçer "mahalli kültür" denilince sadece İslam'ı anlıyor ve bu konuda son derece açık: "*Globalleşme ne kadar artarsa İslamlaşma da o kadar artacaktır!*" Yeter ki buna uygun düzenlemeleri yapmasını bilelim! Yeter ki "milliyetçiliğin anlamını kaybeden bir ilke haline geldiği" bir dünyada, "Adriyatik'ten Çin Seddi'ne kadar" Türk dünyasıyla ve tüm İslam dünyasıyla bağlarımızı pekiştirelim! Şimdilik "uzun vadeli bir misyon" olan "Kızıl Elma"mız ancak böyle gerçekleşecektir. Ve Türkiye'nin en aktif olabileceği "Osmanlı Coğrafyası" da bu şekilde somutlaşacaktır!

Coşkulu yazarımızın analizleri "Kızıl Elma" ile bitmiyor. Bir de üçüncü tespiti var. Ona göre Yeni Dünya Düzeni'nin getirdiği üçüncü yenilik de insanlarda "bağımsızlık duygusunun artması" şeklinde ortaya çıkıyor. Bu yenilik de Türkiye'deki dayatmacı devlete, yani Cumhuriyet'e ters düşüyor. Burada şu aydınlatıcı satırları okuyoruz: *"Türkiye'de Cumhuriyet ilkesinin yerini katılımcı bir yönetime devretmesi gerektiği ve nihayet laiklik ilkesinin yerinin İslam'la bütünleşmesinin gerekli olduğu kanaatini taşıyorum!"* (Metinde böyle)

Ömer Dinçer globalleşme ve Türkiye ile ilgili bu genel tablosunun ışığında, sempatiyle İslam dünyasına eğiliyor, beş bölge içinde tüm akımları gözden geçiriyor ve hiçbirini de çok başarılı bulmuyor. "Tüm İslam ülkeleri içinde çok önemli bir yeri olduğuna" inandığı Türkiye'yi, bu koşullarda önder olarak düşlüyor. Çünkü diyor, Türkiye'nin bu konuda büyük bir "birikimi" var ve bu birikim de, özellikle 1980'den sonra İslam'ın alt-öğelerinin (siyasal İslam ile kültürel İslam'ın) birbirlerine açılmış ve "etkileşim" içine girmiş olmalarından doğuyor. Türkiye bu önderlik fırsatını kaçırmamalıdır! *"Türkiye'nin değişimi ve dünyada yeni bir güç olarak ortaya çıkabilmesi bu biriken enerjiyi kullanabilmesine bağlıdır."*

Milliyetçilik ilkesinin artık çağdışı olduğunu söyleyen yazarın özlediği bu parlak, milliyetçi gelecek aslında kimseyi şaşırtmamalıdır. Din ile felsefenin hiçbir zaman verimli bir diyaloğa girmemiş olduğu ülkemizde, II. Meşrutiyet'ten beri milliyetçilikle İslamcılık hep el ele yürümüşlerdir. Kimi, meşrebine göre, İslami değerlere ağırlık verir, kimi de Türkçülüğe! Günümüzde de ülkücü militanlar, bir taraftan kurt gibi ulurken öte yandan da "Ya Allah! Bismillah!" nidalarıyla sokaklara dökülmüyorlar mı? Fakat dini değerleri ön plana çıkaran alimimizin makalesinde dikkati çeken çok daha önemli hususlar bulunuyor.

Prof. Dr. Dinçer'in programı bir "düzen değişikliği" programı, bir "manifesto" özellikleri taşıyor. Ne var ki bu programın yaşadığımız gerçeklerle değil, sadece Dinçer'in düş dünyasındaki "gerçek"lerle ilgisi var. İslamcı profesörün ne küreselleşme olgusunu ne de küresel kapitalizm içinde Türkiye'nin yerini anlamış olduğunu söyleyebiliriz. Eğer şu anda yazarı iktidarda bulunmasaydı, özetlediğimiz makaledeki fikirler kuşkusuz çok dar bir çevrenin ötesinde kimsenin ilgisini çekmezlerdi. Ne var ki, aktarırken zaman kaybediyoruz ve okuyuculara saygısızlık yapıyoruz duygusuna kapıldığımız bu düşünceler, unutmayalım ki bugün iktidarda olan bir ekibin düşünceleridir ve bunları *kaydetmek* tarihi bir zorunluluktur. Bilmiyoruz, aradan geçen dokuz yıldan sonra, Sayın Dinçer bu fikirlerinde samimi olarak mı ısrar ediyor, yoksa "iktidar" tecrübesiyle beraber bu programın hayalciliğini anlamış mıdır? Bir zamanlar Erbakan Hoca'nın iktidar olur olmaz "Adil Düzen"i elinin tersiyle itmesi gibi, bunun da sadece ideolojik bir yanılgı olduğunu görmüş müdür? Ne yazık ki ortada buna dair hiçbir işaret bulunmuyor.

***

Makale bizi daha çok şu noktada düşündürüyor: Günümüzde bir dünya görüşü olarak, bir "ideoloji" olarak dinin yeri nedir?

Dinçer'in "Manifesto"su, dünyaya "Bütün ülkelerin Müslümanları! (Türkiye'nin önderliğinde) Birleşiniz!" mealinde bir çağrıyla son buluyor. Türkiye halkına da "en büyük düşmanınız dayatmacı cumhuriyettir!" mesajını iletiyor! Bütün bunları da ABD'nin, Pentagon'un ve onların şekillendirdiği bir AB'nin koruyucu kanatları altında gerçekleştirmek istiyor. İlginçtir, Türkiye'de Dinçer'in feodal "Manifesto"su tartışılırken, eski CIA ajanı Graham Fuller de şunları söylüyor: "*AB'nin parçası olan demokratik bir*

Türkiye bölgedeki Kürtler için büyük bir çekim alanı olur. Pek çok insan bunun bir parçası olmak isteyecektir. Gönüllülük temelinde yeni bir Osmanlı İmparatorluğu bile kurulabilir!"[4]

AB içinde bir Osmanlı İmparatorluğu? Neden olmasın!? 1856'da da Osmanlı İmparatorluğu *Düveli Muazzama*'nın koruyucu kanatları arasına sığınmamış mıydı? Bugün de küreselleşmenin kerametlerine akıl sır erer mi?

Rosa Luxembourg, kapitalist üretim biçiminin, etrafında daima feodal hinterlantlar yaratarak büyüdüğünü düşünüyordu. Prof. Dinçer bir adım daha atıyor ve kapitalist Batı'ya "kapıda beklemekten bıktık" diyor; "bırakınız da içinize girelim". Girelim ve bağrınızda cemaatçi düzenimizi kuralım! Girelim ve "münkere, harama ve kötüye karşı savaşımıza" içinizde devam edelim!

***

Dinçer'in samimi inançlarından elbette kuşku duyamayız. Fakat ne yazık ki yoksul kitleler sadece dinle yaşamıyor, cennet vaatleriyle teselli bulamıyor. Musa'nın ve İsa'nın torunları refah içinde yüzerken, Muhammed'in torunları "biz de öbür dünyada ikbale ereceğiz!" diyemiyorlar. Bu bağlamda, Dinçer'in reçetesi, objektif olarak "halkın afyonu" olmaktan öte bir anlam taşımıyor.

Marx, zamanında yaygın olan bu formülü benimsemişti; fakat şunları da eklemişti: "Dini bunaltı, kısmen gerçek bir bunalımın *ifadesi,* kısmen de gerçek bunalıma karşı bir *protesto*dur. Din, ruhun dışlandığı toplumsal koşulların esprisi olduğu gibi, ezilen yaratığın iç çekişi ve kalpsiz bir dünyanın ruhudur" (Vurgular Marx'tan).[5]

---

[4] *Vatan*, 2 Şubat 2004.

[5] Marx, *Critique de la Philosophie du Droit de Hegel (1843-44)*; Marx-Engels, *Sur la Religion*, Edition Sociales, Paris, 1960, s. 42.

Marx'a kulak veren bir İslam düşünürü, çok daha yakın tarihlerde, yaşadığı topluma ve orada İslam'ın yerine bakarak "olamaz!" dedi; "İslam böyle olamaz!" Gördüğü toplumda din sadece bir "bunaltı" olarak yaşanıyor; ezilen insanın "protestosu", "kalpsiz bir dünyanın ruhu" olamıyordu. Kısaca İran'da Müslümanlık bir "takiyye", bir "Şirk Dini" haline gelmişti.

Adı Ali Şeriati'ydi ve samimi bir Müslümandı. Onu yaşatmadılar. İran Şahının ve CİA'nın ajanları onu karanlık bir komploda öldürdüler.

Fakat bugün ne görüyoruz?

Aynı karanlık kuvvetler, bugün bizim "muhafazakâr demokratlar"ımızı sevgiyle kucaklıyorlar. "Model" olarak gösteriyorlar!

Evrensel Kültür, Mart 2003

Demokrat Parti ve Kalkınma Politikası: *Şehirliler, Köylüler ve Alacaklılar*

Tarihimizde *ümran*, *medeniyet* ve *muasırlaşma* gibi kavramlar altında kalkınma tutkusunun eski bir geçmişi vardır. Daha Osmanlı döneminde, Sultan Abdülmecit, bir yandan yarısömürge ekonomisine doğru emin adımlarla ilerlerken, öte yandan da Dadyan Efendi'ye kurdurduğu fabrikalarla ülkeyi kalkındırma sevdasına düşmüştü. Ne var ki Osmanlı yönetici sınıfı, o zamanlar Ricardo'nun "uzmanlaşma" çağında değil de, Aristo'nun "tedbiri menzil" ekonomisinde yaşıyordu. Frenklerin "anahtar teslimi" kurdukları verimsiz fabrikalar birer birer çürüdüler ve o dönemden bizlere Boğaz'daki saraylar ve yalılar ile Beyoğlu ve Galata'daki konaklar ve görkemli bankalar kaldı. Bunlar bugün bile bizlere, XVI. yüzyıl haşmetini simgeleyen mağrur külliyeler arasından hâlâ pişkince sırıtıyorlar. Aralarındaki gizli bağ, XX. yüzyıl başlarında, ancak bir ölüm kalım savaşından sonra koparılabildi.

Kurtuluş Savaşı ülkenin bağımsızlığını sağladı; fakat bu savaşı başka bir özlem, başka bir coşkuyla yürütülen ikinci bir savaş izledi. Bu ikinci savaş her şeyden önce çağdaş bir ulus olmak savaşıydı. Eğitimi ve üretimi artırmanın, onbinlerce içine kapalı köye dağılmış "reaya"yı ortak bir bilince kavuşturmanın kavgasıydı.

Kavga, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra değişik toplumsal güçler öncülüğünde, değişik sloganlarla yürütüldü. Menderes'in "görülmemiş kalkınma" demagojisi; Demirel'in "büyük Türkiye" edebiyatı; Özal ve sonrası dönemin "Dünya Devleti Türkiye" sloganı saman alevi gibi sönüp gittiler. Türkiye bugün altından kalkamadığı borç yükü altında, ekonomisinin kontrolünü İMF'ye terk etmiş bir konumda, "kalkınma" sevdasını ikinci plana atmış bulunuyor; daha doğrusu, buna mahkûm görünüyor. Son Osmanlı döneminde *Düyunu Umumiye*'nin ve Osmanlı Bankası'nın devlet ekonomisini kontrol etmesi gibi, bugün de İMF temsilcileri Türk ekonomisini, borçların düzenli ödenmesini sağlama perspektifinde kontrol ediyor ve Türk bütçesine yatırımları hayal kılan "faiz dışı fazla"lar empoze ediyorlar. Ve ülkenin, bütçe gelirlerinin büyük bir kısmını yutan borç faizlerini aksamadan ödeyebilmesi sağlıklı bir ekonominin işareti olarak görülüyor.

Bugünkü koşullarda bu zincirler kırılabilir, kalkınma sevdası yeniden ve bu kez gerçekçi bir şekilde ateşlenebilir mi? Sanıyorum ki bunun için, her şeyden önce günümüzle ilgili sağlıklı bir teşhiste bulunmak; Türkiye'yi ölümcül bir "kriz fayı" üzerine oturtan sorumluları saptamak gerekiyor.

Bu sorumlular kimlerdir?

Sorumlular listesinin başlarına ne İMF'yi ne de soyut bir biçimde "emperyalizm"i yerleştirmenin doğru olacağı kanısındayım. İMF de, emperyalizm de Türkiye'ye zorla, tehditle gelmediler. Elbette bunu da yapabilirlerdi; fakat yapmalarına gerek kalmadı; Türkiye'ye ısrarlı davetlerle,

rica ve minnetle geldiler. Ne var ki, bunlar bir kere geldikten ve ülkeye yerleştikten sonra çıkmalarının zor olacağı ve asıl o zaman tehditlere, zorlamalara başvuracakları düşünülebilirdi; fakat böyle bir sorun da yaşanmadı; çünkü bunları çağıranların zaten bir süre sonra onları çıkarmak gibi bir niyetleri yoktu.

O halde?

O halde sorumluları önce etrafımızda, kendi içimizde aramamız gerekiyor.

***

Kalkınma sorunu salt iktisadi bir sorun değildir; onun sosyal ve kültürel yönleri en az iktisadi yönü kadar önemlidir. Bu haliyle kalkınma sorunumuzun, cumhuriyet tarihimizde, her şeyden önce bir "köylü toplumu" olmaktan kurtulma ve "şehirleşme" şeklinde karşımıza çıktığını görüyoruz. Burada "köylülük"ün sadece toplumsal bir kategori olarak değil, aynı zamanda dar ve tutucu bir "zihniyet yapısı" olarak da belirdiğine işaret edelim. Zihniyet yapıları ise sadece eğitimle değişmez; onu besleyen sosyal yapıların da kırılmaları, ortadan kaldırılmaları gerekir.

Batılı ülkelerin sanayileşmeleri, XIX. yüzyılda bu toplumların "köylü toplumu" olmaktan çıkıp, "şehirli toplum" haline dönüşmeleri ile mümkün oldu. Bu ise tarımsal işletmelerin en üretken koşulları sağlayan faktörleri sağlamaları sayesinde gerçekleşti. Batı Avrupa'da bu süreç, yirminci yüzyılı da kapsayan çok uzun bir zaman diliminde cereyan etmişti. XIX. yüzyıl sonlarında tarımsal emeğin üretkenliliğinde, dünyadaki en küçük ve en büyük (minimum ve maksimum) değerler arasındaki oran 1/10 iken bu oran XX. yüzyıl sonlarında 1/500'a kadar yükselmişti.[1]

Marcel Mazoyer ve Laurence Roudart, *Histoire des Agricultures du Monde*, Seuil, Paris, 1997, s. 451, 455. Yazarlar tarımda üretkenliği, bir emekçinin

Türkiye'de tek parti döneminde tarım sorunu radikal bir girişim konusu olmadı. Elbette ki konunun önemi küçümsenmiş değildi; bu konuda birçok girişimde de bulunuldu. Aşar vergisinin kaldırılması, *Köy Enstitüleri*, *Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu* (ÇTK) gibi önlemler, az çok "köylü efendimizdir" formülünü hayata geçirmenin yollarını arıyordu. Bunun dışında *Numune Çiftlikleri* ve *Zirai Kombinalar* gibi girişimler de tarımsal üretimde verimliliği artırma, köylüyü modern tarım yöntemlerine alıştırma amaçlarını güdüyorlardı. Ne var ki bu önlemler düşünüldükleri biçimde uygulanamadı; otoriter, hatta despotik olarak görülen ve eleştirilen iktidarlar, bu girişimlere olan direnci kıramadılar. Hatta ÇTK'ya karşı direnişten doğan Demokrat Parti, iktidara yürüyüşünde yoksul köylüleri arkasına almayı bile becerdi.

Aslına bakılırsa tek parti dönemi köylüyü "şehirlileştirmek"ten çok, mevcut şehirliyi "Batılılaştırmak" sevdasındaydı. Köylü elbette daha verimli olmalıydı; fakat olduğu yerde kalmalı, uslu uslu köyünde oturmalıydı. Bu konuda atılmış en radikal adımlar olan Köy Enstitüleri ve ÇTK'nın açık amaçlarından biri de "köylüyü köye bağlamak" idi. Hatta ÇTK'da başlangıçta bunu sağlamak amacıyla kanun metnine "çiftçi ocakları" adı altında bölünemez, devredilemez çiftlikler de konulmuştu. Menderes'in Nazilerin "Ehrhof" yasasına benzeterek eleştirdiği maddeler sonradan tasarıdan çıkarıldı. Fakat bu da gösteriyor ki o dönemde rejimin en çok korktuğu şeylerden biri köylülerin şehirlere göçmeleri ve orada "birçok sosyal ve bünyevi hastalığa" yol açan "marazi insan yığınları" oluşturmalarıydı.[2]

---

işleyebileceği azami toprak ile iyi bir toprakta hektar başına alınan randımanın çarpılmasından elde edilen miktardan, harcamaların (amortisman dahil) çıkarılmasıyla elde edilen miktar (kental hububat) olarak hesaplıyorlar.

2 Tasarıyı Meclis'te savunan bir milletvekili kaygılarını bu şekilde dile getir-

Köylüler büyük şehirlerde "marazi insan yığınları" oluşturmaya, esas itibariyle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra başladılar. Fakat geride kalanların da pek bir farkı yoktu; onlar da yüzyıllardır köylerde "marazi insan yığınları" oluşturuyorlardı. XIX. yüzyılda Osmanlı devletini gezen seyyahlar, Osmanlı tarım usullerinin Antik Çağ Yahudi peygamberlerinin usullerinden pek de farklı olmadığını söylemişlerdi. 1950 yılında Mahmut Makal'ın anlattığı *Bizim Köy*de bunlardan pek farklı bir tablo çizmiyordu.

İç Göçler, Köyleşen Şehirler

Köyden şehre kitlesel göçler İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra başladı. Ne var ki bu göçler doğal bir şekilde cereyan ediyor, üretkenliği artıracak planlı ve ciddi bir yatırım politikasına dayanmıyordu. Bu yüzden de köylüler şehirlileşmiyor; daha ziyade şehirler köyleşiyordu. İki dönem arasındaki tek önemli fark, çokpartili hayata geçişle birlikte her köylünün bir "oy" haline gelmiş olmasıydı. Her köylü bir "oy" olmuştu; fakat bu oylar eşit değildi; daha doğrusu, Orwell'in deyimiyle, bazı oylar "daha çok eşit"ti ve DP için en kolayı da bu "daha çok eşit" oyları satın almak olacaktı. İktidar Partisi, tarım politikasıyla bunun yollarını aradı ve buldu.

Marshall planı çerçevesinde alman krediler ve Kore savaşı dolayısıyla oluşan pozitif ticaret hadleri bu konuda tam zamanında gelen araçlardı. Bunlar da yetmeyince para basılıyor ve Toprak Mahsulleri Ofisi'nin destekleme alımları ile ortaya çıkan açıklar, Merkez Bankası emisyonlarıyla karşılanıyordu. Kısaca kredi politikasıyla, destekleme alımlarıyla ve çeşitli sübvansiyon ve avantalarla köylüler

---

mişti. Bu konuda bkz. Taner Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2001, s. 220.

arasında da gelir farklılıklarından doğan bir ayrışma başladı.

1950-54 arası tam bir zafer sarhoşluğu yaşayan DP yöneticileri, 1954'te başlayan enflasyonun sosyal ve siyasal sonuçlarını görebilecek bir donanıma sahip değillerdi. Zafer coşkusu içinde "görülmemiş kalkınma" nutukları atılıyor, en küçük bir eleştiriye tahammül edilmiyordu. Oysa giderek yükselen enflasyon ülke yönetiminde çok önemli bir yere sahip asker-sivil bürokrat kadroları fazlasıyla rahatsız ediyordu.

Aslında çeşitli faktörlerin etkisiyle bu yıllarda gerçekten de Türk ekonomisine bir dinamizm gelmişti ve iktisadi hayat tek parti devrinin "denge" saplantısının yarattığı durgunluktan kurtulmuştu. Fakat DP'nin daha çok sınıf içgüdüleriyle benimsediği kalkınma stratejisi, makro planda vahim sonuçlar doğuracak olan yanlış bir tercihe dayanıyordu. Savaş sonu dünyada "kalkınma" söylemi ön plana gelmişti ve kalkınmanın anahtarı tarımdı. Oysa DP politikası önceliği tarımda modernleşmeye ve üretkenliğin artmasına değil, altından kalkamayacağı, masraflı altyapı projelerine vermişti.

Türk tarımı küçük ve verimsiz işletmelerden oluşuyordu ve Medeni Kanun'un miras hükümleri çerçevesinde bunlar zamanla daha da küçülme eğilimi içindeydiler. 1960'larda, geçimlik (30 dönümden az topraklı) tarım işletmeleriyle "tasarruf ve yatırım yapma olanağı" olmayan küçük (200 dönünden az topraklı) işletmelerin toplam işletmeler içindeki oranı % 95,8'e ulaşıyordu.[3] 1991 tarım sayımının sonuçları ise, bunların "biraz daha ufalandığını"

[3] Dr. Çelik Aruoba, "Tarımda Geleneksel-Geçimlik Kesim, Büyüklüğü, Yapısı, İşleyişi", *AÜ SBF Dergisi*, c. XVIII, No: 3-4, 1975. Aruoba'nın belirttiği gibi, 100-200 dönümlük araziler büyük işletme sınırlarında oldukları halde, onlar da birçok parseller halinde işlendikleri için verimlilik son derece düşüktü.

ve sayıları artarak dört milyonu bulan tarım işletmeleri içinde 50 dönümden az toprak işleyen işletme oranının % 62'den % 67'ye çıktığını gösteriyordu.[4] Ayrıca mülk olarak daha büyük işletmelerin küçük parseller halinde işletilmeleri genel ortalamayı daha da küçültüyordu. Oysa aynı tarihlerde Batı ülkelerindeki tarım işletmelerinin ortalama büyüklükleri çok farklıydı. Örneğin ABD'de bu büyüklük 1870, Kanada'da 2420, İngiltere'de 680, Fransa'da 182, Almanya'da da 177 dönümden oluşuyordu.[5] AB üyesi ülkeler ortalaması ise 300 dönüm kadardı.[6]

Toprak reformuna muhalefetten doğan DP hükümetleri, tarım politikası olarak orta ve büyük çiftçilerin yararına bir kredi ve fiyat politikasıyla yetindiler; köylü nüfusunun çok büyük bir kısmını oluşturan küçük çiftçileri doğal yaşantılarının acımasız kaderine terk ettiler.[7] Oysa Oğuz Oyan'ın haklı olarak belirttiği gibi, "kapitalist gelişmenin kendiliğinden dinamiklerinin rasyonel bir tarımsal işletme dokusunu piyasa mekanizması aracılığıyla ortaya çıkaramadığı uzun süredir gözlemlenen bir olgu" idi.[8]

Bu durumda nasıl bir gelişme oldu?

---

4 Oğuz Oyan, "80 Yılda Gelinen Nokta: Tarımda Tam Teslimiyet", *İktisat Dergisi*, Ağustos 2003, Sayı 440.

5 Gilles Fumey, *L'Agriculture dans la Nouvelle Economie Mondiale*, PUF, Paris, 1997, s. 296. Rakamlar Fransa Tarım Bakanlığı'nın hesaplarına dayanmaktadır.

6 Yeni üye olan ülkelerden Polonya'da tarım işletmelerinin % 70'i, 70 dönümden daha küçük boyutludur ve ülke halen tarımda yeniden yapılanma çabaları içindedir *(Le Monde*, 18 Mayıs 2004).

7 Türk tarımının sorunları konunun uzmanları tarafından ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Burada son yıllarda yapılmış şu önemli yayınlara dikkati çekmek isterim: Korkut Boratav, *1980'li Yıllarda Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1991. Jacques Thobie, R. Perez ve Salgur Kançal (der.), *Agriculture et Industrialisation en Turquie et au Moyen Orient*, Editions L'Harmattan, Paris, 1992; *75 Yılda Köylerden Şehirlere*, kolektif eser, editör Oya Baydar, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999. *Toplum ve Bilim* dergisi, "Tarım ve Köylülük" özel sayısı, Bahar, 2001, Sayı 88.

8 Oğuz Oyan, *agm*, 67.

Bu gelişmenin sonucunu 2002 yılında Milli Prodüktivite Merkezi'nin açıkladığı tabloda net bir biçimde görüyoruz. Bu tabloya göre nüfusunun yarıya yakını hâlâ köylerde yaşayan ülkemizde, tarım kesiminde çalışan bir kişinin "yıllık hasıla"sı 3 000 dolar idi. Oysa bu rakam, örneğin Yunanistan'da 12 000 doları, Danimarka'da ise 40 000 doları buluyordu. Bir iktisatçımız ise Türkiye'de tarımda üretkenliğin 1981-87 arasında pek değişmediğini; 1998'de ulaşılan hektar başına 2196 kgr verimin, 2750 kgr olan dünya ortalamasının da altında bulunduğunu ortaya koymuştu. Avrupa ortalaması aynı tarihte 5880 kgr olarak saptanmıştı.[9] Bu durumda tarımda örnek ve öncü olmak üzere kurulmuş Devlet Üretme Çiftlikleri (bugünkü adlarıyla TİGEM) ekonominin sırtına bir yük haline geldiyse ve 30 000 civarındaki ziraat mühendisimiz çoğunlukla bürokratik koltukları dolduruyorsa bunda şaşılacak bir şey herhalde yoktu. Açıkçası tarım savaşını kaybetmiştik; daha doğrusu böyle bir savaş vermemiştik. Fakat biz, şimdi yine başlangıç yıllarına, DP'nin isabetsiz stratejisine dönelim.

Verimli işletme büyüklüğü konusunda hareketsiz kalan DP iktidarı, tam bir sınıf politikası güderek, kredi politikası ve destekleme alımlarıyla zenginleştirdiği köylüleri vergi politikasıyla da yatırım politikasına ortak etmeyi düşünmemişti. Daha sonraki iktidarlar da farklı bir politika izlemediler ve Türk tarımı vergi mükellefiyetinin dışında bırakıldı. Oysa tarımsal vergi konusunda fikirlerine başvurulan Nicolas Kaldor, daha 1962'de kaleme aldığı bir raporda, sadece yüz dönümden fazla toprağa sahip olanların vergilendirilmeleri halinde bile, devletin toplam net tarımsal hasılanın % 8,1'i kadar bir vergi elde edeceğini ortaya

[9] *Cumhuriyet*, 3 Nisan 2001.

koymuştu.[10] Bin türlü bahane ile tarımdan vergi alınmadı; buna karşılık, savaş sonrası yıllarda kapitalist dünya, Sovyetler Birliği ile rekabetin yarattığı ortamda "iktisadi kalkınma" temasını ön plana çıkarınca, Menderes iktidarı yapay kaynaklarla bir yatırım seferberliğine girişti.

Altyapı Yatırımları, Enflasyon ve Borçlanma

Sadece Türkiye değil, üçüncü dünya ülkelerinin çoğunda uygulanan politika şu esasa dayanıyordu: Batılı devletler gibi bir sanayi ülkesi olmak için tüm iç tasarrufları ve alınan yardımları seferber etmek ve bunları büyük altyapı yatırımlarına yöneltmek gerekiyordu. Bunlar yeterli olmayacağına göre, devlet borçlanmalı ve alınan borçlar da aynı şekilde enfrastrüktür yatırımlarına (yollar, liman tesisleri, hava alanları, barajlar, elektrik santralleri, telekomünikasyon yatırımları vb.) harcanmalıydı.[11] Böylece iddialı kalkınma yatırımlarının finansman şekli de kendiliğinden ortaya çıkmış oluyordu.

Kalkınma programı geniş ölçüde yapay araçlarla, dış krediler ve enflasyonla finanse ediliyordu. Böylece, iktidara CHP'nin "devletçilik" politikasını ağır bir biçimde eleştirerek gelen DP'nin kendisi de, iç ve dış koşulların dürtüsüyle kısa bir sürede koyu bir devletçilik uygulamasına koyulmuştu. Şeker, çimento gibi iç pazara yönelik tüketim malları üreten yeni KİT'lere ek olarak büyük altyapı yatırımları (özellikle ABD telkini ve yardımıyla girişilen karayolu seferberliği) DP devletçiliğinin boyutlarını gösteriyordu. Parti'nin on yıllık iktidarı süresince ekonomi içindeki kamu sektörü oranı daha da genişledi. Aslında bu sü-

---

[10] Nicolas Kaldor, 21 Nisan 1962 tarihli (çoğaltılmış) *Türk Vergi Sistemi Hakkında Rapor*.

[11] Gerçekçilikten uzak olan bu kalkınma stratejisinin genel niteliği ve eleştirisi için bkz. Mazoyer ve Roudart, *age*, s. 477.

reç tek başına hiç de olumsuz sayılamazdı. Yol, liman, köprü vb. gibi altyapı yatırımları elbette ki yararlı girişimlerdi. Ne var ki izlenen politikanın temelinde enflasyon, dış borçlanma ve giderek Osmanlı kapitülasyon sistemini yeniden canlandırma olgusu vardı. Nitekim daha sonra Özal hükümetleri, 12 Eylülcü paşaların da yardımıyla, bu süreci daha da hızlandırdılar ve Kemalist çağdaşlaşma özlemini, Reşit Paşacı Tanzimat sürecine "inkılap" ettirdiler.

DP yönetiminin CHP'nin geleneksel politikasından ayrıldığı temel nokta, dış borçlanma olgusu dışında, enflasyonun ezdiği ücretli ve maaşlı zümrelerin feryadına duyarsız kalması; arta kalan bütçe olanaklarını, epeyce de zorlayarak varsıl çiftçiler için seferber etmesi oldu. Örgütlenme hakkından ve sendikal kavga olanağından yoksun bıraktığı işçi sınıfından çekinmemesi belki anlaşılır bir şeydi; fakat Menderes, açıkça söylediği gibi, "her mahallede bir milyoner yaratmak" arzusuyla uyguladığı politikanın ülke yönetiminde özel bir ağırlığa sahip asker-sivil aydınlar tarafından kolayca kabul edilemeyeceğini kestirmeliydi. Oysa özellikle 1954 seçimlerinde kazandığı büyük zaferden sonra, artan enflasyonun körüklediği muhalefeti içine sindiremedi ve basını, üniversiteyi, yargı organlarını antidemokratik kanunlarla sindirme yolunu denedi. 1957 seçimlerinde oy çoğunluğunu kaybetmiş olmasına rağmen baskıyı daha da artırıp, "bir kısım basını ve siyasal partileri" kontrol etmek üzere "tahkikat komisyonu" kurması ise bardağı taşıran son damla oldu. Atatürk ve İnönü'nün kışlaya soktuğu askerler, 27 Mayıs 1960 sabahı öfke ile kışlalarından çıktılar.

DP'nin macerası, başka yerlerde ayrıntılı bir şekilde anlatılmış bulunuyor. Burada sadece şu noktanın altını çizmek istiyorum: Çokpartili hayat çerçevesinde DP, siyasal hayatımızda daha sonraları her on yıl yinelenecek olan bir süreç başlattı: Enflasyon, devalüasyon, borç kıskacı ve

iktisadi kriz sarmalı Türkiye'yi on yılda bir sarsar ve siyasal krize dönüşür hale geldi. İktisadi kriz her defasında IMF'nin devreye girmesine, borçların nasıl ödeneceğinin garantiye alınmasına ve bunun için de "kemer sıkma" politikasının uygulanmasına yol açıyordu. Kısaca egemen sınıf temsilcilerinin hovardaca uyguladıkları hesapsız politikanın faturalarını ödemek ve treni yeniden rayına oturtmak gerekiyordu. Aslında bu, acı bir operasyondu; çünkü kemer sıkmak zorunda kalanlar yoksul halk kitleleriydi; fakirlik ve sefalet içinde yaşayan biçare insancıklardı. Bu "kirli operasyon" konjonktürel nedenlerle ve kısmen de muhalefetin hırsı ve beceriksizliği yüzünden, her defasında askerlere havale edildi. Askerler de her defasında "demokrasiyi kurtarmak", "komünistleri ezmek", "bölücülüğü önlemek", kısaca "vatanı kurtarmak" için bir darbeyle iktidarı aldılar.

İlginçtir ki bu dönemlere siyasal hayatımızda, anlamlı bir biçimde "ara rejimler" adı verilmiştir. Bu ara rejimlerde askeri cuntalar demokratik hak ve özgürlükleri askıya alıyorlar, hiçbir partinin seçim korkusuyla alamayacağı kararları alıyorlar ve sıkıyönetim mahkemeleri ve kemer sıkma politikalarıyla ortalığı "temizledikten" sonra iktidarı krizin gerçek sorumlularına terk ediyorlardı. Bu arada 27 Mayıs 1960 darbesinden sonra OYAK'ı kurarak iktisadi sistemle kurumsal olarak bütünleşmeyi de ihmal etmediler.[12]

***

Çokpartili hayatımızda hiçbir zaman "halk iktidarı" yaşanmadı. Egemen sınıfların iktidar koalisyonu, aralarında-

[12] İsmet Akça, *Kolektif Bir Sermayedar Olarak Türk Silahlı Kuvvetleri* (Ahmet İnsel ve Ali Bayramoğlu'nun yayına hazırladıkları *Bir Zümre, Bir Parti, Türkiye'de Ordu* başlıklı eserde), Birikim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 225-269.

ki çıkar çekişmelerini yoksul halk kitle temsilcilerinin radikal eğilimleri karşısında her zaman arka plana atmasını bildiler.

CHP'deki Evrim ve 12 Mart "Ara Rejimi"

"Ortanın Solu"ndan "Ak Günlere"

CHP'nin Türk siyasal tarihinde özel bir yeri bulunuyor: CHP, yakın tarihimizde Türk Devrimi'nin kadrolarını oluşturduğu gibi, yarım yüzyıllık Cumhuriyet dönemimizin büyük bir kısmında da tek parti olarak memleketi yönetmiştir. Çokpartili hayata geçiş de CHP lider kadrosunun izni ve hoşgörüsü ile gerçekleşmiş ya da en azından, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yoğunlaşan demokrasi özlemine parti yönetimi büyük bir direnç göstermemiştir. Ayrıca, DP kurucularının, aralarından biri başbakanlık da yapmış bulunan dört CHP milletvekili olduğunu unutabilir miyiz? Bütün bu nedenlerle, CHP'nin 1950'den sonraki gelişimi ile ilgili bir yorum denemesinde, bu partinin evrimi hususunda bazı noktaları tartışmak yararlı olabilir.[1]

---

[1] CHP'nin daha önceki gelişimini *Türk Devrimi ve Sonrası* (İmge Kitabevi Yayınları, 2001) ve *Türkiye'de Çok Partili Hayata Giriş* (İmge Kitabevi Yayınları, 2003) başlıklı kitaplarımızda incelemiştik.

***

1950'de CHP iktidardan düştükten sonra, partinin muhalefet işlevi, bu işleve hiç de hazır olmayan bir kadronun içgüdüsel tepkileri halinde, adeta bir yaşam kavgası olarak şekillenmişti. CHP yönetiminin bu zahmetli yürüyüşünde en büyük yardımcısı, yine de en büyük hasmı olmakta devam eden iktidar partisinden başkası olmadı.

DP'nin on yıl boyunca izlediği politika bugün ana hatlarıyla biliniyor. Bu politikayı, CHP'ye yüklediği muhalefet misyonunu anlamamıza yardımcı olacak ölçüde şöyle özetleyebiliriz: DP, özellikle iktidarının ilk döneminde, ulusal tasarrufu ve dış kredileri daha ziyade tarımda kapitalizmi teşvike ve bayındırlık projelerine yöneltmişti. Uluslararası kapitalist örgütlerin ve onlarla bağlantılı Amerikalı uzmanların önerilerine de uygun olan bu politika, ayrıca yapay kaynaklarla da desteklendi. Toprak Mahsulleri Ofisi'nin Hazine kefaletine sahip bonolarla Merkez Bankası'na borçlanması ve açıkla kapanan bütçeler bunun en somut örnekleriydi. Bu politika 1953'ten itibaren giderek artan bir enflasyonist baskıyı Türk ekonomisine egemen kıldı. Enflasyonun ezdiği ücretli sınıf ve kategorilerin muhalefeti de, 1954'ten itibaren seri halde Meclis'ten çıkarılan antidemokratik kanunlarla önlenmek istendi.

Bu tablo, CHP'nin yeni misyonunun unsurlarını da ortaya çıkarıyor.

Tek parti döneminin zoraki iktidar koalisyonu çözüldükten sonra kitlelerden uzaklaşan ve "bürokratik bir kadro" görünümü kazanan CHP, 1954'ten itibaren çeşitli sosyal sınıf ve zümrelerle yeniden ilişkiler kurmaya başladı. Bu ilişkilerin başında egemen sınıflarla kurulan ilişkiler geliyor. Fakat bu ilişkileri anlatmadan önce, bu konuda sık sık düşülen terminolojik bir yanlışlığa işaret etmemiz gerekiyor.

. Çokpartili dönemde Türkiye'de büyük partilere "kitle partisi" denmiştir. Oysa bunun gerçeğe uygun bir tanımlama olduğunu söyleyemeyiz. Siyaset bilimi literatüründe "kitle partisi" kavramı, sendikalar aracılığıyla emekçi kitlelerle organik bağlar kuran veya bu vokasyonu taşıyan partilere, özellikle sosyalist ve komünist partilere verilen isimdir. Türkiye'de olduğu gibi, bir partinin milyonlarca seçmenden oy almış olması o partiyi bir "kitle partisi" yapmaz; çünkü böyle partilerin seçmenlerle ilişkisi, büyük ölçüde dört yılda bir onları meydanlarda toplamak, onlara çoğu olmayacak vaatlerde bulunmak ve oylarını almaya çalışmaktan ibarettir. Kısaca, büyük partiler aslında "kadro partileri"dir ve bunlar iktidar oldukları zamanlarda bile ancak kendilerine yakın, dar ve partizan kadrolara doğrudan çıkarlar sağlarlar.

Kadro partileri, doğal olarak yurt çapına yayılan örgütlerini üye aidatları ile ayakta tutamazlar. Bu şekilde beliren ihtiyaç ise, bu partileri varlıklı sınıflara el açmaya doğru iter. Bu o kadar doğal bir eğilimdir ki, 1961'den sonra Türkiye'de olduğu gibi siyasal partilere bizzat devlet bütçesinden para verilmesi dahi bu uygulamayı tamamen ortadan kaldırmamıştır. Demek ki düzen partileri, sadece memleketteki düzeni korumak için değil, bizzat parti düzenlerini yaşatmak için de egemen sınıflara muhtaçtırlar. İşte 1950'lerde, bir kanunla malları da elinden alınmış bulunan CHP'yi egemen sınıflara iten bir unsur da bu olmuştur.

Milli Şef olarak sözünü ettiğimiz uygulamaya bir anlamda ihtiyaç duymamış olan İsmet İnönü, elbette ki muhalefet lideri olarak da gönül rahatlığıyla işadamlarına el açamazdı. Kendisi bundan duyduğu huzursuzluğu partisinin bir Küçük Kurultay toplantısında şöyle dile getirmişti: "Büyük işadamları, partilerin ihtiyaç zamanlarında yapacakları yardımlarla memleket siyasetine hükmetmek iddi-

asındadırlar. Bunu önleyemezsiniz. Şimdi meydan okuyarak söylüyorum. Bu ihtiyaçtan kurtulmak lazımdır. İşadamlarının içlerinde pek çok dostlarım vardır. Bizim partiye yardım edenleri olmuştur. Hiçbir zaman dar zamanlarda zengin işadamına müracaat etmeyi isteyerek yapmamışımdır. Kesin ihtiyaç zamanlarında vakit vakit yardım rica ettiğim olmuştur."[2]

Kadro, Sınıf, Egemen Sınıf

Muhalefetteki CHP, ister istemez egemen sınıflara yaklaşmaya başlamış, onlara avuç açma eğilimine girmiştir. Oysa bir partinin varsıl sınıflara yaklaşması yetmez; bizzat onların da bu partiye ilgi göstermeleri, onu bir iktidar almaşığı olarak kabul etmeleri ve bu amaçla ona yardım etmeyi düşünmeleri gerekir. İşte 1954 seçimlerini izleyen yıllarda, DP'nin istikrarsız politikasının etkisiyle, egemen sınıfların CHP'ye yeniden ilgi duymaya başladıklarının belirtilerine tanık oluyoruz. Metin Toker, bizzat CHP'nin mali işlerini yürüten bir yetkilisinin ağzından, 1956 yılı için şunları duyduğunu yazıyor: "Bir yıl önce hiç kimse CHP'ye bakmazken ve yardım elini uzatmazken, şimdi büyük tüccar, işadamları muhalefete de yatırım yapmayı akıllılık sayıyordu. Onun için CHP sadece politik bakımdan değil, para bakımından da kanlanıp canlanmaya başlamıştı."[3] Belirtelim ki bu husus, devletçiliğin en koyu şekilde uygulandığı yıllarda dahi özel sektörü kırmamaya çalışmış olan CHP'nin hem tarihine hem de programına aykırı değildi.

Bu dönemde CHP egemen sınıflara olduğu kadar, hatta daha da fazla küçük burjuva aydınlara sempatik gö-

---

2 *Milliyet*, 24 Ocak 1971.

3 Metin Toker, *İsmet Paşayla On Yıl*, c. I, Ankara, 1965, s. 96.

rünmeye başlamıştı. CHP'nin geleneksel seçmenleri iken kendilerini "1946 ruhu"na kaptıran bu zümre, enflasyonun da ezici etkisiyle tekrar CHP'ye ümitle yönelmişlerdi. Tek parti döneminin tekelci partisi, yeni dönemde artık demokratik hak ve özgürlüklerin tutarlı savunucusu haline gelmiştir: DP'nin muhalefette iken savunup, iktidarda reddettiği işçi hakları da dahil!

1957 seçimlerinden sonra büsbütün şiddetlenen bu politik kavga ne sonuç vermiştir?

Enflasyonist politikası 1958 devalüasyonu ile iflas eden DP, her şeyin sorumlusu olarak gördüğü muhalefeti tam olarak susturma çareleri aramaya başlayınca[4] 27 Mayıs hareketi de önlenemez olmuştu. İnönü, darbeden çok kısa bir süre önce, DP'lilere "sizi ben bile kurtaramam!" diye seslenirken, muhtemelen sadece zengin tecrübesini değil, aynı zamanda güvenilir bir istihbaratı da dile getiriyordu.

27 Mayıs hareketi bugüne kadar bütün siyasal gelişimlerin ortamını yaratan bir hareket olarak ayrıntılı bir şekilde incelenmeye değer. Esas olarak CHP'yi ele aldığım bu makalede, yine konunun elverdiği kadar, onun bazı temel özelliklerine değinmek istiyorum.

Aslında 27 Mayıs hareketi ilerici yönde bir küçük burjuva devrimi sayılabilir. Bu "ilericilik" niteliği Milli Birlik Komitesi yönetimi sırasında girişilen vergi, sağlık, eğitim vb. gibi alanlardaki reformist denemelerden ziyade, hareketin nesnel olarak "özgürlükçü" yönünden ileri geliyordu. Gerçi 27 Mayıs hareketi ne emperyalizme ne de toplumsal düzene karşıydı. Ancak bir askeri darbe, objektif koşulları itibariyle emperyalizme ve onun yerli ortaklarına karşı olma durumunda bulunan toplumsal güçlere

---

[4] S. Ağaoğlu, *Arkadaşım Menderes* başlıklı kitabında, bu konuda ilk akıllarına gelen önlemin *Takriri Sükun Kanunu* olduğunu yazmıştır.

yeni haklar getiren, onların siyasal hayata katılma olanaklarını genişleten bir hareket haline dönüşmüştü.

27 Mayıs Devriminin en önemli ürünü olan 1961 Anayasası, o aşamaya kadar egemen sınıflar aracılığı ile kullanılan milli egemenliğe küçük burjuvazinin ilerici potansiyelini temsil eden bürokratik ortaklıklar getirmişti. Gerçi bu ortaklıklar sınırlı olmuştur; fakat siyasal hayata etkileri kuvvetle hissedilmiştir. Nitekim 1961 Anayasası bu niteliği dolayısıyla, egemen sınıf partileri tarafından hiçbir zaman benimsenmemiş, her fırsatta budanmaya çalışılmıştır.

"Ortanın Solu" Sloganı

İşte CHP içindeki "ortanın solu" hareketi bu ortam içinde, küçük burjuva radikalizmi ve sosyalizm ile birlikte, kısmen onların etkisiyle, kısmen de onlara tepki olarak doğdu. Elbette bu gelişimin, dolaylı ya da dolaysız olarak XX. Sovyet Kongresi, Bandung Konferansı, Vietnam Savaşı, Sovyet-Amerikan ilişkilerindeki yumuşama gibi uluslararası gelişmelerle ilgili ve burada ayrıntısına giremeyeceğimiz başka nedenleri de vardı.

"Ortanın Solu" sloganı 1965 seçimlerinden kısa bir süre önce, bizzat İnönü tarafından ortaya atılmıştır. Yine İnönü, 7 ekim 1965'te, seçimlerden üç gün önce, "Anayasa'nın da ortanın solunda"[5] olduğunu ilave etmek lüzumunu duymuştu. Bu demektir ki, başından itibaren "ortanın solu" hareketi bir Anayasa hareketi olarak benimsenmiştir. Bülent Ecevit de bu hususu "Ortanın Solu" başlıklı incelemesinde gayet açık bir şekilde ortaya koymuştu. "CHP'deki ortanın solu hareketi", diyordu Ecevit, "bir Anayasa hareketidir; Anayasayı kâğıt üstünden kurtarma,

[5] *Milliyet*, 8 Ekim 1965.

toplum dokusuyla kaynaştırarak canlandırma, halka yararlı kılma ve siyasal alanda olduğu gibi, sosyal ve ekonomik alanda da Anayasayı gerçekleştirme hareketidir."[6]

Görüldüğü gibi, "ortanın solu" hareketi CHP bünyesinde bir küçük burjuva reformizmi olarak ortaya çıkmıştı. Oysa yukarıda da belirtmeye çalıştığımız gibi, CHP'nin küçük burjuvazinin ilerici kesimleriyle olduğu kadar, egemen sınıflarla da ilişkileri vardı. Bu bakımdan böyle bir politik dönüşümün parti içinde yeni sorunlar yaratacağı ve birtakım çatışmalara yol açacağı kolaylıkla tahmin edilebilirdi. Gerçekten bu çatışmalar, doğrudan doğruya "ortanın solu" sloganıyla ilgili olarak değil, fakat buna atfedilen seçim sonuçlarıyla ilgili olarak kısa bir süre sonra patlak verdiler.

Seçimler ve Ortanın Solu

CHP oylarının, 1961 seçimlerinde % 36,8 iken 1965 seçimlerinde % 28,7'ye düşmesi ve 1966 kısmi Senato seçimlerinde AP'nin oy oranını daha da yükseltmesi, bir kısım CHP'lilerce "ortanın solu" sloganına atfedilmişti. Böylece 1966 Senato seçimlerinden sonra "76'lar" adı altında parti içi muhalefeti başlatan bir grup, CHP'nin "sloganları ön plana geçirip, muhtevayı geriye atan"[7] politikasını hedef aldı. Ufukta, CHP geleneğinde benzeri pek olmayan "ideolojik" bir ihtilafın işaretleri belirmişti.

Parti içi kavga CHP'nin Ekim 1966'da toplanan 18. Kurultayında çözüme bağlanmıştır. Kurultay, İnönü'nün ağzından "CHP'nin sosyalist parti olmadığını ve olmayacağını" ilan etmekle birlikte, "ortanın solu" politikasını onaylamış ve bu politikanın lideri durumuna gelen Bülent Ecevit

---

[6] B. Ecevit, *Ortanın Solu*, Tekin Yayınevi, Ankara, 1973, s. 58-59.

[7] Cümle Turhan Feyzioğlu'na aittir *(Milliyet*, 11 Temmuz 1966).

parti genel sekreterliğine seçilmiştir. Ne var ki kavga bitmemiş; "ortanın solu" tartışmaları parti içinde devam etmiş ve T. Feyzioğlu'nun başını çektiği muhalefet ancak 1967 Nisanında toplanan CHP Kurultayında sona erdirilmiştir. Bu Kurultay'da İnönü, Feyzioğlu ekibini "kendi iradeleri ile teşekkül etmiş, kimin emrinde bilinmez, ayrı iddiaları, davaları, hükümleri olan bir takım"[8] olarak niteliyor ve partiden uzaklaşmalarını sağlıyordu.

Gelişmeler somut planda böyle oldu; fakat burada bir miktar durarak, konunun özüyle ilgili iki soruya yanıt aramamız gerekiyor. Birincisi, "ortanın solu" sloganı gerçekten CHP'nin oy kaybında rol oynamış mıydı? Yanıt "evet" ise, CHP neden bu sonucu doğurabilecek bir politikayı benimsemiş ve sonra da bunda ısrar etmişti?

Elimizde ayrıntılı seçim araştırmalarına dayanan veriler bulunmadığı için birinci soruya kesin bir cevap verme durumunda değiliz. Bununla beraber, olayların mantığından şu varsayımları çıkarabiliriz sanıyorum. CHP 1965 seçimlerine, 1961-1965 döneminin iktidar partisi olarak girmişti. Bu dönemin istikrarsız koalisyonlarının uyguladığı politika ise ekonomik planda bir "kemer sıkma ve durgunluk" politikası olmuştu. Gerek Menderes dönemi enflasyonun tasfiyesi ile ilgili işlemler, gerekse bir geçiş döneminde bulunan siyasal rejimin karşılaştığı buhranlar bu politikanın benimsenmesinde tayin edici olmuşlardı. Ne var ki bu politika da, doğal olarak, CHP'nin yıpranmasına yol açmıştı. Bu bakımdan, CHP'nin 1965 seçimlerinde aldığı sonucun, daha çok 1961-1965 döneminde uygulanan politikayla ilgili olduğunu ileri sürmek, sanıyorum ki gerçeklere ters düşmeyecektir. Bununla beraber, CHP'nin 1965 seçimlerinde kaybettiği % 8'lik oy miktarının bir kısmının da doğrudan doğruya "ortanın solu" politikasının eseri olduğu açıktır.

---

[8] *Milliyet*, 29 Nisan 1967.

Soğuk savaş koşullarında sağcı partilerin bu konudaki istismarcı tutumları ve bunun muhafazakâr halk kesimleri üzerindeki etkileri bugün bütün açıklığı ile bilinen hususlardır. Nitekim CHP bünyesinde bu konuda ihtilaf çıkınca, "ortanın solu" politikasına karşı olanlar en büyük desteklerini seçimden gelen ve bu bakımdan oy dalgalanmalarına daha hassas bir organ olan Parti Meclis Grubu'ndan almışlardı. Yani çatışma parti içinde, Parti Meclisi'yle Parti Meclis Grubu çatışması halini almıştı. Hatta aynı ihtilaf daha sonra İnönü-Ecevit ihtilafı biçiminde yeniden canlanınca, bu kez de parti bünyesinde yine bir *Parti Meclisi - Parti Meclis Grubu* çatışması görünümünü kazandı. İlginçtir ki birinci ihtilafta Feyzioğlu ekibi, ikinci ihtilafta ise bizzat İnönü, Parti Merkezini otoriterlikle, "Merkezi Umumi Sultası" ile suçlamışlardır.

Bütün bunlar göz önünde bulundurulursa, "ortanın solu" sloganının da CHP'de belli bir oy kaybına sebep olduğunu söylemek herhalde abartma olmayacaktır. Kaldı ki 1969 seçimlerine bir muhalefet partisi olarak giren CHP'nin oyları daha da azalmıştır.

O halde bu politikayı CHP neden ısrarla savunabilmiştir?

Dönüşümün Nedenleri

CHP'de "ortanın solu" politikası, bir yandan partinin devrimci geleneğinin, öte yandan da 1961'i izleyen yıllarda Türkiye'deki gelişmelerin sonucu olarak benimsenmişti. Bu gelişmenin bazı köşe taşlarını açıklamaya çalışalım.

CHP, geçmişi itibariyle Türk Devrimi'nin uygulama aracı olmuş devrimci bir partiydi. Devrimin gerçekleşmesinden sonra partinin tutuculaşmış olması ve yeni atılımlardan çok eskinin korunmasına yönelmesi bu gerçeği değiştirmemişti. Nitekim, tutuculuğa sürüklendiği yıllarda

bile, partinin devrimci geçmişine özlem duyan, ona yeniden bir atılım sağlamaya çalışan bir aydın zümresi CHP'ye oy vermeye devam etmiş, hatta örgütün militan kadroları içinde yer almıştır. Buna bir istisna gibi görünen 1946 muhalefeti de, 1950 iktidarı haline geldikten kısa bir süre sonra aydınları kendisinden soğutmayı başarmıştı. DP'nin her türlü rasyonalizme meydan okuyan politikası ve Menderes'in "kitabî"lerle alay eden zihniyeti bunda başlıca rolü oynayan nedenler arasındaydı. Aslında ülkenin emperyalizmle bağlarını pekiştiren bir partinin, demagojiyi ön plana çıkaran bir zihniyetin temsilcisi olmasında pek şaşılacak bir taraf da yoktu.

1961'den sonra ise küçük burjuva aydınlarında CHP'yi aşan devrimci eğilimler belirmiş ve bunlar giderek yaygınlaşmıştır. İşte 1965 seçimleri arifesinde CHP, bir yandan geleneksel müttefiklerini kaybetmemek, öte yandan da üniversite gençliğini giderek etkisi altına alan sosyalist eğilimleri bir noktada durdurmak kaygısı içindeydi. "Ortanın solu" formülü böyle bir özlemin ürünü olarak ortaya çıktı. Oysa içeriği açık bir şekilde belirlenmemiş bir "ortanın solu" sloganı, kaçınılmaz olarak 1965'i izleyen yıllarda bizzat bu sloganın taraftarları arasında da anlaşmazlıklar doğuracaktı.

"Ortanın Solu"nun Sınırları

İnönü, "ortanın solu"nu "bütün aşırı cereyanlara, aşırı sola ve sağa karşı bir denge unsuru"[9] diye tanımlamıştır. Ecevit'in bu konudaki görüşü de fazla farklı değildi. Ecevit'e göre "ortanın solu bu sele (sosyalizme, T. T.) karşı en sağlam duvar, en etkili settir."[10] Bununla beraber, arada,

[9] *Milliyet*, 25 Eylül 1966.
[10] B. Ecevit, *Ortanın Solu*, s. 28.

ilerde patlak verecek ihtilafı haber veren bir nüans bulunuyor ve bunu şöyle özetleyebiliriz.

İnönü, Ekim 1966'da toplanan CHP 13. Kurultayında, "CHP sosyalist partisi değildir ve olmayacaktır" demiş ve bu cümle Kurultay kararları arasında yer almıştı. Oysa Şubat 1967'de toplanan CHP Küçük Kurultayı, bir bildiriyle "18. Kurultay Kararındaki '*CHP sosyalist partisi değildir ve olmayacaktır*' cümlesi hiçbir şekilde garazkâr maksatları tatmin ve partinin gelecekteki inkişafını köstekleyecek, Anayasamızın sosyal ve ekonomik haklar bölümünün gereklerini gerçekleştirmeye matuf faaliyetleri kısıcı bir tarzda tefsir edilemez"[11] demiştir. Öyle görünüyor ki, bu görüşte Ecevitçi harekete atfedilebilecek bir özgürlükçü kaygı ağır basmaktaydı. Öte yandan Ecevit, "aşırı sol" anlayışını şöyle ortaya koymuştur. "Benim aşırı sol sözüne verdiğim başlıca anlam, demokratik olmayan, demokrasinin oyun kurallarına uymayan soldur. Dün de, bugün de aynı anlamda aşırı solu eleştirdim."[12] İnönü'ye gelince, kendisi de yer yer Anayasa'nın, CHP'nin solunda bir partiye izin verdiğini belirtmekle beraber, özellikle 12 Mart'tan sonraki tutumu bu yönde olmamıştır. İnönü-Ecevit ihtilafı bu açıdan anlam kazanmakta ve siyasal tarihimizdeki yerini almaktadır.

İnönü-Ecevit çatışması 12 Mart'ı izleyen baskı rejimi döneminde ortaya çıkmış ve görünüşte "ortanın solu" politikasının dışında cereyan etmişti. Aslında bu çatışma, başından itibaren İnönü'nün ve Ecevitçilerin 12 Mart müdahalesine karşı tamamen farklı bir tutum takınmalarından ileri gelmiştir. Öyle ki, İnönü 12 Mart müdahalesini benimser ve onu CHP'li bir başbakanın şahsında kanatları altına alırken, Ecevit aynı hareketi, "Yunanistan'daki mü-

[11] *Milliyet*, 7 Şubat 1967.
[12] *Milliyet*, 30 Aralık 1969.

dahale modelinin daha incesi, daha ustacası"[13] olarak niteleyecektir.

İnönü-Ecevit İhtilafı

İnönü-Ecevit ihtilafı 12 Mart darbesinden sonra, birinci Erim Kabinesinin istifası ve ikinci Erim Kabinesinin kuruluşu sırasında yeniden alevlenmişti. 12 Mart müdahalesinin rengi ve yönünün iyice ortaya çıktığı günler yaşanıyordu. 1961 Anayasası'nın "lüks" olduğu ilan edilerek budandığı bir tarihte İnönü, Ecevitçiliği şöyle tanımlamıştır: "Ecevitçi, o şartlarda bir hükümet kurulmamasını göze almak isteyen adamdır."[14]

Aslında bu görüşte kınanan tutum neydi?

Hükümet istikrarsızlığı yaratan bir tutum mu, yoksa baskıcı bir hükümete karşı mücadele veren veya hiç olmazsa onunla ortak olmak istemeyen bir tutum mu kınanıyordu?

Öyle görünüyor ki sıkıyönetimin geniş kapsamlı tutuklamalarına başlangıçta karşı çıkan ve bunları frenlemeye çalışan İnönü, artık bu tarihte, tıpkı 1946'da olduğu gibi tamamen biçimsel bir demokrasi koşullarında bir uzlaşma ortamına girmiş bulunuyordu. Ne var ki, memleket çapında estirilen baskı ve terör havasına rağmen, 1970'lerin Türkiyesi 1946'nın Türkiyesi olmadığı için bu politika başarılı olmadı ve İnönü, 1972 Mayısında toplanan CHP Kurultayında hayatının en büyük siyasi yenilgisini aldı. Ecevitçi çizgi, böylece CHP'ye tamamen hâkim olmuş; "ara rejim"e direniş koşullarında bütün ilerici aydınlar ile geniş halk kesimlerinin desteğini sağlayan CHP de, seçimlerde oylarını büyük ölçüde artırarak Türkiye'nin en büyük partisi haline gelmişti. Oysa kavga bitmemişti.

---

[13] *Milliyet*, 22 Mart 1971.
[14] *Milliyet*, 6 Şubat 1972.

Ecevitçi çizginin daha sonraki gelişmeleri nasıl oldu?

"Ak Günlere" programı

"Ortanın solu" sloganını izleyen politikanın anlaşılması, bir yandan CHP örgütü ve 1973 seçimleri ile ilgili somut araştırmaları, bir yandan da "Ak Günlere" programının ayrıntılı bir çözümlemesini gerektiriyor. Elimizde Parti yapısı ve seçimlerle ilgili sosyolojik veriler bulunmadığı için, burada CHP programıyla ilgili bazı gözlemlerde bulunmakla yetineceğiz.

CHP'nin 1973 seçimleri için hazırladığı "Ak Günlere" programı bir "düzen değişikliği" programıydı ve Parti yöneticilerinin "devrim" anlayışlarının ürünüydü. O günlerde CHP lideri olan Bülent Ecevit "devrim" anlayışını şu şekilde ifade ediyordu: "*Gerçek devrim altyapı devrimidir. Yani üretim ilişkilerini yeniden düzenleyen ve ekonomik güce el değiştiren devrimdir.*"[15] Başka bir ifadeyle, CHP'nin devrimci görüşü, "barışçı ve halkçı demokratik devrimcilik"tir.[16]

Gerçekten "Ak Günlere" programı, "üretim ilişkilerini yeniden düzenleyen ve ekonomik güce el değiştiren" bir düzen değişikliği vaat etmekte miydi? Programın ayrıntıları göz önünde bulundurulunca, bunu iddia etmenin kolay olmayacağı görüşündeyiz.

Aslında, "Ak Günlere" programı Türkiye'deki biçimiyle kapitalist düzene bir almaşık getirmiyordu. Aksine, toplumdaki mülkiyet duygusunu ve örgüsünü yaygınlaştırarak ve geniş kitlelere mal ederek kapitalist düzeni daha sağlam bir sosyal tabana oturtma yönünde birçok öneriyi içermektedir. Bu öneriler, programda, "halk sektörü" olarak tanımlanan sektörü oluşturacaklardı.

---

[15] B. Ecevit, *Atatürk ve Devrimcilik*, Tekin Yayınevi, s. 61.
[16] *Age*, s. 111.

CHP yakın tarihimizde "devletçilik" ilkesini ortaya atmış ve uygulamış bir parti olarak, memleketin bugünkü "karma ekonomi" düzeninin başlıca mimarı olmuştur. Cumhuriyet tarihimizde "devletçilik" ilkesi, iktisadi ve sosyal içeriğine bakılmaksızın çoğu kez bir "ilericilik" sembolü olarak nitelenmiştir. Bu gelenek, CHP saflarında, zaman zaman önemli sapmalara rağmen, yakın zamanlara kadar canlılığını korumuştur. Öyle ki CHP'nin 1966 Ekiminde toplanan 18. Kurultayında kurulan *Ana Davalar Komisyonu*, "Kamu kesiminin ekonomiye hakim olma zorunluluğunu kabul ediyoruz"[17] şeklinde bir karar dahi almıştır. Oysa şimdi, bu görüşün "ortanın solu" politikasının evrimi içinde terk edilerek yerini "Halk Sektörü"nün üstünlüğüne bırakışına tanık oluyoruz. Gerçekten "Ak Günlere" programına göre, "ekonominin en önemli ve güçlü kesimi" "Halk Sektörü" olacaktır.

Halk Sektörü nedir?

"Ak Günlere" programına göre, "CHP'nin öngördüğü kalkınma modelinde ve ekonomik düzende, köylü kooperatiflerinin, sosyal güvenlik ve yardımlaşma kurumlarının, sendikaların, yurtdışındaki işçi ortaklıklarının ve benzeri halk ortaklıklarının girişimlerinden oluşacak sektöre, CHP, HALK SEKTÖRÜ demektedir".[18] Eğer CHP, iktidara gelirse, "sınaileşmeyi plan disiplini içinde hızlandırmak üzere uygulanacak teşvik tedbirleri, öncelikle HALK SEKTÖRÜ'ne yönelecektir" (s. 87). Bankacılık ve kredi düzeni de değiştirilerek, "bankaların, daha çok dar ve orta gelirli halk tasarruflarından oluşan kaynakları, öncelikle, bu halk topluluklarının ortaklaşa yatırımlarını desteklemede kullanılacaktır" (s. 89). Hatta özel sektöre yönelecek teşvik tedbirleri de "öncelikle küçük ve orta boy sanayiye, özellikle Anadolu sanayicilerine" (s. 82-83) yönelecektir.

---

[17] *Milliyet*, 22 Ekim 1966.

[18] *Ak Günlere*, s. 65.

Aslında programda çok daha ayrıntılı bir şekilde ele alınan bütün bu somut önerilerin anlamı şudur: CHP işçileri ve fakir köylüleri birer küçük mülk sahibi yapmayı; küçük ve orta burjuvaziyi de güçlendirmeyi, hatta büyük burjuvazi haline getirmeyi iktisadi ve sosyal kalkınma stratejisinin hedefi yapmıştır. Bu şekilde iki önemli amaç gerçekleştirilmiş olacaktır. Birincisi, "ekonomik gücün büyük ölçüde halk elinde toplanması sağlanmış, yönetimde halkın ağırlığı artırılarak demokrasi güçlendirilmiş, daha sağlam bir temele oturtulmuş olacaktır" (s. 65). İkinci olarak da, bu şekilde sınıf mücadelesi yapılmadan "sınıflar arasında kaynaşma olması, sınıf ayrılıklarının bu yoldan eritilmesi"[19] mümkün kılınacaktır.

Türkiye'de elli yıldır sınıf mücadelesi yapmadan, sınıf kaynaşmasını sağlayacak bir politika anlayışı siyasal iktidarlara egemen olmuştur. Aslında egemen sınıflara mücadele kapısını açık tutan, fakat ezilen ve sömürülenlere kapayan bu politikanın sonuçları ortadadır. Bununla beraber, Ecevitçi görüş, *Halk Sektörü* kavramıyla bu politikaya bir katkıda bulunmaya çalışmıştır.

Bu katkı gerçekçi midir?

Halk Sektörü'nün çok önemli bir unsurunu teşkil eden "kooperatifçilik" girişimi, aslında dünyada çok denenmiş bir uygulamadır. "Devrimci" iktidarların iş başında olduğu birçok ülkede dahi, belli bir bilinç ve eğitim düzeyi ile bir arada yürütülemediği hallerde bu girişimler sömürüyü yenmek şöyle dursun, tam tersine yeni birer sömürü mekanizması haline gelmişlerdir. Bu konuda dünya ölçüsünde bir tecrübe sahibi olan Fransız tarım uzmanı René Dumont'un, o sıralarda vardığı sonuçlar da pek iyimser değildi. R. Dumont'un o tarihlerde yazdığına göre, "Hindistan'dan Batı Afrika'ya, Meksika'dan Şili'ye

[19] B. Ecevit, *Ortanın Solu*, s. 24.

kadar kooperatifler ve tarımsal kredi tarihi, aralarında pek az başarıya rastlanan bir başarısızlıklar serisidir."[20]

Ecevitçi iktidar bu istisnalar arasına girebilir miydi?

İşçi tasarruflarından doğacak sanayi işletmelerine gelince, unutmayalım ki memleketimizde İşverenler Derneği de bu görüşe katılmakta, bu konuda devlet yardımını davet etmekteydi.[21] Bunun anlamı şu olsa gerektir: Ecevitçi anlamda bir "düzen değişikliği" hayalci önerileriyle büyük sermayenin ağına düşmeye aday görünüyordu.

Burada Ecevitçi önerilerin gerçekçiliği konusunu bir yana bırakarak, daha da önemli gördüğümüz bir konuya değinelim.

Ecevitçi CHP; *Ak Günlere Programı*'nı iktidara fiilen sahip olduğu gün uygulamaya başlayabilecektir. Dikkat edilsin, seçim kazandığı ve hükümeti kurduğu gün demiyoruz; iktidara fiilen sahip olduğu gün diyoruz. 1970'lerin Türkiyesinde bu sözlerin anlamı herhalde açıktı. Oysa Ecevitçi görüş ezilen kitlelere bir mücadele bilinci değil, son kertede bir "teslimiyet ruhu"na dönüşecek bir "kaynaşma ruhu" telkin etmekteydi. Sayın Ecevit'e göre, "CHP'de, bilinçler arası bağlantı, en sıkı ve köklü biçimde ortanın solu sözü ile kurulmaktadır."[22]

Özellikle büyük sermaye gruplarının tam bir sınıf bilincine sahip olduğu göz önünde bulundurulursa, "ortanın solu bilinci" gerçek bir sınıf bilincinin yerini tutabilir mi?

Öyle sanıyoruz ki bu tutum, "Ak Günlere" programının boy hedefi seçtiği büyük sermayeyi küçümseyen bir tutumdur. Kaldı ki, program emperyalizme de gereken yeri vermemiştir. Hatta "emperyalizm" sözcüğü CHP belge-

---

[20] *René Dumont*, "L'Apparition d'un Nouveau Type d'Homme", *Le Monde Diplomatique*, Nisan 1973.

[21] Milliyet, 25 Mayıs 1973.

[22] Ecevit, *Ortanın Solu*, s. 105.

lerinin pek iltifat etmediği bir sözcüktür. Programın uluslararası ilişkilerimizle ilgili bölümleri de bu anlayış içinde kaleme alınmıştır.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, "ortanın solu" sloganıyla başlayan ve "altyapı devrimi", "üretim ilişkilerinin değiştirilmesi", "düzen değişikliği" gibi büyük iddialarla ortaya çıkan CHP reformizmi, "halk sektörü" ve "kooperatifçilik" araçlarıyla ülkedeki küçük mülkiyet yapısını güçlendiren ve tabana yayan bir arayış içindedir. Bu hayalci arayış, daha sonra İslamcı giysiler içinde ve daha gerçekçi formüllere bürünerek Erbakan tarafından TOBB bünyesinde sürdürülecektir.

27 Mayıs, Darbe ve Devrim

1950 yılında, Demokrat Parti seçimleri kazandıktan sonra, iki büyük partinin ortak bir "demokrasi" anlayışı içindeymiş gibi görünmelerine rağmen, siyasal iktidarın hemen ve hiç sarsıntısız el değiştirdiğini söylemek mümkün müdür?

Bugün unutulmuş görünen bazı olgular bunun böyle olmadığını gösteriyor.

14 Mayıs 1950 seçimlerinin öncesinde Türk Silahlı Kuvvetleri'nin, iktidarın DP'lilere verilmesine razı olmayacağı konusunda çeşitli söylentiler çıkarılmış ve haftalarca kamuoyu kuşku içinde bırakılmıştı. Oysa DP iktidara geldiyse, bunda en önemli rolü, iddiaların aksine, ordunun genç kademelerinin oynadığı da söylentiler arasındaydı. Deniliyordu ki, bu desteği hissettikleri ve bundan kuvvet aldıkları içindir ki, DP ileri gelenleri seçimlerden hemen sonra ordunun üst kademelerini değiştirdiler ve adeta bir "sessiz darbe" gerçekleştirerek iktidara yerleşmesini bildiler.

Türkiye'de iktidar kadrosunun değişmesinde bu "sessiz darbe" de en az seçimler kadar önemli bir rol oynamıştı.[1]

1950-60 döneminde Türk siyasal hayatında iki ana parti adeta rol değiştirdiler. CHP, demokrasinin ve özgürlüklerin savunucusu olurken, DP giderek antidemokratik bir tutum içine girmiş ve "ince demokrasiye paydos"[2] diyebileceğini adeta eylemleriyle kanıtlamıştı. Doğaldır ki bu değişime paralel olarak toplumsal destekler de giderek yer değiştirdi. Asker-sivil aydınlar ve 1954'ten itibaren patlak veren şiddetli enflasyondan zarar gören tüm dar gelirliler, artık CHP'nin arkasındaydılar. Hatta iktisaden güçlü sınıflar bile DP'de aradıklarını bulamamışlar ve yüzlerini yavaş yavaş CHP'ye doğru çevirmeye başlamışlardı. Giderek ağırlaşan siyasal bir ortamda, sonuç buhran ve 27 Mayıs darbesi oldu.

Siyasal hayatımızda bir dönem kapanıyor, yeni bir dönem açılıyordu.

Toplumsal gelişim, aslında elbette yukarıda özetlediğimiz kadar basit değildir. Fakat öyle sanıyorum ki 27 Mayıs'ın fikren oluşmasında ve fiilen gerçekleşmesinde küçük burjuva kökenli asker-sivil aydınların ve onlara büyük bir değer veren (ve hatta yer yer onları cesaretlendiren) CHP'nin rolü de yadsınamaz. Bu haliyle 27 Mayıs klasik bir askeri darbeden ayrılmış ve ilk günden itibaren silah zoruyla alınan iktidar, sivillerle paylaşılmaya başlanmıştır.

---

[1] Ordunun yüksek kademesinde "ani olarak ve adeta bir darbe şeklinde" gerçekleştirilen bu operasyonda Genel Kurmay Başkanı, ikinci başkanı, kuvvet komutanları ve ordu komutanları emekliye sevk edildiler. Aynı gün (6 Haziran 1950) 15 general ve 150 albayın da iki, üç ay içinde emekliye sevk edilmeleri kararlaştırıldı (bkz. Tekin Erer, *On Yılın Mücadelesi*, İstanbul, 1963, s. 33).

[2] Bu sözler, DP iktidarının son yıllarında basında Celal Bayar'a atfedilen sözlerdir.

27 Mayıs hareketi, kendi tanımıyla, "kardeş kavgasına son verme" ve "demokrasiyi kurtarma" operasyonuydu. Bu amacına da, kendi sınırları içinde ve zahmetli operasyonlardan sonra ulaşmayı başardı. Bununla beraber hareketin formel olarak bir askeri darbe niteliği taşıması ve parlamentoyu antiparlamenter bir yolla kurtarma gibi çelişik bir olgu olması Türk siyasal hayatında Cumhuriyetle birlikte kapanmış olan bir dönemi de yeniden başlattı. O zamanlar sık sık tekrarlanan bir metafora göre, "kışladan çıkan askerler, tüpten çıkan macun gibiydiler"; onları tekrar kışlaya sokmak zordu.

Gerçekten 1961-1971 yılları arasında Türk siyasal hayatı, çeşitli biçimlerde somutlaşan askeri müdahalelere sahne oldu: Protokoller imzalandı; başarısız darbe girişimleri yapıldı; muhtıralar verildi vb. Ancak bütün bu müdahalelere yakından bakılırsa, hepsinin 27 Mayıs hareketinin gerçekleşme şeklinin yarattığı bir durumla ortaya çıkan iki farklı "model"e uygun olduğu görülüyordu. Bunu şöyle açıklayabiliriz.

27 Mayıs hareketi ordunun hiyerarşik yapısının dışında, daha ziyade genç subaylar tarafından hazırlandı ve gerçekleştirildi. Bu durum ve Milli Birlik Komitesi'nin daha sonra gerçekleştirdiği Silahlı Kuvvetler ile ilgili operasyonlar ordu hiyerarşisi içinde bazı huzursuzluklar yarattı. Kıdemli subaylar, ilerde de binlerce subayın birdenbire emekli edilerek ordudan uzaklaştırılmaları gibi birtakım oldu bittiler karşısında kalmamak için daha dikkatli olma gereğine inandılar.

Öte yandan, 27 Mayıs hareketinden sonra MBK içinde önemli bir görüş ayrılığı belirdi. İhtilalci subaylardan bir grup üye iktidarı tekrar siyasal partilere vermemeyi ve memleketin -ancak otoriter yollarla çözüleceğine inandıkları- temel sorunlarını çözmek üzere belli bir süre iktidarda kalmayı öneriyorlardı. Bir süre sonra bu grup, demok-

rasiye geçiş savunucuları tarafından bir iç darbe ile tasfiye edildi ve yurtdışına ("zoraki diplomat" statüsü içinde) siyasi sürgün olarak gönderildi.

13 Kasım 1960 darbesiyle Komite'den uzaklaştırılan ve "14'ler" olarak isimlendirilen bu grup, daha sonraları siyasal hayatımızda parlamento dışı çözüm yollarını savunan "radikal" akımın kurucusu ve ilk örneği sayılabilir. Bununla beraber, olayların gelişimi o dönemde "14'ler"in arasında "otoriter idare"den başka hiçbir ortak görüşün olmadığını gösterdi. Ve "14'ler" çeşitli siyasi partilere dağıldılar.

MBK'dan Silahlı Kuvvetler Birliği'ne

Milli Birlik İdaresi'nin memleket yönetiminde karşılaştığı güçlükler ve girişti̇ği bazı talihsiz reform denemeleri kendisini yıpratarak itibarını sarsınca, siyasal iktidarın dizginleri de elinden kaymaya başlamıştı. Bu dönemde iktidarın fiili kontrolünün kavgası bizzat Silahlı Kuvvetler bünyesinde yapılmaktaydı ve bu kavga aralarında derin görüş ayrılıklarından ziyade, rütbe ayrılıkları bulunan iki grubu karşı karşıya getiriyordu. Bunlar, bir yandan orduyu geleneksel hiyerarşik disiplini içinde tutmaya çalışan ve bunun için de buhranlı bir dönemde ister istemez siyasal bir tutum takınan ordu komutanları, öte yandan da doğrudan doğruya iktidarı almaya çalışan bir kısım radikal subaylardı. Daha somut bir ifadeyle, tüm silahlı kuvvetler Genelkurmay Başkanının liderliğinde "*Silahlı Kuvvetler Birliği*" adıyla iktidara dolaylı olarak ağırlığını koyarken, bazı genç subaylar da 22 Şubat ve 21 Mayıs ayaklanmalarına yol açan cuntacı etkinlikleri örgütlemekteydiler.

İşte 1961-71 döneminde sık sık karşılaşılan askeri müdahalelerin iki ayrı "model"i buradan kaynaklanıyordu: Silahlı Kuvvetler Birliği "muhtıra"cı; radikal subaylar ise "ihtilalci" idiler.

Gerçekten 1961 seçimlerinden sonra iktidara doğrudan el koymayı öngören bir "protokol"e rağmen[3] sivil idareye geçilebilmiş ise de, müdahalelerin arkası kesilmemiştir. Bunların en önemlileri, hiç kuşkusuz 22 Şubat 1962 ve 21 Mayıs 1963 darbe girişimleriydi.

Bu hareketlerin nedenleri ve amaçları nelerdi?

27 Mayıs hareketi iktisaden güçlü sınıflara karşı bir hareket değildi. Bununla beraber hareket, fiilen, bu sınıfları temsil etme durumunda bulunan profesyonel bir politikacı kadrosunu tasfiye etmişti. Bu durum, tasfiye edilen siyasal kadroları memleketin meşru yöneticileri olarak kabul eden hayli geniş seçmen kitleleri arasında yoğun bir 27 Mayıs düşmanlığı başlattı. Türk Silahlı Kuvvetlerinin bütünüyle 27 Mayıs hareketini benimsemesi ve savunması bu düşmanca duyguları belli bir ölçüde orduya karşı yöneltti. Bu da, doğal olarak karşı tepkilere yol açtı ve ordu mensupları DP'nin mirasçısı durumunda bulunan partileri kuşkuyla izlemeye başladılar.

Bu ortamda siyasal hayatımızda 1946-50 döneminin sık kullanılan bir kavramının yeniden ortaya çıktığını görüyoruz: "Müfrit"ler!

"Müfrit"ler!

1960'larm "müfrit"leri kimlerdi?

Bunlar ordunun müdahalesini de göze alarak 27 Mayıs aleyhtarlığı ve DP savunuculuğu yapan ve 27 Mayıs hareketini haksız ve gayri meşru bir hükümet darbesi olarak takdim eden politikacılardı. Bu politikacılara karşı gerek Silahlı Kuvvetler bünyesinde gerekse 27 Mayıs'ı destekleyen küçük burjuva aydınları arasında büyük bir

[3] Bu protokolün fotokopisi *Talat Aydemir'in Hatıraları* başlıklı kitapta görülebilir (İstanbul, 1968, s. 106-107).

antipati doğdu. Bu şekilde, aslında çelişik sosyal sınıflara dayanmayan ve duyguların büyük ölçüde rol oynadığı bir siyasal mücadele ortamı demokratik kurumları sık sık bunalımlara sürüklemeye başladı.

Bu husumet ortamında, yöntemleri farklı olmakla beraber, Silahlı Kuvvetler Birliği ile radikal subaylar, korporatif bir dayanışma ruhu içinde, aynı görüşlere ve duygulara sahiptiler. Burada, bugün pek hatırlanmayan, fakat geçirilen buhranları ve daha sonraki girişimleri güzel açıklayan somut bir örnek vermek istiyoruz.

1964 Kasımında İnönü başkanlığındaki koalisyon hükümeti dönemindeyiz. 21 Mayıs darbe girişiminin liderleri idam edilmiş, ordudaki cuntacı faaliyetler önlenmiştir. Öte yandan 1965 seçimleri yaklaşmakta ve AP tek başına iktidara gelme hazırlıkları içinde bulunmaktadır. Bu ortamda parti kongrelerinde "orduyu tahrik edici konuşmalar"[4] yapılmakta ve Silahlı Kuvvetler bünyesinde huzursuzluk artmaktadır. İşte bu koşullarda günün Genelkurmay Başkanı Orgeneral Cevdet Sunay, parti başkanlarına bir "muhtıra" verir. "Muhtıra"da aynen şu cümleler yer almaktadır:

"*Politikacıların icapsız beyan ve tutumları muvacehesinde millet iki siyasi kampa bölünmüş ve vatandaş birbirine hasım hale getirilmiştir... Anayasanın, millî güvenliğin ve millî emniyetin bekçisi ve koruyucusu olan Türk Silahlı Kuvvetleri, yukarıda sayılan sebeplerden dolayı bir silahlı müdahaleye zaruret görmektedir... 22 Kasım 1964'e kadar bu nâ-becâ (uygunsuz) davranış ve tutumları bertaraf edecek tedbirlerin alınması gereklidir. Saygılarımla.*"[5]

Görüldüğü gibi muhtıra son derece açık ve kararlıdır. Nitekim bunu izleyen günlerde, bir yandan komutanlar

---

[4] *Milliyet*, 17 Kasım 1964.

[5] *Aynı kaynak.*

Çankaya'da toplantılar yaparken, öte yandan da AP yöneticileri ve yargı organları on beş "müfrit" milletvekili hakkında soruşturma açıyorlardı.

Sonuç ne olmuştur?

Soruşturmalar uzamış, uzamış ve bir sonuç alınamamıştır. Ve 1965 seçimlerinden sonra da bu milletvekillerinden bir kısmı bakanlık koltuklarına oturmuşlardır.

Özgürlükler Arttı mı?

Bu buhranlı dönemin bir özelliği de, Türkiye'de özgürlüklerin sınırlarının genişlemesi olmuştur. Fakat işaret etmeliyiz ki, o günlerde ülkede özgürlüklerin sınırlarının genişlemesi, daha ziyade devrimci fikirlerin ifade olanaklarının genişlemesi anlamına geliyordu. Tutucu fikirler hemen her zaman belli bir özgürlük ortamı bulabilmişti.

Türkiye'de bu dönemde özgürlüklerin artması genellikle 1961 Anayasası'na bağlanır. Bu görüşte bir gerçek payı olmakla beraber, sorunun salt bir "hukuk" sorunu olmadığını gözden uzak tutmamak zorundayız. Kaldı ki Türk Ceza Kanunu'nun 141. ve 142. maddeleri bu dönemde de yürürlükte kaldı ve bu maddelerin iptali için Anayasa Mahkemesine açılan dava da bir sonuç vermedi.

Özgürlüklerin düzenlenmesinde kanunların pratikte anayasalardan daha önemli olduğunu ve mahkemelerin doğrudan doğruya anayasayı değil, kanunları uyguladığını herkes bilir. Bununla beraber anayasaların genel felsefeleri ve yön gösterici ilkeleri, fikir özgürlüğü ve siyasal etkinlik konularında olumlu ya da olumsuz yönde bir etki yapar. Bizde temel ilkeleri itibariyle özgürlükçü bir anayasa olan 1961 Anayasası, yapısal nedenlerle tutucu yönde oluşan siyasal iktidara, ilerici bir potansiyel taşıyan özerk bürokratik kuruluşlarla göreli frenler getirmiş ve bunlar da özgürlük ortamının genişlemesinde rol oynamıştır. Bununla

beraber, bu saydığımız unsurlar ancak belli bir siyasal ve sosyal gelişim bağlamında sözünü ettiğimiz işlevi yerine getirebilmiştir.

Türkiye'de 1950-60 iktidarının iktisadi ve siyasi plandaki başarısızlığı ve özellikle küçük burjuva aydınlarında yarattığı hoşnutsuzluk, 1961-71 arasında da tayin edici bir rol oynamıştır. 1950-60 döneminin temel tartışma ve mücadele konusu biçimsel özgürlüklerdi: Basın özgürlüğü, üniversite özerkliği, mahkemelerin bağımsızlığı vs. gibi konular, örgütlü ya da örgütsüz bütün muhalefet mihraklarının sloganları haline gelmişti. Hatta bu mücadele basın mensuplarına tanınacak "ispat hakkı" vesilesiyle DP saflarına da sirayet etmiş ve onları da bölerek Hürriyet Partisi'nin kurulmasına yol açmıştı. Oysa 1961 Anayasası ile özgürlükler ve adalet mekanizması belli bir teminata kavuşturulunca, bu tartışma da canlılığını ve güncelliğini yitirmiştir.

"Biçimsel Özgürlükler"den "Yapısal" Eleştirilere

Türkiye'de sosyal yapı ve iktisadi sistem tartışmaları böyle bir ortam da başladı. Ayrıca, iktisadi kalkınmada karşılaşılan güçlükler 1950'lerin hayallerini yıkınca ve özgürlükler kadar özgürlüklerin kullanılış olanağının da önemli olduğu anlaşılınca, sınıflarından bağımsız düşünebilen aydınlar arasında daha radikal ve daha kritik düşünce biçimlerine ihtiyaç arttı. Biri Türk siyasal gelişimiyle, diğeri de uluslararası ilişkilerle ilgili iki olgu bu ihtiyacı nesnel olarak kanalize edecek ortamı hazırladı.

Önce, DP tecrübesi daha serinkanlı ve daha derinlemesine bir değerlendirmenin konusu oldu ve bu planda 27 Mayıs hareketi, öncesi ve sonrasıyla çok öğretici bir laboratuvar teşkil etti. Görüldü ki egemen sınıflar, kendilerine cephe almayan, kendi sınıf çıkarlarını savunacak

politik kadroları her zaman kolayca bulabilirler. Böylece "siyasi af" ve "siyasi hakların iadesi" konuları siyasal hayatımızı daha uzun süre meşgul etmekle beraber, Yassı Ada mahkûmları ve onların mirasçıları önemlerini kaybettiler ve dikkatler "toplumsal sınıflar" üzerinde toplanmaya başladı.

İkinci olarak, uluslararası ilişkilerdeki gelişmeler, 1946'dan sonra izlenen ve her türlü tartışmanın üstünde tutulan dış politikamızın daha objektif bir değerlendirmesine yardım edecek unsurları ön plana çıkardı. Vietnam Savaşı, Amerika'nın pek öyle sanıldığı gibi "özgürlük modeli" olmadığını ortaya koymuş; Kıbrıs sorunu ise, ulusal çıkarlarımızla ittifaklarımızın nasıl çatışabileceğini somut bir şekilde gözler önüne sermişti. İktisadi açıdan da, her yıl faiz ve taksitleri güçlükle ödenen dış borçlara rağmen, gerçekleştirilen sermaye birikimi hiç de göz kamaştırıcı olmamıştı. 1960'larda Türkiye'de egemen üretim biçiminin hâlâ "yarıfeodal" bir sistem mi, yoksa "kapitalizm" mi olduğu hararetle tartışılıyordu.

İşte böyle bir ilişkiler ortamında, Türkiye'de küçük burjuva aydınları ve onların etkisiyle üniversite gençliği arasında, toplumsal düzeni eleştiren üç düşünce akımı hızla gelişmeye başladı. Bunlar sosyalist ve sosyal demokrat akımlarla, siyasal hayatımızda o sıralarda "küçük burjuva radikalizmi" olarak isimlendirilen akımdı. Bu ilerici akımlar, bir yandan sömürü düzeninin eleştirisini yaparken öte yandan da kendi aralarında -ve giderek artan bir sertlikle- tartışmaya ve birbirlerinin eleştirisini yapmaya başladılar. Öyle ki 12 Mart darbesi arifesinde "ilerici"lerin sömürücülere karşı kavgası, kendi aralarındaki kavgaya göre, maalesef bir hayli geri planda kalmıştı.

Bu kavgaların konusu ne olmuştur?

Bu kavgalar görünüşte değişik "devrim stratejisi" anlayışlarından kaynaklanmakla beraber, gerçekte devrimci bir iktidarın kurulması yöntemlerindeki görüş farklarından doğmuştu. Sosyalistler, sosyal demokratlar ve CHP parlamenter mücadele yöntemlerini seçerken, radikaller "parlamento dışı muhalefet"e bel bağlamış görünüyorlardı. Bunun gerekçesi, kaba hatlarıyla şöyle ifade ediliyordu: 22 Şubat ve 21 Mayıs askeri ayaklanmaları göstermiştir ki Türkiye'de parlamenter rejim uzun ömürlü değildir. Aslında Avrupa ve Amerika dışındaki bütün ülkelerde parlamenter sistem ya bir aldatmaca olmakta ya da hiç işlememektedir. Öte yandan Türkiye'nin yapısı, tarihi ve gelenekleri devrimci küçük burjuva iktidarına büyük bir olasılık tanımaktadır. Oysa emperyalizmle bağlarımız pekiştikçe bu olasılık da azalmaktadır. Devrimciler belki de tarihi olarak sonuncu olan bu fırsatı kaçırmamalıdır.

Radikal aydınlar bu temel fikirleri işliyor ve bir nevi kemalizm-sosyalizm alaşımı yaparak "zinde kuvvetler"e sunuyorlardı. Leninist teoride nasıl proletaryaya *dışardan* bilinç verileceği söyleniyorsa, kendileri de asker-sivil küçük burjuva bürokratlarına *dışardan* bilinç verme denemesine girmişlerdi. Kabul etmek gerekir ki bu alanda "zinde kuvvetler"de gördükleri ilerici potansiyel de cesaret verici olmuştu.

Bu tutumun zorunlu bir başka unsuru da sosyalist ve demokrat akımları parlamenter yollarla kanalize etmeye çalışan örgütlere karşı takınılan tutum oldu. TİP'e karşı önce pasif kalındı; ikinci aşamada ise cephe alındı. CHP içinde ise, Ecevitçi akım yıpratılmaya çalışılmış; onun karşısında "devrimci" görünen ekip desteklenmişti. Nihayet küçük burjuva radikalleri "sosyalist" kamptan da herhalde beklemedikleri bir destek bulmuşlardı. "Proleter devrim-

ci" sloganıyla ortaya çıkan bir ekip, "parlamento" ya da "seçim" diyen herkesi "gerici" ve "oportünist" ilan etmiş ve 1968'den itibaren TİP'e artık "Komünizmle Mücadele Derneği" fanatikleri değil de "devrimci"ler saldırmaya başlamıştı. Sonuç olarak esasen kendi bünyesinde de anlaşmazlıkların doğduğu TİP yıpranmış, gerilemiş ve sol akımlara küçük burjuva radikalizmi ve onun objektif olarak destekçisi durumuna düşmüş sosyalist eylemciler egemen olmuştu.

Bu durumu kolaylaştıran yapısal faktörler nelerdi?

Türkiye'de giderek küçük burjuva anarşizmine dönüşen bir çeşit eylemciliği, aslında yine de o dönemde Türkiye'de toplumsal sınıfların objektif ve sübjektif koşullarıyla açıklamak gerekmez mi?

"Muhbir" Sendikalar ve Paramiliter Örgütler

Türkiye'de devrimci mücadeledeki sapmaları, kapitalizmin gelişme düzeyi ve biçimi hazırlamıştır. 1961'den sonra, nesnel koşulları itibariyle henüz köylülükten tamamen kopmamış olan işçi sınıfındaki toplumsal uyanış, küçük burjuva aydınlarındaki bilinçlenmeye oranla çok daha yavaş olmuş ve bazı sendikaların ileri bir çizgiye ulaşmalarına rağmen en büyük işçi örgütü olan Türk-İş ekonomik mücadele sınırlarında sıkışıp kalmıştır.

Türk-İş siyasal mücadeleyi reddetmekle kalmamış, işçi sınıfının siyasal mücadelesini yapmak isteyenlerle de şiddetle savaşmıştır. Bu arada işçi sınıfının partisi olmaya çalışan TİP, Türk-İş'in başlıca hedefi olmuş ve zaman zaman -Kozlu olaylarında olduğu gibi- sarı sendikacılar Parti'yi güvenlik makamlarına mesnetsiz bir biçimde jurnal etmiştir.[6] İş ihtilaflarının çözülmesinde tahkim sistemin-

[6] Türk-İş Genel Sekreteri Halil Tunç, Kozlu olaylarını TİP'in yarattığını söylemiş, Başbakan S. H. Ürgüplü de, "savcılar bunu ihbar kabul etmeli" demiş-

den toplu sözleşme ve grev sistemine geçiş sayesinde sağlanan ücret artışları, bu kazanımlarda bir rolü olmayan Türk-İş'in oportünist tutumunu kolaylaştırmış ve bu şekilde Türk-İş sömürü düzeninin başlıca desteği olmuştur.

Siyasal iktidar açısından ise gelişimi şöyle özetleyebiliriz. İstikrarsız koalisyon döneminden sonra AP iktidara gelince, emperyalizmin politikası çok daha tutarlı bir biçimde yürürlüğe konmuştu. Devamlı bir 27 Mayıs psikozu içinde yaşayan AP yöneticileri, bir yandan "teşvik tedbirleri" ile egemen sınıfları güçlendirmeye çalışırken, öte yandan da devrimcilerle mücadelede çok daha ince yöntemler geliştirdiler. Devrimci fikirler daha çok 27 Mayıs'ı gerçekleştiren kuvvetler (asker-sivil aydınlar-üniversite gençliği) arasında geliştiği için bunlara karşı doğrudan faşizan yöntemler kullanmaya cesaret edemiyorlar; buna karşılık "halk" adı altında fanatik sağ örgütleri öne sürüyorlardı. Başbakanlık koltuğunda oturan Demirel, sık sık "milletin direnme hakkı"ndan[7] söz ediyor, hatta Fransız generali Salan'a karşı Paris'te "bir günde silahlanan 200.000 sivil gönüllünün hükümetle işbirliği yaptığını"[8] kışkırtıcı bir üslupla dile getiriyordu. Böyle bir ortamda iktidar devrimci fikir ve örgütlerle kavgasında hukuki yollarla yetinmemiş, düpedüz kaba kuvvete de başvurmuştur. Bu amaçla da, özellikle *Komünizmle Mücadele Derneği* ve yasalara aykırı bir biçimde askeri eğitim yapan ülkücü komandolar kullanılmıştır. O günlerin gazeteleri taranırsa bu konuda sayısız örnekler verilebilir. Bursa, Sakarya ve Manisa'daki saldırılar; Kayseri'de TÖS Kongresine tezgâhlanan tecavüz ve "Kanlı Pazar" bu eylemlerin belleklerde en çok iz bırakanlarıdır. Öyle ki, radikal fikirlere bütün ömrü boyunca

---

ti (bkz. *Milliyet*, 10 Nisan 1965). Yapılan soruşturmada TİP'in çatışmalarla bir ilgisinin olmadığı ortaya çıkmıştı.

7 *Milliyet*, 13 Kasım 1966 ve 1 Aralık 1966.

8 *Milliyet*, 7 Kasım 1966.

hiçbir sempati duymamış olan İnönü başkanlığında toplanan CHP Merkez Yönetim Kurulu, bir saldırı vesilesiyle yayımladığı bildiride şunları ifade etmiştir:

"Özel komando kurslarında faşist yöntemlerle yetiştirilmiş gençler, yasaların sınırları içinde davranan ve dernek seçimlerini yapan öğretmen adaylarına karşı 29 ve 30 Aralıkta, emniyet kuvvetlerinin gözleri önünde açık ve kaba bir saldırıya geçmişlerdir... Yetkili makamlardan müsamaha veya teşvik hatta himaye görmeksizin yasaların böylesine açıktan çiğnenebilmesi mümkün değildir. Müsamaha veya himaye olmaksızın yasalar bu ölçüde çiğnenebiliyorsa, hükümet tam bir acizlik içinde demektir... Bu gibi tedhişçilikleri bahane olarak kullanıp demokrasiye ve anayasaya aykırı tasarılar hazırlamak da mazur görülemez. Çünkü yürürlükteki yasalar böyle hareketleri önlemeye yeterlidir. Elverir ki yasalar gereği gibi uygulansın."[9]

Bütün bunlar gösteriyor ki daha sonraları "anarşist" olarak nitelenen ve tümüyle solculara mal edilen eylemler, aslında daha 1962'den itibaren[10] sağcı örgütler tarafından giderek artan bir yoğunlukla uygulanmış ve güvenlik kuvvetleri bunlar karşısında pasif bırakılmıştı. Hatta bu tip eylemler içinde bunca sözü edilen "üniversite işgalleri" dahi ODTÜ ya da SBF gibi "solculuğun merkezi" sayılan kuruluşlarda değil, İlahiyat Fakültesi tarafından başlatılmıştı.[11]

---

[9] *Milliyet*, 3 Ocak 1969.

[10] 11 Kasım 1962'de Beyazıt'ta TİP kapalı salon toplantısına sağcı militanlar "Tanrı Türkü Korusun!" diye saldırmışlar ve polis olaylara seyirci kalmıştır (*Milliyet*, 12 Kasım 1962).

[11] İşgal, Fakülte dekanına yapılan tecavüz üzerine iki öğrencinin Fakülte'den çıkarılmaları nedeniyle başlamıştır. Dekanın ileri sürdüğüne göre, bazı AP ve CKMP (daha sonraki MHP) milletvekilleri işgalci öğrencilere "Gazamız mübarek olsun! Allah yolundaki mücadelenize devam edin" demişlerdir. Fakülte Yönetim Kurulu da yayımladığı bir bildiride, "Aralarında bazı İlahiyat Fakültesi öğrencileri de bulunan bir grubun, Fakülte hizmetlerinin mahallen bile yerine getirilmesine imkân bırakmayacak bir davranış içinde bu-

Ne var ki provokatif nitelikli sağcı saldırılar sol eylemcilere de örnek olmuş ve önce silahlı öğrenci çatışmaları, sonra da çeşitli terör hareketleri onlar arasında da yaygınlaşmaya başlamıştır. Bu şekilde oluşan ortamda "devrimci eylem" olarak bombalar patlatılmış, insanlar vurulmuş ya da kaçırılmıştır. Oysa 12 Mart'ı açıkça haber veren ve her türlü ajanın cirit attığı bu ortamda sağcı militanlar, görevlerini yaptıktan sonra, kendilerini "masum" ve "kurban" olarak sunan etkili bir propaganda kampanyasına girişmişlerdi.

Derin izleri o dönemi yaşayanların belleklerinden hâlâ silinmemiş olan bu dönemin, ana hatlarıyla tablosunu çizerken, sorumluluk payları hakkında hiç de hüküm yürütecek değilim. Sadece, o sıralarda Türkiye tarihinde ilk kez ortaya çıkan ve evrensel yazında "istikrarsızlaştırma (destabilisation)" adı altında emperyalizme ve onun istihbarat örgütlerine mal edilen bir durumdan ders çıkarmamız ve her zaman yinelenebilecek olan böyle durumlarda daha sorumlu davranılması gereğini vurgulamak istiyorum.

1970'in son gününde İstanbul ve Ankara'daki patlamalarla başlayan ve iki buçuk ay süren bir zaman diliminde, Türkiye'de parlamenter rejim ikinci kez rayından çıkmış ve herkesin göremediği, fakat varlığını canlı bir şekilde hissettiği bir iktidar kavgası kışla ve karargâhlarda cereyan etmeye başlamıştı.

Bu kavganın sonucunu 12 Mart 1971 tarihinde radyolar, bir "muhtıra" şeklinde millete ilan ettiler.

---

lundukları tespit edildiği" gerekçesiyle Fakülte'yi tatil etmiştir *(Milliyet,* 24, 25, 31 Mayıs 1968).

CHP, DP ve 27 Mayıs Devrimciliği

Adnan Menderes muhalefet yıllarında, CHP devletçiliğini eleştirirken bu politikanın "iktisadî kalkınmamızda manivela olarak kullanılacak ve topluluk içinde içtimaî dayanışma ve adalet esaslarına yer verecek bir sistemle alakasının kalmadığını" söylüyor ve artık devletçiliğin "siyasî kanaat ve *sınıf şuuru ile* (biz vurguladık, T. T.) değil, ancak birtakım iktisadî ve maddi bağlarla iktidar etrafında toplanan bir zümrenin tatbikine yarayacak bir sürü müdahalelerin vücuda getirdiği kötü bir sistemden başka bir şey (olmadığını)" iddia ediyordu. Kısaca, Menderes'e göre, "Halk Partisi, devletçilik şartları arasında halkın nafakasını öğütüp toz eden bir değirmen haline gelmişti."[1]

Aslında DP lideri bu toplumsal analizinde büyük yanılgı içinde değildi. Gerçekten Savaş yıllarında ve daha

[1] *Menderes Diyor ki* (yayına hazırlayan Ş. Esirci), Demokrasi Yayınları, İstanbul, 1947, s. 96, 97 (Menderes'in 1 Ekim 1947 tarihli konuşmasından).

sonra çokpartili hayata geçerken devlet işletmeleri tam bir partizan araç haline getirilmişlerdi. Özellikle Savaş, enflasyonunun yarattığı vurguncu zümre ve hayat pahalılığı halkı iyice bezdirmişti. "46 Ruhu" bu atmosferde doğdu; DP bu ortamda iktidara yürüdü. Ne var ki DP lideri de, iktidar yıllarında farklı bir politika izlemedi. Sadece iktidar koalisyonundaki sınıfların göreli ağırlıkları değişti.

Menderes "sınıf bilinci"nden olumlu bir biçimde söz ederken yanılmıyordu; fakat kastettiği sınıf, bir sanayi burjuvazisi olmaktan çok kapitalistleşmeye aday bir toprak ağaları sınıfı, bir alaturka "yunker"ler alayı idi. Kendisi de bir "yunker" olan Menderes, kısa bir sürede karizmaya dönüştürdüğü liderlik vasıflarıyla, Atatürk'ün kişisel bir kavga veren son başbakanı Celal Bayar'ı da asker-sivil aydınların intikamcı kesimlerine karşı bir kalkan haline getirmeyi becermişti.

27 Mayıs darbesinin iktidara getirdiği genç subaylar, devrimci hırslarına ve aldıkları riske rağmen CHP'yi dolaylı yollardan iktidara getirmekten öte bir şey yapamadılar. Devrimci bir programdan ve güçlü bir toplumsal dayanaktan yoksundular. 1950'lerde Türkiye NATO'ya girmiş ve ikili anlaşmalar çerçevesinde ABD'ye yarısömürge kokan bağlarla bağlanmıştı. İktidara "NATO ve CENTO'ya bağlıyız!" sloganıyla gelmiş bir hareketin başka türlü davranması da düşünülemezdi. Elbette ki durum Lozan öncesinin kapitülasyonları kadar ağır ve bağlayıcı değildi. Fakat ABD'ye verilen üs ve tesislerin yerini, sayısını ve bunlara yerleşen Amerikan personelinin ayrıcalıklarını bilenler pek azdı.

CHP paralelindeki küçük burjuva demokratları 1961 Anayasasıyla, DP döneminde sınıf ve zümre aracı haline getirilmiş devletçiliğe yeniden itibar sağladılar ve planlama fikrini kurumsallaştırdılar. Fakat egemen sınıfların yedek parçası ya da can simidi durumundaki küçük burjuva ik-

tidarı, Menderes döneminin borçlarını İMF gözetiminde temizlemek ve istikrarı sağlamak misyonuyla yüklüydü. Ne var ki bu iktidar ait olduğu sınıfa özgü yanılgılar içinde bunu anlamıyor, anlamak istemiyordu. Kendisinde vehmettiği misyonun bir hayalden ibaret olduğu ortaya çıkıp da çıplak gerçeklerle baş başa kalınca o kadar öfkelendi ki, Tanzimat'tan sonra Osmanlıların bile yürürlükten kaldırdıkları "sadrazam asma" alışkanlığına başvurmaktan kendini alamadı.

1961 idamları son derece çağdışıydı ve Batı kamuoyunda "terrible Turk" (korkunç Türk) imajı bir süre yeniden canlandı. Fakat aynı idamlar iç politikamızda çok farklı ve uzun süreli bir etki yarattı. Artık Türk demokrasisinde "asker faktörü" iyice yerleşiyor ve Türk Silahlı Kuvvetleri rejimin her zaman dikkate alınması gereken bir parçası haline geliyordu. Menderes'in melankolik hayaleti siyasetçiler ordusunun imge dünyasına damgasını vurmuş, siyaset loncası bundan gerekli dersleri çıkarmıştı.[2] "Yargılı infaz"dan bir yıl sonra Amerika'nın ünlü sosyoloğu E. Shils'in ortaya attığı "vesayetçi demokrasi" kavramı, belki de bir ölçüde Türkiye'den ilhamını alıyor ve Türkiye'de ilk uygulamasını buluyordu.[3]

Planlı devletçilik Türk ekonomisinde kamu sektörünün payını daha da artırmıştı. 1964 yılında Türkiye'de KİT'ler toplam yatırımın % 20'den fazlasını yapıyor, sigortalı işçilerin % 26'sını istihdam ediyor ve milli gelirin

---

[2] Cumhurbaşkanlığı sırasında askerlerle uyum sağlamakta özel bir dikkat göstermiş olan Süleyman Demirel, Cumhurbaşkanlığından ayrıldıktan sonra şunları söylemişti: "Siz seçilmiş parlamentoyu hapishaneye götürürseniz, seçilmiş başbakanı götürür asarsanız ve bunu ülkenin entelektüelleri ve halkı olarak alkışlarsanız, bana 2000'de gelip asker bu ülkede ne kadar siyasete hâkimdir sorusunu sormayın." (Neşe Düzel'le konuşma, *Radikal*, 6 Mayıs 2002).

[3] Edward Shils, *Political Development in the New States*, Grovenhage, 1962, s. 61.

% 9,7 sini yaratıyordu.[4] Devir teslim muamelesi, bir yıl sonra bu koşullarda yapıldı ve DP kadro değişikliğiyle ve yeni bir isim (AP) altında tekrar iktidara geldi. Şu farkla ki toplumsal iktidar koalisyonunda, otuz yıllık devletçiliğin güçlendirdiği burjuvazi ve Kemalizmi "irtica"ya karşı savaş anlayışına indirgemiş asker-sivil aydınlar kesimi ağırlığını artırmışlardı.

27 Mayıs'ın etkisiyle güçlenmiş bu "asker-sivil aydınlar" kategorisi kendi içinde kamplara ayrılmıştı. Bunun nedeni şuydu: 27 Mayıs hareketi Türk siyasal yaşamında, yeni bir Anayasa yapılarak seçimlere gitmekle kapanmayacak bir parantez açmıştı. Cumhuriyet'in ilanı ve Atatürk'le beraber kışlasına çekilmiş olan Türk Silahlı Kuvvetleri, isteseler de istemeseler de artık siyasal hayatın bir parçası haline gelmişlerdi.

Evet, güvenilmez politikacılar "kontrol" edileceklerdi. Fakat bu kontrol hangi doktrine, hangi ilkelere göre yapılacaktı? Elbette ki herkes Kemalistti; fakat bu yıllarda Kemalizm de tartışma konusu olmaya başlamış, farklı yorumlar ortaya çıkmıştı. Daha 27 Mayıs'ın hemen ertesinde, bizzat Milli Birlik Komitesi'nin kurduğu Anayasa Komisyonu'nda DP'nin bir "karşı devrim" olduğunu, Atatürk Cumhuriyeti'nin yozlaştığını, "İkinci Cumhuriyet'i kurarak Atatürk Cumhuriyeti'ne, Birinci Cumhuriyet'e dönmek gerektiğini ileri süren üyeler vardı. Aynı düşünce basında da güçlü taraftarlar buluyordu.[5] 1960-1965 yılları düşüncelerin hızla değiştiği, yeni arayışların kamuoyunda büyük yankılar uyandırdığı yıllardı.

1965 seçimlerini DP mirasına sahip çıkan AP'nin ezici bir ekseriyetle kazanması Türk Silahlı Kuvvetlerinin genç

---

[4] Dr. D. Sağlamı, *Türkiye'de Kamu İktisadi Teşebbüsleri*, Ankara, 1967, s. 213.

[5] Bu görüş, bazı Anayasa profesörleri dışında *Akis* ve *Yön* dergilerinde ifade edilmişti. Ayrıntı için bkz. T. Timur, *Sürüden Ayrılanlar*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2000, s. 211-212.

ve dinamik bir kesiminde bir yenilgi olarak yaşanmış ve burukluk yaratmıştı. Zaten daha önce de, yarım kalmış bir "devrim"i tamamlamak için iki darbe girişimi olmuştu. Bu durumda 27 Mayıs'ta altüst olan askeri hiyerarşiyi yerine oturtmak, emir ve komuta zincirini yeniden kurmak, hareketin dışında kalmış disiplinli subaylar için acil bir görevdi.

1965'te iktidara tek başlarına gelen egemen sınıflar bozulan istikrarı sağlamada kendilerine düşeni yapmaya fazlasıyla gönüllüydüler. Bu konuda muhtemelen ABD'nin de etkisiyle, şanslı bir temsilci de bulmuşlardı. Buyurgan ve kendini beğenmiş bir toprak ağası gitmiş, İnönü'lü koalisyonlar parantezinden sonra, iktidara, ürkek ve hesaplı bir mühendis gelmişti. Fakat uygulanan iktisat politikası, "planlı" ve "devletçi" olsa bile, sınıfsal anlamı itibariyle daha önce uygulanan politikalardan farklı değildi. Sadece roller değişmişti. Vaktiyle Menderes nasıl liberalizm adına CHP hükümetlerini eleştirdiyse, şimdi de Ecevit "sol" adına AP hükümetini eleştiriyordu. Oysa söylenen şeyler aynıydı: "Adalet Partisi'nin", diyordu Ecevit, "fiilen devletçi tutumuna bakıp da onun halktan yana bir iktidar olduğu, öyle bir iktidar haline geldiği sanılmamalıdır. Adalet Partisi iktidarının elinde, devletçilik, bir kısım besleme özel teşebbüsün ve halkı sömürenlerin yararına işleyen bir devlet kapitalizmidir. Bir partizanlık ve siyasal rüşvet aracıdır."[6]

Bu politika iktidarla bütünleşmiş asker-sivil kadrolara pek ters gelmiyordu. Ne var ki askerlere daima şirin görünmek, keseleri açmak ve her an "şapkayı elinde bulundurmak" yeni dönemde yeterli olmuyordu. Çünkü küçük burjuva devrimcilerinin eseri olan 1961 Anayasası, asker-

[6] Bülent Ecevit, *Bu Düzen Değişmelidir*, Tekin Yayınları, Ankara, 1973 (ilk baskı 1968), s. 36.

sivil bürokratlara kurumsal yetki ve garantiler şeklinde taze bir güç vermişti. Ayrıca 1960'lı yıllarda yükselen sol hareket bir kısım asker-sivil aydınları geleneksel Kemalizmi yeniden değerlendirme çabasına yöneltmişti. Artık Atatürk'ün iktisadi bağımsızlık olmadan siyasal bağımsızlık olamayacağını ifade eden görüşlerine dönmek, yapısal reformlara el atmak gerekiyordu. O tarihlerde ortaya çıkan bir deyimle, "gardırop Atatürkçülüğü"ne paydos demenin zamanı gelmişti.

1960'ların yükselen devrimci atılımının çeşitli nedenleri vardır. Bunlar arasında 1961 Anayasası'nın "demokratik" niteliğine atfedilen önem günümüzde hâlâ ilk planda yer alıyor. Oysa 1961 Anayasası ve ona göre yapılan hukuki düzenlemeler Türk Ceza Kanunu'nun faşist İtalya'dan alınmış ve daha da ağırlaştırılmış olan maddelerini ortadan kaldırmamıştı. Amerika'nın en liberal üniversitelerinde bile klasikler arasında öğrencilere okutulan Marksist yayınlar Türkiye'de hâlâ tabuydu; dahası, ceza davalarının konusuydu. Oysa değişim, iç ve dış nedenlerle, toplumsal psikolojide, kolektif beklentilerde oldu. Uzun tek parti döneminin kısır ve ruhsuz politikacıları uyumsuz hale gelmişler ve bir lonca örgütünün basit çıkar çekişmeleri içindeki mensuplarına dönüşmüşlerdi. Bu bağlamda Cezayir ve Vietnam savaşları, özellikle genç beyinlerde sarsıcı etkiler yaptı. Bu yıllarda hızla gelişen sol akımlar, başka nedenler arasında, bu manevi huzursuzluktan da kaynaklanıyorlardı.

60'lı Yıllar ve Devrimci Akımlar: Üç Türlü Sol

1960'larda Türkiye'yi sarsan sol akımların analizi zor ve zahmetli bir iştir. Bununla beraber o dönemi yaşayan ve sol hareketlere katılanlar bu çözümlemeyi, bir ölçüde, kendi açılarından yapmış bulunuyorlar. Ben burada, bu

özeleştirileri göz ardı etmeden ve aradan geçen uzun sürenin sağladığı mesafeyle mümkün olduğu kadar polemik duygusundan kaçınarak 27 Mayıs sonrası sol akımlardaki bazı temel eğilimleri ortaya koymaya çalışacağım.

27 Mayıs ertesinde on yıllık DP yönetiminin birkaç saat içinde bir darbeyle bitişi, birçok aydınımız tarafından demokrasinin iflası şeklinde algılanmıştı. Bu yüzden o güne kadar üzerinde bir uzlaşma olan "demokratik rejim" hızla tartışma konuları arasına girdi. Özellikle Kemalizmden gelen, kurucuları CHP saflarında araştırmacı olarak çalışmış bazı aydınlara göre, restore edilmeye çalışılan "biçimsel demokrasi" ile ülkenin hiçbir ciddi sorununa el atmak mümkün değildi. "YÖN" dergisi etrafında toplanan bu aydınlar, kamuoyunda herhalde kendi beklediklerinden de fazla bir ilgi gördüler. Sosyalizme açık bir "yeni devletçilik" sloganı altında harekete geçen "devrimciler", 1960'ların solunun en önemli kollarından birini oluşturdular.[7] O tarihlerde "küçük burjuva radikalizmi" olarak nitelenen bu hareket, birçok yönüyle 1930'ların KADRO hareketini anımsatıyordu.

Hemen aynı tarihlerde sendikacı, işçi ve aydınlardan oluşan bir küçük gurup da Türkiye İşçi Partisi'ni kurmuştu. İşçi Partisi yöneticileri parlamenter demokrasiye sadıktılar ve oyunu kurallarına göre oynamak istiyorlardı. Ancak mevcut demokrasiyi yeterli bulmuyorlar ve onu parlamenter mücadele içinde derinleştirmek istiyorlardı. Henüz Türk Ceza Kanunu'nun 141. ve 142. maddelerinin yürürlükte olduğu bir dönemde, ilk hedef hukuki ve siyasal planda olmalıydı. Fakat yeni Anayasa'nın, kendi formülleriyle, "eksiksiz ve tastamam" uygulanması da işçi sınıfının kavgası için elverişli bir ortam oluşturacaktı.

---

[7] Burada üniversitede genç bir asistan olarak yazı hayatıma Yön dergisinde başladığımı belirtmek isterim. Marksist fikirlerle 1962 Ekiminde gittiğim Fransa'da tanıştım.

Başlangıçta "YÖN'cüler" ve "TİP'liler" arasında dostluk ve dayanışma ilişkileri vardı. Bir kısmı sol fikirleri yeni keşfetmiş, bir kısmı da yıllarca soğuk savaşın baskısını hissetmiş bu aydınlar arasında karşılıklı anlayış ve hoşgörü doğal sayılmalıydı. Ne var ki Türkiye toplumu ve siyasal rejimi ile ilgili teşhisleri, er geç bu grupları karşı karşıya getirecekti. Bu kapışmayı farklı bir kanaldan siyaset kanalına girmeye çalışan başka bir grup hızlandırdı. Bu grup devrimci strateji olarak "Milli Demokratik Devrim" tezini savundukları için o dönemde "MDD'ciler" olarak isimlendirilen ve özellikle gençlik arasında çok etkili olan bir gruptu.

MDD'cilerin Radikalizmi

Aslında sol Kemalist "YÖN'cüler" ile "MDD'ciler" arasında fazla ortak bir yan yoktu. MDD tezi, Üçüncü Enternasyonal'in faşizme karşı 1930'larda geliştirdiği "halk cephesi" fikrinin emperyalist bağımlılık içinde yaşayan ve köklü demokratik geleneklerden yoksun bir ülkeye uygulanmasına yönelikti. Türkiye'de bu tezin lideri durumunda bulunan Mihri Belli, Savaş Yıllarında illegal TKP'ye girmiş ve 27 Mayıs'ın başlattığı göreli özgürlük ortamı içinde açık eyleme geçmişti.[8] Böyle bir hareket "YÖN" lideri Doğan Avcıoğlu'nun, ilhamını siyasal planda Kemalist ulusçuluk, iktisadi planda da sol Keynesçilikten alan programıyla nasıl uyuşabilirdi?

Uyuşma her iki tarafın Türkiye'de küçük burjuva kökenli asker-sivil aydınlara verdikleri "devrimci" misyon-

[8] Mihri Belli, yaşam hikâyesinde belirttiğine göre, "Brejnev zamanında yurtdışında birkaç siyasi mülteciye kurdurulan örgüte değil" Mustafa Suphi, Şefik Hüsnü, Reşat Fuat, Nâzım Hikmet vb. gibi gerçek devrimcilerin partisine girmişti (bkz. M. Belli, ***İnsanlar Tanıdım***, Doğan Kitap, İstanbul, 2000, s. 232).

dan kaynaklandı. Bu tez ise kendilerini 1961 Anayasası'yla onarılan demokrasinin ağır bir eleştirisine ve Kemalizmin kazançlarını elden çıkarmış bir "karşı-devrim"e karşı kavgaya götürüyordu. Bu kavga, 27 Mayıs darbesinin izlerinin henüz çok güçlü olduğu bir ortamda ister istemez bir askeri harekât çağrısı olarak yorumlanacaktı.

Milli Demokratik Devrim tezi, Türkiye'de savunulduğu şekilde en özlü ifadesini Mihri Belli'nin kaleme aldığı bir kitapçıkta buldu.[9] Burada "Milli Demokratik Devrim bütün milli sınıf ve zümrelerin devrimi" olarak sunuluyor ve başarısı da "milli güçler arasında devrimci güç birliğinin (Milli Cephenin) kurulması" (s. 23) koşuluna bağlanıyordu. Bu cepheye sosyalizmden gelen proleter devrimciler ile Kemalizmden gelen devrimcilerin işbirliği öncülük yapacak ve devrimi başarıya götürecekti. Devrimi kesintisiz bir şekilde sonuna kadar götürmek ve tamamlamak için de işçi ve yoksul köylülerin en bilinçli unsurlarından oluşan ve *Milli Cephe* içinde "hegemonya" gerçekleştiren bir "öncü parti" şarttı. Bu haliyle Mihri Belli'nin broşürü, aynı zamanda "TİP oportünizmi"ne karşı gerçek bir sosyalist parti için çağrı niteliği taşıyordu.

Üçüncü Enternasyonal'in ter ve kanla yüklü tecrübelerini yansıtan bu fikirler o günün psikolojisine uygundu ve özellikle devrimci gençlik arasında büyük bir taraftar kitlesi buldu. Fakat henüz sözü edilen parti kurulmadığı gibi çabalar da bu yönde seferber edilmemişti. Tam tersine, "proleter devrimciler"in tüm çabaları kurulmuş ve 1965 seçimleriyle ilk kez parlamentoya temsilciler sokmuş olan "Türkiye İşçi Partisi"ni ele geçirmeye yönelmişti. Bu yüzden MDD'cilere göre "başlangıçta egemen çevrelerin onayı ve kurulu sömürü düzenini korumakla görevli organların desteği ile tertiplenmiş bir icazetli sosyalizm

[9] Mihri Belli, *Milli Demokratik Devrim*, Aydınlık Yayınları, Ankara, 1970.

oyunu" olan TİP içinde "ilçe ilçe, il il mücadele verilmekte"ydi.[10] Bu mücadeleyi egemen sınıflar keyifle seyrettiler ve ellerinden geldiği ölçüde kışkırttılar.

MDD'cilere göre Kemalist devrim çoktandır karşı-devrim eğilimleri taşıyordu. "27 Mayıs 1960'ı izleyen pek kısa bir süre hariç, çeyrek yüzyılı aşan bir tarihi dönem boyunca, Türkiye'nin gidişi karşı-devrim doğrultusunda bir gidiş olmuştu." Ve "savaştan sonra uygulanan Filipin demokrasiciliği karşı-devrimci sınıfların ağır basmasının siyasi üstyapıdaki tezahürü"nden ibaretti (s. 25). Bu bağlamda YÖN'cüler ve MDD'ciler "Filipin demokrasisi" ya da "cici demokrasi" olarak niteledikleri rejimi aşağılamada tam bir dayanışma içindeydiler.

Temel sloganları "tam bağımsız ve gerçekten demokratik Türkiye" olan MDD'ciler, "gerçek demokrasi"yi kurmak için, göründüğü kadarıyla, önce "Filipin demokrasisi"ni yıkmak istiyorlardı. Bu konuda başlıca dayanakları 27 Mayıs hareketinin ortaya çıkardığı ve devrimci güçler içinde yer alan bir kesimdi. "Küçük burjuva radikalleri" olarak nitelenen bu kesimin ideolojisi "günümüz şartlarına uydurulmuş bir Atatürkçülük" (s. 62) idi ve bu kategoride Türk subayları özel bir yer işgal ediyorlardı. "Harp tarihinin kaydettiği en büyük savaşlardan muzaffer çıkan Türkiye'nin asker aydınını", "Güney Amerika'nın kendi halkından kopuk ordularının yaldızlı üniformalı operet subaylarına benzetme çabaları" bu yüzden hüsrana uğrayacak, "tarih ağır basacak, gelenek üstün gelecek"ti (s. 62).

Ne yazık ki tarih ağır basmadı; gelenek üstün gelmedi. Türkiye'nin o günkü nesnel koşullarında buna olanak da yoktu. NATO'yla (kontrgerillası ve istihbarat örgütü de

[10] *Age.* s. 46-47. Mihri Belli 12 TİP kurucusundan "üçünün polis çıkması"ndan da söz ediyordu

dahil) organik bağlar içindeki bir ordudan komünist ya da komünizme yol açan bir devrim beklemek Marksist bir analizden kaynaklanamazdı.[11] Evet, tarih ve gelenek ağır basmadı; buna karşılık, bu tezin de etkileriyle, Türkiye solunda küçük burjuva bireyciliği ve bölünme eğilimleri ağır bastı. Henüz serbest bir seçimde ancak % 3 kadar oy alabilmiş bir hareket, kısa bir sürede ve haşin bir rekabet içinde bir sürü fraksiyona bölündü ve her fraksiyona da yıllarca yeraltı faaliyetlerin her türlü acılığını çekmiş komünist hareketin acımasız suçlamaları egemen oldu. O tecrübeden geçmemiş, sosyalizmi birkaç kitap okuyarak yeni öğrenmekte olan gençlerde ise, bu suçlamalar çok daha kolay bir kullanım alanı buldular. "Pasifist", "revizyonist", "oportünist", "hain", "ajan" vb... Bu gibi sıfatlar Türkiye'nin o zamana kadar en saygın çevrelerinde inanılmaz bir hafiflikle kullanılmaya başlandı. O günlerde sol hareket içinde az çok adını duyurup da bu sıfatlara muhatap olmamış "devrimci" yok gibidir.

TİP'e Gelince

Hareketin başlangıç noktasını teşkil eden TİP, başka bir gelenekten geliyordu. Stalinist yöntemlerin yıprattığı ve yozlaştırdığı TKP geleneğinden uzaktı. Bizzat Sovyetler Birliği'nde, 1956'da, XX. Komünist Partisi Kongresi'nde Stalin kültü ve stalinist yöntemler mahkûm edildiğine göre, bunda garipsenecek bir şey yoktu. TİP teorisyenleri

---

[11] *Milli Demokratik Devrim* broşürünün yayınlanmasıyla hemen aynı zamanda 27 Mayısçı bir subay, belgesel bir eserde "uzun yıllar önce yenerek, yurdumuzdan kovmuş olduğumuz kapitülasyonların ve emperyalizmin yıllar sonra yalnız A.B.D. ile yapılmış olan ikili anlaşmalar yoluyla yurdumuza nasıl geri gelmiş olduklarını yakın tarihimizin akışı içinde belgeler ve olaylara dayanarak açıklamaya" çalışıyordu (Haydar Tuçkanat, *İkili Anlaşmaların İçyüzü*, Ekim Yayınları, Ankara, 1969).

Marksizmi her şeyden önce bir analiz yöntemi ve eylem kılavuzu olarak kabul ediyorlar ve daha çok Batılı Marksist hareketlere kulak veriyorlardı. 1965 seçimleri ile parlamentoya 15 milletvekili sokmuşlar ve çok zor şartlarda, büyük baskılar altında çalışmaya başlamışlardı. Seçim zaferleri ne kadar mütevazı olursa olsun harekete bir güven sağlamıştı ve "kestirme yollara", "tepeden inmeciliğe" iltifat etmiyorlardı.[12] MDD militanlarıyla böyle bir psikoloji içinde karşılaştılar.

TİP'liler savundukları "sosyalist devrim" stratejisini Türkiye'nin somut koşullarıyla ilgili derin bir düşünce ve inceleme süreci içinde hazırlamamışlardı. Bunu, biraz da aceleyle, MDD'cilere karşı bir tepki psikolojisi içinde geliştirmişlerdi.[13] Ayrıca "sosyalist devrim"i anlayış şekilleri "Milli Demokratik Devrim"den çok farklı değildi. Örneğin Behice Boran'a göre sosyalist devrim, "tam bir sosyalist düzenin ön şartlarını hazırlayacak, sosyalist rotada kalkınmanın, hatta sosyalizmin kuruluşunun ilk aşaması"[14] olacaktı. TİP yöneticilerinin asıl karşı çıktıkları Milli Demokratik Devrim'in "geniş cephe" fikrinden çok darbeci

---

[12] Bu konuda TİP yöneticileri arasında tam bir uyum vardı. Doğan Avcıoğlu'nun büyük yankılar uyandıran *Türkiye'nin Düzeni* başlıklı kitabını TİP'e yakın *Emek* dergisinde ben de bu açıdan eleştirmiştim (bkz. Ertan Cengiz, "Teorisiz Bir Devrimci", *Emek*, No: 8, 11 Eylül 1969). (Mecburi görev sırasında kaleme alındığı için takma isim kullandığımı bu yazıya, önemi dolayısıyla değil, genç bir asistan olarak o günkü pozisyonumu belirtmek açısından gönderme yapıyorum.)

[13] Sadun Aren *Tip Olayı. 1961-1971* başlıklı eserinde şunu yazmıştır: "... önce şunu belirtmek isterim ki, TİP yöneticilerinin 'Türkiye'nin önündeki devrim aşaması nedir?' diye bir sorunları olmamış, bu nedenle de bu konuda bir görüş oluşturmamışlardır. Şimdi özetleyeceğim görüş ('Sosyalist devrim stratejisi', T. T.) MDD'cilerle savaşım sırasında oluşturulmuştur" (Cem Yayınevi, İstanbul, 1993, s. 220).

[14] Behice Boran, *Türkiye ve Sosyalizm Sorunları*, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1992 (ilk baskı 1968), s. 326. B. Boran'ın MDD tezini "İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, özellikle yeni bağımsızlığına kavuşmuş ülkeler için düşünülüp ortaya atılmış bir tez" olarak görüyordu (s. 323).

tutumdu. Ne var ki sosyalizmin bir "tarikatçılık" halini aldığı yıllarda, bir "Sol Vahabilik" tutkusu çok geçmeden onları da sardı ve onlar da en üst katlarda bölünmeye başladılar.

1968 yılı, üniversite işgallerine varan eylemlerle Türkiye'de MDD'ci tez ön plana çıkarken, Sovyetler'in Çekoslovakya'ya müdahalesi de enternasyonalist dayanışma tartışmasını ateşledi ve TİP yönetiminde "sonun başlangıcı"[15] oldu. "Revizyonizm" ve "oportünizm" suçlamaları artık TİP içinde de geçer akçe olmuştu. Bu bölünmelerin tarihçesi ve tartışması bizzat fraksiyonların en yetkili temsilcileri tarafından yapılmıştır ve bunların ayrıntısına girmeyeceğim. Fakat bir bütün olarak o dönemin görüntüsü şuydu: 27 Mayıs'ı izleyen altı yedi yıl içinde, niceliğinin üstünde bir güce sahip olsa bile, yine de Türkiye genelinde marjinal bir hareket olan Türkiye solu, egemen sınıflardan çok kendi arasında acımasız bir kavgaya girmişti. Bu kavgada en yaygın görüşler o zamanlar "zinde kuvvetler" de denilen küçük burjuva radikallerinden beklenen "kestirmeci", daha açık bir deyimle darbeci görüşler oldu. Nitekim darbe de, çok geçmeden, 12 Mart 1971'de geldi ve Türk Silahlı Kuvvetleri içindeki "radikaller", İnönü'nün "önemli bir yirmi dört saat" dediği bir zaman diliminde ve bizzat İnönü'nün katkısıyla ordudan dışlandılar. İlginçtir ki ertesi gün gazeteler bu haberi, on altı devrimci örgütün bir basın toplantısıyla Meclis'in feshini ve iktidarın Silahlı Kuvvetlere devrini istedikleri haberiyle birlikte veriyorlar-

[15] Mehmet Ali Aybar, *TİP Tarihi*, BDS, c. III, İstanbul, 1988, s. 9. Aslında TİP yönetiminde daha önce de önemli ayrılıklar çıkmıştı. Sadun Aren, daha 1963'te parti programı hazırlanırken, Aybar'ın "işçi sınıfı öncülüğü" yerine "köylü sınıfı öncülüğü"nü savunduğunu yazar (*Age*, s. 217). Sovyet müdahalesine TİP yönetimi tümüyle karşı çıkmış, B. Boran bu konuda Milliyet gazetesinde bir de yazı yazmıştı. Bölünme M. Ali Aybar'ın, "Türkiye'ye özgü demokrasi" anlayışını giderek daha kuvvetle ve enternasyonalizmi reddeder şekilde vurgulaması sonucu ortaya çıktı.

dı.[16] Orduda türdeşlik yeniden kurulduktan sonra da, farklı görüşteki devrimciler birbirlerini suçlamaya devam ederken, egemen sınıfların istihbarat raporları onların hepsini aynı kefeye koyuyor, faşist bir zihniyetle hain, sapık ya da beyni yıkanmışlar olarak niteliyordu.[17]

Bugünden Bakarken

Otuz kırk yıl önceki bu tartışmaların bugün için ilginç bir yönü, güncel bir tarafı var mıdır?

Son otuz kırk yıl içinde Türkiye'nin sınıfsal yapısı ve uluslararası kapitalizm içindeki konumu çok değişti. Zaten günümüzde "küreselleşme" sözcüğünün ifade ettiği gibi uluslararası kapitalizm de, emperyalist niteliğini kaybetmeden yeni bir aşamaya girdi. Artık bu koşullarda Türkiye'de üretim biçiminin feodal mi, Asya tipi üretim biçimi mi, yoksa kapitalist mi olduğu tartışmaları önemini kaybetmiş bulunuyor. Üçüncü Enternasyonal kökenli "strateji" tartışmaları da günümüzde kimseyi ilgilendirmiyor. Fakat değişmeyen bir şey var. O da Türk kapitalizminin Özal'lı küreselleşme bağlamında daha da bağımlı hale gelen yapısı ve toplumsal formasyonumuzda hâlâ önemli bir yer işgal eden küçük burjuva kökenli devrimcilerin bireyci, buyurgan ve katı tavırları.

Elbette ki bu bağlamda 12 Mart 1971 ve 12 Eylül 1980 darbelerinin yarattığı acıları, eziklikleri ve rövanş duygularını unutamayız. Fakat yine de mutlaka açıklanması gereken bir nokta kalıyor: Parazit sınıfların bu kadar

---

[16] Örneğin bkz. *Milliyet*, 17 Mart 1971. Devrimci örgütler arasında Dev-Genç, Türkiye Öğretmenler Sendikası, Mimarlar Odası vb. bulunuyordu.

[17] Bu konuda 3 Kasım 1972'de MİT'in Ankara Atatürk Orman Çiftliği'ndeki Marmara Köşkü'nde verdiği brifinge göz atmak yeter derecede aydınlatıcıdır (bkz. *Marmara Brifingi, Devletin Gözüyle Sol ve Sağ Örgütler*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1995).

egemen olduğu, gelir dağılımının giderek daha da bozulduğu, krizden krize sürüklenen bir toplumda nasıl oluyor da hiçbir devrimci parti % 1'i aşan bir temsil oranına ulaşamıyor? Bunu açıklamak için, elbette ki özellikle 1980'li yıllarda Türkiye toplumundaki evrim, ekonominin "küreselleşme" süreci incelenmeli, sınıfsal analizi yapılmalı ya da yapılmış olan analizler yayılmalı ve derinleştirilmelidir.

Yine de, bana öyle geliyor ki artık bunlarla da yetinemeyiz. Bu durumu anlamak için, daha da gerilere gidilerek, modern Türk ulusunun ve ulusçuluğun nasıl şekillendiği; Osmanlı'dan devralınan ve tam anlamıyla tasfiye edilemeyen zihin yapısı ve değer sistemimiz; toplumsal olgu olarak din; "laiklik"in tarihi ve felsefi anlamı; her yönüyle Kürt sorunu vb. gibi konular yeniden düşünülmeli, yeniden değerlendirilmeli ve bilime dayanan bir eylem programı geliştirilmelidir.

Devrim bilinci her şeyden önce bir tarih bilincidir ve eğer tarihi materyalizm bir bilimse, bilim gibi uygulanmalıdır.

Mülkiye, Kasım-Aralık 2002

"Küreselleşme"nin gerçek anlamını yeterince anladık mı?
Dünya kapitalizminde finans egemenliğinin göstergeleri nelerdir? Özal Türkiye'yi hangi koşullarda, hangi güçlere dayanarak **küreselleştirdi**?
Yoksa otuz yılda dönüp dolaşıp ATÜT tartışmalarından merkantil ve bağımlı kapitalizm analizine mi geldik? Yıllardır sol politikaların ana temalarından olan "devletçilik" programı pratikte nasıl uygulandı? "Sol liberalizm"in bu konudaki görüşleri neler? Yakın tarihimizde devrimci ve reformcu sol hangi fikir kümelerine ayrıldı? Bugün içinde bulunduğumuz çıkmazı nasıl okumalıyız? Irak savaşı Amerikan emperyalizmini gerileteceği mi? Yoksa bu ülkede XIX. yüzyılın kolonyal imparatorluklarına öykünme hırslarını mı kamçılayacak? Türkiye diplomasisi Irak savaşı konusunda neden ve nasıl çelişkiler içinde bocaladı?

Ayrı ayrı okunabilecek, fakat birbirini tamamlayan makalelerden oluşan bu kitap, son kırk yılın önde gelen siyasal aktörlerinin ifadelerine ve en yetkin teorik kaynaklara dayanarak bütün bu soruları ele alıyor ve her konuda zengin bir tartışma ortamı yaratacak yanıtlar sunuyor.

ISBN 975-533-421-1
9 789755 334219
WWW • imge.com.tr
imgekitabevi.com